TÜRK TARİH KURUMU

BELLETEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXI No : 123

Temmuz 1967

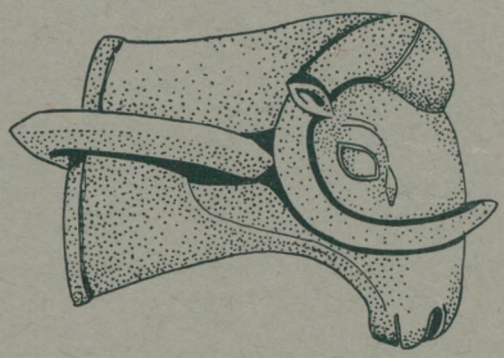

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA

1 9 6 7

Sahibi : TÜRK TARİH KURUMU
Yazı İşlerini idare eden Mes'ul Müdür : ULUĞ İĞDEMİR

İÇİNDEKİLER

Makaleler, İncelemeler : **Sayfa**

ALTAN, NEMİKA : Ankara Arkeoloji Müzesinde Bulunan Bazı Portreler (8 resimle birlikte) 323

BAYBURTLUOĞLU, DR. CEVDET : İzmit'te Bulunmuş Olan Arkaik Kuros Başı (7 resimle birlikte) 331

KATOĞLU, MURAT : XIII. yüzyıl Anadolu Türk Mimarisinde "Külliye" (2 plân ve 17 resimle birlikte) 335

TEKİNDAĞ, PROF. DR. ŞEHABEDDİN : II. Bayezid Devrinde Çukur-Ova'da Nüfuz Mücadelesi (6 fotokopi ile birlikte) 345

KURAT, AKDES NİMET : Brest-Litovsk Müzakereleri ve Barış 375

Bildiriler :

KOŞAY, DR. HÂMİT ZÜBEYİR : Türkiye Arkeoloji Araştırmalarında Gelişmeler 415

Bibliyografya :

TANSEL, F. A. : DR. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri 1895 - 1908* 423

SÜMER, MİNE : Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*... 433

Haberler :

Türk Tarih Kurumu'nun 1967 yılı Genel Kurul toplantıları 443

Türk Tarih Kurumu'nun yeni binası (6 resimle birlikte) 479

Kapaktaki resim : Konya Karahöyüğü buluntularından, koç başı şeklinde kadeh (M. Ö. yaklaşık olarak 1750).

JALE INAN VE ELISABETH ROSENBAUM'ın "*Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*" eserine birinci ek yazı *Belleten*'in 124. sayısında çıkacak ve Ephesus, Aphrodisias, Cycicus'-daki yeni buluntuları ihtiva edecektir. Metin Elisabeth Alföldi (Rosenbaum), Kenan Erim ve Jale İnan tarafından hazırlanmıştır.

Bu yazının ayrı basımları **"Türk Tarih Kurumu, Ankara"** adresinden 5 T. L. bedelle satın alınabilir.

The first supplement to JALE INAN - ELISABETH ROSENBAUM, *Roman and Early Byzantine Portrait Sculpture in Asia Minor*, will be published in No. 124 of *Belleten*.

It will contain new finds from Ephesus, Aphrodisias and Cycicus. The text is by Elisabeth Alföldi (Rosenbaum), Kenan Erim and Jale Inan. Offprints, at the price of 5 T. L., may be ordered direct from **"Türk Tarih Kurumu, Ankara"**.

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt: XXXI TEMMUZ 1967 Sayı: 123

ANKARA ARKEOLOJİ MÜZESİNDE BULUNAN BAZI PORTRELER[1]

NEMİKA ALTAN
Arkeolog, Ankara Arkeoloji Müzesi

Burada konu olarak seçtiğimiz eserler, Ankara Arkeoloji Müzesi kurulalıdan beri kaledeki müze deposunda durmakta idi. Bu eserler depoda 1965 senesine kadar muhafaza edilmiş, bu tarihten sonra üzerlerinde çalışmak amacı ile müze avlusuna nakledilmişlerdir. Bahsi geçen iki adet kireç taşından erkek büstünün bir tanesi kitabesinden de anlaşılacağı üzere (mezar steli) olarak kullanılmıştır. Diğeri ise, kireç taşından olup karnına kadar kısmını ihtiva eden bir erkek büstüdür. Üçüncü eser ise, muhtemelen mermer bir heykelden kopmuş olup genç bir erkeğe ait bir baştır. Müzeye nereden ne zaman ve kimin tarafından, nasıl bir yolla geldiği bilinmeyen bu eserleri burada sırasıyla tanıtmaya çalışacağız.

I
ERKEK BÜSTÜ

Müzeye nereden, ne zaman ve kimin tarafından ne yolla geldiği bilinememektedir. Bundan önceki senelerde, müzenin kaledeki deposunda muhafaza ediliyorken, 1965 senesinde çalışmak için müzeye

[1] Bu eserlerin neşri hususunda müsaade eden müze müdürü R. Temizer'e teşekkür ederim.

nakledilmiş olan bu eser, şimdi müzenin avlusunda teşhir edilmektedir.

Beyaz yumuşak kireç taşındandır. Karnına kadar bir erkeği tasvir eden büst halindedir (Resim. 1, 2). Baş ve gövde yekpare bir parçadan işlenmiştir. Büstün kollarının ön ve yan kısımlarında, kaide kısmında büyük, küçük eksikler olmasına rağmen, bilhassa, baş ve çehre kısmı iyi muhafaza edilmiştir. Yüksekliği 0.49 m., genişliği, 0.35 m. dir. Baş; gövde ve vücut işlenişi itibariyle kaba ve ihmalkâr bir işçiliği haiz olup, orta yaşlı, tıknaz bir erkeğe aittir.

Baş, yuvarlak ve geniş olup, kalın ve kaba işlenmiş, kütlevî bir boyun üzerine oturtulmuştur. Çehre, geniş ve yuvarlağa yakındır. Saçlar, alın üzerinde ve ortadan iki yana doğru, üst üste, simetrik, hilâl şeklinde sıra takip eden bukleler halindedir. Birbirinden sert çizgilerle ayrılmış olan saç bukleleri tepede ve ön kısımda horizantal, ensede ise vertikal olarak işlenmiştir. Burada, saç bukleleri tabiî bir şekilde tasvirden ziyade, onamantal[2] olarak gösterilmek istenmiştir.

Kulak hizasında saçla birleşen sakal ise, çenenin üstünden yanlara doğru simetrik olarak saç bukeleleri gibi hilâl şeklinde ve birbirinden sert çizgilerle ayrılan daha küçük bukleler halinde işlenmiştir. Bıyık, saç ve sakal üslûbunda işlenmiş olup, küçük bukleler halinde üst dudağın iki kenarından aşağıya doğru inerek sakalla birleşmektedir. Ağız, küçük ve sıkı kapalı, dudaklar ise etli ve dudak kenar çizgileri bariz olarak belirtilmiştir. Çene ise oldukça yayvan ve geniştir. Kulaklar, küçük işlenmiş olup adeta küçük bir saç buklesini andırmaktadır. Gözleri çehreye nazaran büyük, badem şeklinde ve çukurdadır. Göz kapakları adeta şerit gibi olup, çizgiyle belirtilmiştir. Gözbebeği büyük, daire şeklinde gösterilmiştir. Burun kaşların devamı olup, burun delikleri oyularak işlenmiştir. Boyun kütlevî ve kalın olmasına rağmen, yanlarda boyun kırışıkları çizgiyle gösterilmiştir. Umumiyetle, kaba ve itinasız işlenmiş olan büst'ün arka yüzü daha da ihmal edilmiştir.

Portre hususiyetlerini incelediğimiz büstümüzün elimizde tam bir benzeri bugün mevcut değildir. Fakat, saç, sakal ve bıyık, umumî işlenişi bakımından, Alexandria'daki Roma ve Grek Müzesinde kireç taşından yapılmış olan büst[3] şeklindeki bir heykel parçasıyla muka-

[2] Ornamantal saç ve sakal için bak. İngholt Harald, Palmyrenks Sculpture 1928.

[3] L'Orange, H. P., Studien zur Geschichte des Spätantiken Porträts, res, 46. Alexandria Griechische-Römisches Museum Kat. no. 16, Oslo 1933. Graindor, Paul, Bustes et Statues - Portraits d'Egypte Romaine Kat no, 16 Caire.

yese edebiliriz (Res. 3, 4). Her iki eserde de müşterek olan, alnın uzun ve dar oluşu, çehrenin genişliği, saç, sakal ve bıyığın hilâl şeklinde üst üste simetrik ve birbirinden sert çizgilerle ayrılan küçük bukleler halinde gösterilişi, gözlerin çukurda, büyük ve badem şeklinde göz kapaklarının şerit gibi ve çizgiyle gösterilişi, burnun kaşların devamı olup, burun kanatlarının yayvanlığı ve burun deliklerinin işlenmiş oluşu, ağzın küçük, kapalı, boynun, kalın, kütlevî ve ihmalkâr işlenişine rağmen boyun üzerindeki kırışların çizgiyle gösterilmesi bakımından her iki eserin de aynı üslûp hususiyetleri çerçevesinde yaplıdığını göstermektedir. Fakat, bu benzeyişlere rağmen, bizim büstümüzün tam manasıyle bir büst[4] olarak yapılışı, çıplak, aynı zamanda memelerinin bariz ve sarkık gösterilişine mukabil Alexandria Büstü ise palüdamentumludur. Bundan dolayı da zamanının önemli bir şahsının heykeline ait olsa gerektir[5]. Sonra Alexandria büstünde çehre adeta kare şeklinde, geniş; bizim büstümüzde ise geniş olamakla beraber çeneye doğru incelmektedir. Gözbebekleri, bizim büstümüzde, büyük daire olarak tasvir edilmiş, Alexandria büstünde ise, yarım daire şeklinde ve üst göz kapaklarının altına itilmiş olarak tasvir edilmekte, iris ise iki çizgiyle gösterilmiştir. Kulaklar, Alexandria büstünde tam olarak, bizim büstümüzde ise, küçük saç buklesi halinde, adeta belirsizdir.

Buraya kadar, mukayese ettiğimiz her iki büstte; Sakalın küçük bukleler halinde, birbirinden sert çizgilerle ayrılışı, M.S. III. yüz yılın sonlarına ait önemli hususiyetlerindendir. Ayni zamanda, saç ve sakalın bahsi geçen eserlerde olduğu gibi stilize ve simetrik olarak gösterilişi, Constantin Devrine has bir üslûp olmadığı gibi Tetrarhi devri saç ve sakal üslûbuna da yaklaşamamaktadır.

Orange[6], Alexandria Büstünün Şarkî Roma Sanatı Üslûp hususiyetine göre yapılmış olduğunu iddia etmekte ve bu eseri, M.S. 268 - 283 tarihleri arasına tarihlemektedir.

[4] Büstümüz, çıplak, adaleli, memelerinin bariz ve sarkık oluşundan dolayı belki de bir boksöre ait idi; aynı zamanda bir mezar steli olarak da kullanılmış olabilir kanaatindeyiz.

[5] Graindor Paul, aynı eserde, Alexandria Büstünün bir imparatora ait olması muhtemeldir der.

[6] L'Orange, H. P., aynı eser....

NETİCE OLARAK :

Büstümüz, kütlevî, kaba ve itinasız işçiliği bakımından birinci sınıf bir eser değildir. Saç, sakal ve bıyığın tabiî olarak gösterilmeyip simetriği havi, hilâl şeklinde, sıra takip eden, ornamantal mahiyette, küçük bukleler halinde tasviriyle M.S. III. yüz yıl Roma İmparatorluk Devri Portre Sanatı hususiyetini havi değildir. Ancak: M.S. III. yüz yılın II. yarısında Şarkî Roma Eyaletlerinde tatbik edilmeye çalışılan, fakat sonradan muvaffak olamayan bir üslûp denemesinden mülhem olan bir heykeltraş tarafından yapıldığı kanaatindeyiz.

II
KİTABELİ BÜST

Nereden, ne zaman, kimin tarafından, ne yolla müzeye geldiğine ait bir kayda rastlanamamıştır.

Yumuşak kireç taşından olup, oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Yüksekliği, 0,43 m., genişliği, 0,31 m. dir. Başından beline kadar kısmı mevcut olan büst bir erkeğe aittir. Kaide kısmında 0,06 m. yüksekliğinde iki sıra halinde Yunanca Kitabe mevcuttur. Büst; kaidesindeki kitabeden de anlaşılacağı üzere mezar steli olarak kullanılmıştır (Res. 5). Üzerindeki elbisesi, omuzlarını ve vücudunu örtmekte, boynunu açık bırakmaktadır. Elbise yan kısımlarda ve önde, meyilli ve şakulî kıvrımlar meydana getirmektedir.

Burnunun büyük bir kısmı kopmuş, gözlerinde aşınmalar ve gövdede uzun bir çatlak olmasına rağmen eser oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Büstün arka yüzü ise önüne nazaran ihmal edilmiş durumdadır.

Baş, oldukça geniş, sağ yanak bariz bir şekilde şişkin ve aşağıya doğru sarkık, boyun geniş ve kütlevîdir.

Saçlar, kalın çizgilerle ayrılmış, uzunca bukleler halinde alnın üzerine dökülmekte ve kulaklara kadar sarkarak, kulak memesi hizasında favori teşkil ederek sakalla birleşmektedir.

Saç ve sakalın işleniş tekniği birbirinden ayrıdır. Saç bukleleri ince ve oldukça uzun hafif dalgalı bukleler halinde gösterilmesine

mukabil, sakal bukleleri ve bıyık ise keski darbeleriyle[7] meydana gelmiş küçük ve sık bukleler halinde gösterilmiştir.

Gözler, çukurda, oldukça iri ve dışarı doğru çıkıktır. Göz kapakları sarkık olup, bariz çizgiyle belirtilmiştir. Kaşlar kalın ve kavisli, aşağıya doğru iniktir. Burnun büyük olduğu anlaşılıyor. Ağız, küçük, sıkı kapalı, dudaklar etli ve kalın, kenarları çizgiyle belirtilmiştir. Çene, yayvan ve geniştir. Resminden de anlaşılacağı üzere eser birinci sınıf bir işçilik arzetmemektedir.

Buraya kadar tetkik ettiğimiz büstün tam bir benzerine rastlayamadık, bunun için en yakın benzerleriyle karşılaştırarak devrini tayine çalışacağız.

Antonia Giuliano'nun, M.S. III. yüz yılın II. çeyreğine tarihlediği Lateran Müzesindeki mermer portrenin[8] saçları, bizim büstümüzdeki saçlar gibi oldukça uzun, birbirinden kalın çizgilerle ayrılmış bukleler halindedir. Göz kapaklarının sarkık ve kalın çizgiyle gösterilişi, gözlerin çukurda olup bilhassa kaşların gözleri gölgelemesi her iki eserde de çok benzeyen hususlardır. Fakat diğer hususlarda benzerlik yoktur.

Stelimizin sakal ve bıyık işlenişi, M.S. III. yüz yılın sakal işlenişi tekniğini hatırlatır. Athen National Museum, kat no. 7 olan, sarkofaj kapağından kopan başın[9] sakalının işleniş tekniği, büstümüzdeki sakal işlenişinin aynıdır. Her iki eserde de, sakal ve bıyık, küçük çukurlar halinde gösterilmiştir.

Şimdi stelin altındaki iki sıra halinde yazılmış olan yunanca kitabenin çözümünü tetkik edelim[10].

ΧΡΗϹΙΜΩΟΣ	ΠΕΡΙΝΕΩΝΑ
ϹΥΝΒΙΩΤΑΙ	ΜΝΗΜΗϹ ΧΑΡΙΝ

[7] Saç ve sakalın keski darbeleriyle küçük çukurlar halinde tasvir tarzı M.S. III. yüz yılın ortalarında revaç bulmuştur. Aynı üslûpta yapılmış biri büst diğeri de genç bir erkeğe ait olan iki eser bugün Ankara Arkeoloji müzesinde bulunmaktadır. Bak. Nemika Altan, Türk Arkeoloji Dergisi sayı XII, 2. 1963 Ankara.

[8] Antonia Giuliano, Catalogo dei ritratti romani del Museo Profano Lateranense, Citta del Vaticano, 1957, lev., 50, Fig., 84 b.

[9] L'Orange, H; p, Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts, Oslo 1933, taf, 19, Athen National Museum, kat no. 7, L'Orange bu eseri M.S. 253 - 307 tarihleri arasına koymaktadır.

[10] Kitabenin okunuş ve tercümesinde büyük kolaylık gösteren, Profesör Dr. Ludwig Budde'ye burada da teşekkür etmek isterim.

(Hrisimoi'a, Perineona karı kocalıklarının unutulmaması için) Stel, kitabesinden de anlaşılacağı üzere, Perineona adlı bir kadının, kocası Hrisimoi'anın ölümünden sonra evliliklerinin unutulmaması için mezarı başına diktirilmek üzere yaptırılmıştır.

Stelimizi tetkik ettikten ve en yakın benzerlerini gördükten sonra, netice olarak diyebiliriz ki :

Stelimiz, ikinci sınıf bir işçiliğe sahip olmakla beraber, realist bir portredir. İhtiva ettiği portre hususiyetleri (saç, sakal, göz işlenişi) bakımından M. S. III. yüz yılın ortalarında yapılmış olduğu kanaatindeyiz.

III
MERMER ERKEK BAŞI

Beyaz mermerdendir. Yüksekliği, 0,27 m. olan Başın bir erkek heykeline ait olması muhtemeldir. Nereden, ne zaman, kimin tarafından, ne yolla müzeye geldiğine ait bir bilgiye sahip değiliz.

Baş, boyundan kırılmış, burnu, çenesinin büyük kısmı, sol yanağı uzunlamasına, sol gözü ve kaşı eksiktir. Kulaklarında, saç ve sakalın, çehrenin pek çok yerlerinde büyük aşınmalar mevcuttur.

Başın üst kısımları geniş, çeneye doğru ince olmasına rağmen, ilk bakışda hatları ve adaleleri kuvvetli olan, genç bir erkek heykeline ait olduğu anlaşılmaktadır (Res. 6, 7, 8).

Saç bukleleri makkapla oyulmuş olup, kısa ve oldukça iri bukleler halindedir. Bu bukleler kulak hizasında favori yaparak, daha küçük ve sık olan sakal bukleleriyle birleşmektedir. Sakal bukleleriyse, saç bukleleri gibi makkapla oyulmuş olup, yanakların yan kısımlarından aşağıya doğru inerek çenenin altında nihayetlenmektedir.. Alın, dar ve uzundur, kaşlar kalın ve kavisli, uzun, gözler çukurda ve iridir. Göz pınarları makkapla çukurlatılmış, göz bebekleri fazla tahribattan dolayı ne şekilde işlendiği anlaşılamamaktadır. Burun uzun ve yayvan, burun delikleriyse makkapla oyularak gösterilmiştir. Yanaklar dolgun ve etli, ağız, sıkı kapalı olup, dudaklar kalındır.

Başın arka tarafı da önü gibi itina ile işlenmiştir.

Saç ve sakalın makkapla oyularak işlenmesiyle gölge ve ışık oyunları meydana gelmektedir. Bu husus, İmparator Marcus Aure-

lius[11] (161 - 180), Commodus portrelerini (180 - 192)[12], ve M.S. III. yüz yılda yapılmış olan lâhitleri hatırlatmaktadır[13].

British Museum'daki Marcus Aurelius'a[14] ait mermer başın, saç ve sakalının makkapla oyularak işlenişi, bizim başımızın saç ve sakal işlenişiyle tam bir benzerlik göstermektedir. Fakat fizyonomi ve diğer hususlarda hiçbir benzerlik arzetmemektedirler.

Museo Vatikano'da bulunan baş[15] ise, yüzünün uzunluğu, göz kapaklarının çizgiyle belirtilişi, gözlerin iri ve çukurda oluşuyla, kaşların kalınlığı, uzun ve yayvan nihayetlenen burnu, sıkı kapalı ağzı ve kalın dudaklarıyla, saç buklelerinin makkapla işlenişi bakımından tam bir benzerlik göstermektedir. Giuliano'nun M.S. III. yüz yılın başı, yahut ta M.S. II. yüz yılın sonlarına tarihlediği bu baş diğer hususlarda bizim başımızla bir benzerlik göstermemektedir.

Yine, saç, sakal buklelerinin makkapla oyularak işlenişini, imparator Commodus'un[16] ihtiyarlık portrelerinde görüyorsak da, saç, sakal buklelerinin Commodus portrelerindeki şekli ve gürlüğü ve diğer hususlarda bir benzerlik görülmemektedir.

Böylece, her iki eserle yaptığımız mukayesede, bizim başımız ne İmparator Marcus Aurelius'a ve ne de İmparator Commodus'a ait değildir. O halde; başın ait olduğu heykeli yapan heykeltraş, her iki imparator devrinin heykeltraşlık kaidelerinden mülhem olmuştur. Bu suretle, bizim başı, M.S. II. yüz yılın sonu, yahut ta M.S. III. yüz yılın başlarına tarihliyebiliriz.

[11] Goldscheıder, L. Roman Portraits, London.

[12] Wegner Max, Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit, lev, 51, 55 1939 Berlin

[13] Helga Von Heintze, Studien Zu Den Portrats des 3 Jahrhunderts N. Chr. Mitteilungen des Deutschen Archaologischen Instituts, Römische Abteilung. 66. 1959 Lev. 55. 2,

Ogan Aziz, Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi, sayı II, say. 181 1934 İstanbul.

[14] Goldscheider, L, adı geçen eser.

[15] Giuliano Antonia, Catalogo deı ritratti romani del Museo Profano Lateranense, Citta del Vaticano, Citta del Vaticano, 1957, Lev., 40, fig., 65; a. b.

[16] Wegner Max, adı geçen eser, lev., 55.

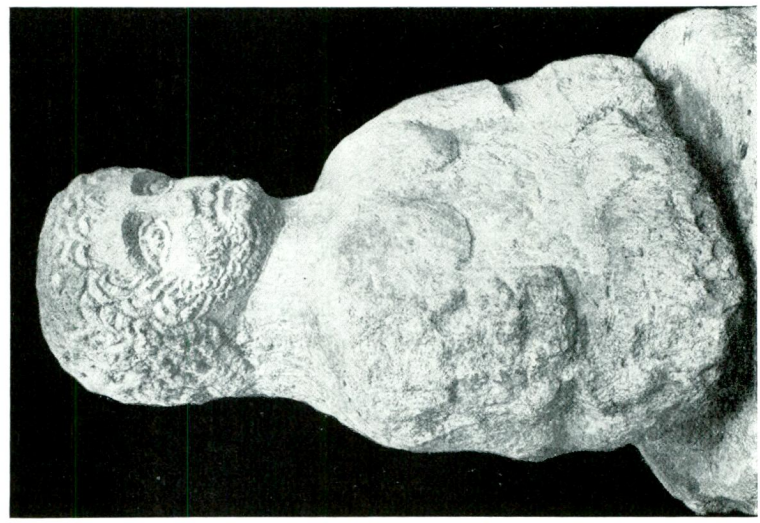

Res. 2 — Ankara Arkeoloji müzesindeki erkek büstünün yandan görünüşü.

Res. 1 — Ankara Arkeoloji müzesindeki erkek büstünün önden görünüşü.

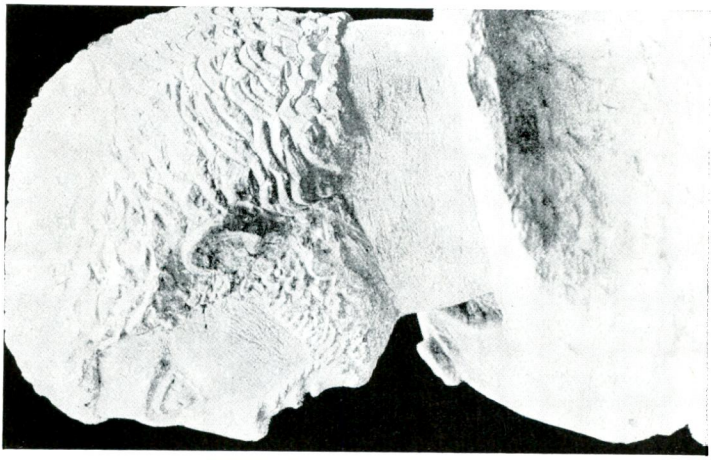

Res. 4 — Kahire Grek ve Roma müzesindeki büst şeklinde heykel parçasının yandan görünüşü Katalog No. 16.

Res. 3 — Kahire Grek ve Roma müzesindeki büst şeklinde heykel parçasının önden görünüşü Katalog No. 16.

Res. 5 — Ankara Arkeoloji müzesindeki kitabeli erkek büstü.

Res. 6 — Ankara Arkeoloji müzesindeki erkek başının önden görünüşü.

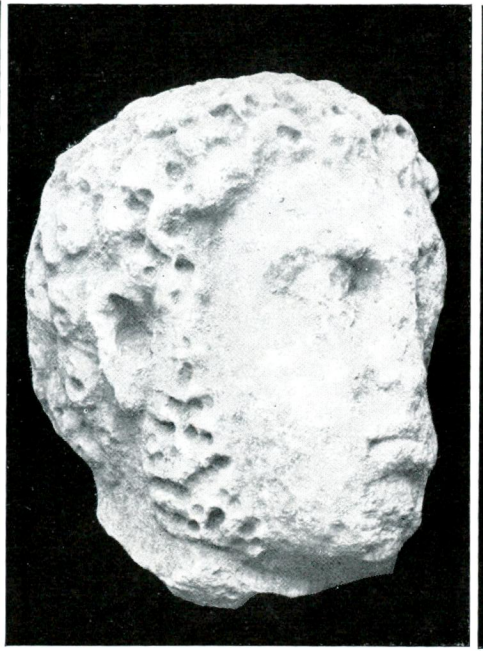

Res. 7 — Ankara Arkeoloji müzesindeki erkek başının yandan görünüşü.

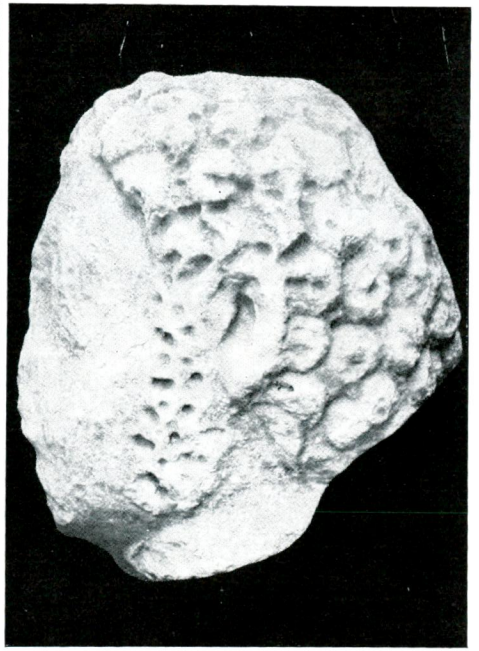

Res. 8 — Ankara Arkeoloji müzesindeki erkek başının yandan görünüşü.

İZMİT'TE BULUNMUŞ OLAN ARKAİK KUROS BAŞI

Dr. CEVDET BAYBURTLUOĞLU

Son yıllarda Türkiye bilhassa Arkaik heykel ve kabartma buluntuları bakımından zenginlik göstermektedir. Ergili (Daskyleion), Çandarlı (Pitane), Ildırı (Erythrai) gibi kazı yerlerinde gün ışığına çıkan eserlerin yanı sıra Marmara Ereğlisi (Heraklea) ve Belkız (Kyzikos) çevresinde tesadüfî olarak ele geçenler ve bu arada çok evvel bulunduğu halde sağda solda gizli kalmış olanlar da mevcuttur. Milâs'ta bulunan ve halen İlkokulun bahçesinde teşhir edilen eserle tanıtacağımız kuros başı bu son guruba dahil olmaktadırlar.

İzmit Kuros'u diye isimlendirdiğimiz baş, Sayın Hâkim Binbaşı Doğan Acır'ın eserle birlikte göndermek lütfunda bulundukları bilgiye göre İzmit Kâğıt fabrikasının temel hafriyatı sırasında ortaya çıkmış ve o zamandan beri İzmit Subay gazinosunun bahçesinde, bir başka baş ile beraber bir kenarda muhafaza edilmiştir. Ancak kime ve hangi zamana ait olduğunu bilmediğimiz bu ikinci baş Sayın Acır'ın bildirdiğine göre kendileri orada vazifeye başlamadan çok evvel ortadan kaybolmuştur. Eski eserlere karşı büyük merakı olan ve bu başın da ziyaına gönlü razı olmayan Binbaşı Doğan Acır'ın tecessüs ve endişeleri eserin Türk müzelerine kazandırılmasına âmil olmuştur. Neşrine hazırlık için bir müddet muhafazamız altında kalan baş Ankara Arkeoloji Müzesine tevdi edilmiş ve 43 - 67 numara ile envantere geçmiştir.

Bir kuros heykeline ait ve normalden pek az büyük yapılmış olan baş çenenin hemen altından düze yakın bir kırıkla gövdeden ayrılmıştır. Bu yüzden boynunun cüz'i bir kısmı görülebilmekte, dolayısıyla uzun olan saçların enseden aşağısı ele geçmemiş bulunmaktadır. Orta-Doğu Teknik Üniversitesi Maden Fakültesi ve Restorasyon bölümünde yaptırdığımız tetkikata göre eser Anadolu'ya has ince zerreli beyaz mermerden yapılmıştır[1]. Halihazır yüksekliği 25 cm.

[1] Sayın Dr. Cevat Erder'e, eseri laboratuarda inceletmek için gösterdikleri yardımdan ötürü burada teşekkür etmeyi borç bilirim.

olup yüzü normal bir insan yüzü kadar olmakla beraber burun ucundan enseye olan 26 cm. lik derinliği, şakaklardaki 20 cm. lik genişliği ve 76 cm. olan baş çevresi ile ilk nazarda daha büyük bir görünüme sahiptir. Saç kabarıklığı hesaba katılsa dahi, baş, geriye doğru uzamakta ve dolikosefal tipe örnek olmaktadır.

Kuros başının bilhassa yüzü büyük ölçüde tahribe uğramıştır (Lev. I - IV). Burun, sağ gözün bir kısmı, ağız ve her iki yanakla çene en çok bozulan kısımları teşkil etmektedir. Sol gözle kaş arasında, her iki kulakta zede mevcuttur. Tepeye açılan oyuk ve saçın dalgaları arasına girmiş kumlu kireç kalıntısı, başın inşaat malzemesi içinde daha antik devirlerde moloz veya yapı taşı olarak kullanıldığı kanaatına varmamızı mümkün kılar.

İzmit kurosunun yüzü oval, hattâ köşeli denecek kadar dolgundur. Büyük ölçüde tahribe uğramış olmasına rağmen çenenin Branhidlerde, Batı Anadolu, Rodos ve Samos'ta ele geçen eserlerde olduğu gibi etli ve geniş yapıldığı anlaşılmaktadır[1]. Elmacık kemikleri dolgun yanaklarla kaplanmış ve yüze şişman bir insan görünümü kazandırmıştır. Yanakların fazlaca yuvarlak gösterilmesi burun ve ağız kenarındaki çizginin âdeta belli olmayacak derecede hafif bir şekilde belirtilmesi yüzündendir. Pek az bir kısmı kalmakla beraber dudakların ince olduğunu, nokta şeklinde nihayetlendiğini ve hafifçe tebessüm eder gibi işlendiğini farkedebilmekteyiz. Hafif tebessüm neticesi meydana gelmesi gerekli olan yüzdeki toplanma ve kırışıklıkların heykeltraş tarafından ifade edilemediği veya edilmek istenmediği anlaşılmaktadır.

Burun için maalesef bir şey söyleyecek durumda değiliz. Yalnız kaşların kavsinin burnun devamı şeklinde yapıldığı belli olmaktadır. Gözler bâdem ve çekiktir. Göz pınarları ise işlenmemiştir.

Alın dardır ve şakakları birbirine bağlayan dairevî bir hattan dalgalı saçlar çıkmaktadır. Kulak memesi *(lobe) helix*'in devamı şeklinde olup belirtilmemiş ve düz bir şekilde yüze birleştirilmiştir. *Tragus* sarih olarak görüldüğü halde *antitragus* gösterilmemiş ve *concha* daire parçası şeklinde *antihelix* tarafından sınırlanmıştır.

Alından çıkan ve ince dalgalar halinde arkaya doğru giden saçlar âdeta taç meydana getirircesine hafifçe yükselmekte (Lev.

[1] Branhidler için bk.: Akurgal, Ekrem: Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. De Gruyter 1961. Berlin. Res. 188, 189.

III - IV), kulakların tepesini birleştiren ve alındaki çizgiye paralel olacak bir hatta kadar devam etmektedir. Bundan sonra daha iri ve birbirine paralel dalgalar halinde tepeye ve enseye doğru uzamaktadır (Lev. V). Saçların bitişinin Samos [1] ve Pitane'de [2] bulunmuş olan kuroslardakine benzer olduğunu düşünebiliriz.

İzmit Kuros'una ait başın geniş-köşeli denecek düz görünümlü yüzü, çekik bâdem gözleri ile bir Anadolu eseri olduğu aşikârdır. Baş nisbetleri ve şekli ile Branhidlere [3] ve ayni zamanda Keramos'ta bulunmuş olan kuros başına [4] benzer. Saç tuvaleti bakımından ise, Keramos'tan gelme baş ile hemen hemen aynı oluşu bilhassa kayda değer (Lev. IV - VII). Biraz daha farklı olmakla beraber Milet yakınında Hieronda'da çıkan başın saç yapılışı da eserimize benzerlik göstermektedir [5]. Yalnız Hieronda örneğinde saçın ön kısmı bunlardaki gibi olmayıp iri dalgalarla gösterilmiştir. Aynı saç tuvaleti Doğu-Yunan seramik atelyeleri tarafından uzun zaman figürler üzerinde de yapılmıştır. Hieronda başındaki tarzda dalgalara bilhassa Caere hydriaları üzerinde bol miktarda, Chios eserlerinde ise birkaç örnek halinde rastlamak mümkündür [6]. Gözün işlenişi bakımından İzmit Kuros'una en yakın örnekler yine yukarıda zikredilen eserlerdir. Rodos'tan geldiği söylenen ve halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde teşhir edilen baş ile [7] Didyma'da [8] bulunan başa ve Efes'teki Artemis mâbedinin *Columna Celata*'larından birine ait kabartma kadın başına [9]

[1] Langlotz, E.: Frühgriechische Bildhauerschulen. Nürnberg 1927 S. 105; Akurgal, E.: a. e. Res. 193 - 194.; Wiegand, Th.: AM XXXI/1906 S. 86 - 87 Lev. X - XII;

[2] Boehringer, E.: Neue Deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und Vorderen Orient. Berlin 1959 S. 167 - 168, Res. 34.- 35; Akurgal, E.: a. e. Res. 195 - 196.

[3] Pryce, E.: British Museum Cat. Vol. I S. 106 Lev. VI. Fig. 7, 8.; Akurgal, E.: a. e. Res 229 - 232.

[4] Devambez, P.: Tête archaïque trouvée à Keramos. AJA XXXIX/1935 Fig. 7, 8.; Akurgal, E.: a. e. Res. 229 - 232.

[5] Akurgal, E.: a. e. Res. 214 - 215.

[6] Caere hydria'ları üzerinde Hephaistos, Thityos, Silen ve diğer erkek ve kadın figürlerinde; Chios'ta ise bilhassa sfenkslerin saçlarında aynı tarzda çizim görülür.

[7] Akurgal, E.: a. e. Res. 216 - 217.

[8] Akurgal. E.: a. e. Res. 221 - 222 ve 223 - 224.

[9] Akurgal. E.: a. e. Res. 212 - 213

benzerliğini de zikredebiliriz. Bunlara ilâve olarak Anadolu veya hemen yakınındaki adalardan gelen diğer arkaik eserlerle de aynı şekilde yakınlıklar kurmak mümkündür[1].

İzmit Kuros'una benzerliklerini tesbit ettiğimiz eserlerin hepsi Richter tarafından "Melos Gurubu" ismi altında toplanmaktadır[2]. Başın yapılışı, etli yüzü, iri dalgalı saçları, çok tahrip edilmiş olmasına rağmen seçebildiğimiz çekik - bâdem gözleri ve ince dudakları ile yukarıda zikredilen örneklere benzeyen eserimizin de binnetice ayni gurup içinde mütalâa edilmesi lâzım gelir. Gurubun kat'i kronojojisinin tesbiti için Efes'teki Artemis mâbedine Kroisos tarafından hediye edilen *columna celata* üzerindeki figürler en sağlam belge olmaktadır[3]. İzmit Kuros'unun *columna celata*'daki figüre nazaran saç, göz, kulak ve yüzün modülasyonu bakımından daha mükemmel oluşu ondan kısa bir müddet sonra yapılmış olduğunu ifade eder ve herhalde eserimiz M.Ö. 550'den evvel olamaz. Keramos'tan gelme başa olan büyük yakınlığı dolayısıyla onunla aynı tarihlere, yani M.Ö. 540 - 530 senelerine ait olmalıdır.

[1] Perinthos'tan gelme(?) baş: Richter, G. M. A., Kouroi No. 107, Fig. 326-327; Halen Samos'ta teşhir edilen Vaty'de bulunma baş: Kouroi No. 122, Fig. 377 - 378; ve bilhassa geliş yeri belli olmayan ve halen İzmir'de teşhir edilenle, Milet'te bulunmuş olan yine İzmir'deki başlar: Kouroi. No. 131 Fig. 384 ve No. 132 Fig. 385 - 386 en yakın örnekleri teşkil ederler.

[2] Richter, G. M. A.: Kouroi. Phaidon Press, London 1960 S. 90 - 112.

[3] Pryce, F. N.: British Museum Cat. Vol. I Part I Fig. 41 - 48 S. 38 v.d.; Richter, G. M. A.: a. e. S. 93 - 94

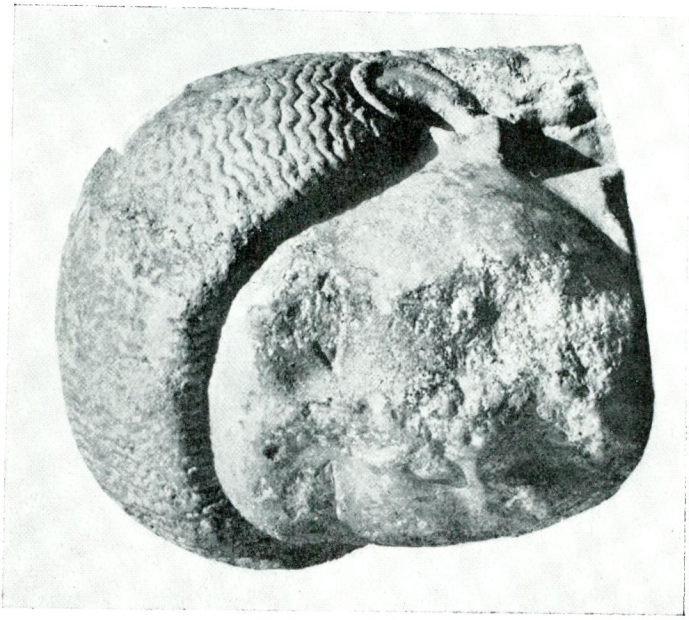

Res. 2 — İzmit Kuros'unun dörtte üç cepheden görünüşü.

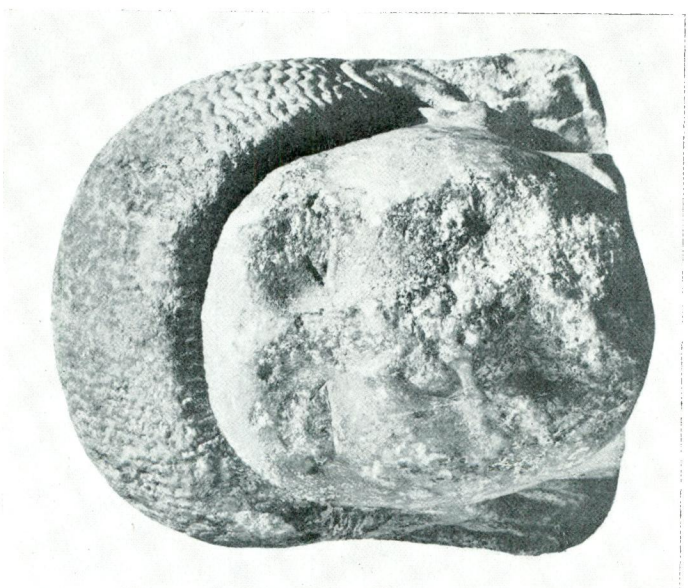

Res. 1 — İzmit Kuros'unun cepheden görünüşü.

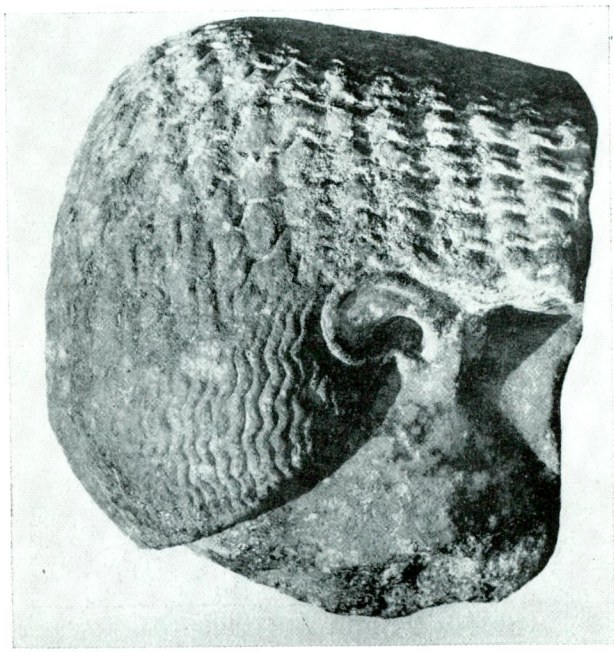

Res. 4 — İzmit Kuros'unun soldan görünüşü.

Res. 3 — İzmit Kuros'unun sağdan görünüşü.

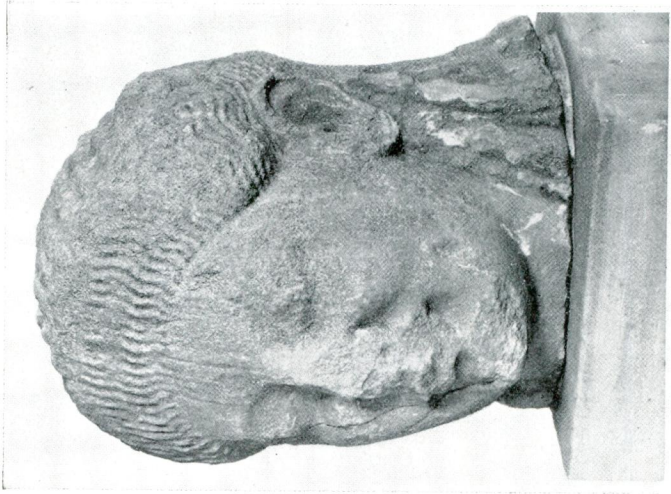

Res. 6 — Keramos'ta bulunan baş.

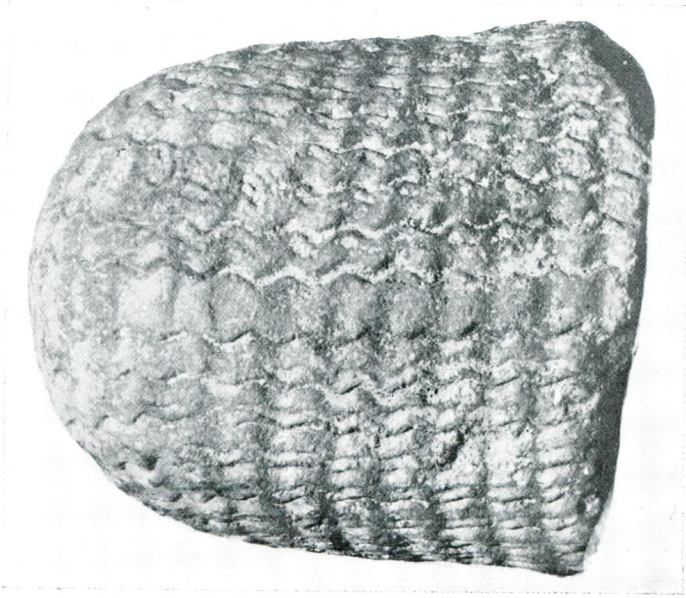

Res. 5 — İzmit Kuros'unun arkadan görünüşü.

Res. 7 — Keramos'ta bulunan başın profilden görünüşü.

XIII. YÜZYIL ANADOLU TÜRK MİMARİSİNDE "KÜLLİYE"

MURAT KATOĞLU

13. yüzyıl Anadolu Türk mimarisinin plân tipleri, yapı programları henüz kesinlikle tesbit edilmiş değildir. O devir ihtiyaçlarına göre meydana çıkan binalar, çoğu zaman konularına göre; dinî, sivil v.s. adlarla tasnif edilmekte, bu binaların inşaat, plân, ve dekoratif özellikleri üzerinde ancak son yıllarda çalışmalar yapılmaktadır.

12. ve 13. yüzyıllar Anadolu'da daha sonraki devrelerde en olgun şekillerini bulan Türk mimarisinin yapı programlarının açıklanabilmesi için dikkatle etüd edilmesi gereken bir dönemdir ve aşağı yukarı zamanımıza kadar ulaşan yeni bir sanat sentezinin (bütünüyle kavranabilmesi bakımından da) ayrılmaz bir parçasıdır. Herhalde Selçuklu hanedanının son bulmasıyla kapanmış sayılacak; siyasî periodlarla isimlendirilecek (kopuk = müstakil) bir devir olmaması icabeder. Şüphe yok ki, 14. ile 16. yüzyıllarda kendisini bulan plân tertipleri, yapı ustalıkları, 12. ve 13. yüzyıllarda Türkler Anadolu'da yapı faaliyetine girişir girişmez hazırlanmaya başlamıştı. Rüstem Paşa yahut Süleymaniye camilerini yaratacak duyuş ve eğilimler herhalde yeni devletin yaratıcılarında o zaman da mevcuttu ve şeklen olmasa bile aynı ihtiyaçlara cevap verecek yapılar hiç değilse ana niyet olarak belirmişti.

Gelişmiş örneklerini 14. ve 15. yüzyıllardan sonra gördüğümüz "külliye, manzume, heyet" dediğimiz mimarî programlar da bu düşünceyi destekliyen yapı gruplarından biridir. Camii türbe, han gibi binalar nasıl her devirde görülürse, külliyeler de 13. yüzyıldan itibaren meydana çıkmaya başlamıştır. Biz, bu kısa etüdümüz içinde bu çağın bir kaç yapısı üzerinde kısaca duracağız.

13. yüzyılın başından itibaren birbirine bitişik bazı "devlet" yapılarının Anadolu'da görülmeye başladıklarını söyliyebiliriz. Çeşitli hizmetleri bir arada yürütebilmek amacıyla kurulan bu binaların hemen hepsinin büyük ölçüde oldukları da dikkati çeker. Kronolojik sırayla bunlar, Kayseri'deki Gevher Nesibe-Gıyasiye yahut Çifte

medreseler denilen şifahane ve medrese (1205), Sivas da Keykâvus I. şifahanesi ve medresesi (1217), Divriği de Ulu cami ve Turan Melik darüşşifası (1228-29,) Kayseri'de Huand (Hunat) Hatun (1237) ile Hacı Kılıç cami ve medreseleri (1249) Akşehir'de Sahip Ata Külliyesi yahut Taş medrese denen bina (1250) ve Konya'da mescit, türbe, hankâh ve hamamdan ibaret Sahip Atâ külliyesidir. (1258 - 1283). Ayrıca, kesin bir bilgiye sahip olmamakla beraber, Tokat'daki (?) Gök medrese (1275 ?) de bu gruba dahil olması icabeden eserlerdendir.

Bilindiği üzere halk arasında "çifteler" diye anılan Kayseri'deki şifahane ve medrese 1205 yılında Gıyaseddin Keyhüsrev I. (Medrese kısmını) ve kız kardeşi Gevher Nesibe (hastahaneyi) tarafından yaptırılmıştır[1]. Kapıları bir cephe üzerinde toplanan, aşağı yukarı ortasındaki kuzey-güney doğrultusundaki bölme duvarıyla ikiye ayrılan büyük bir yapıdır. (Resim: 1) Birer açık avlulu medrese plânındaki bu iki kısım birbirine dar bir geçitle bağlanır[2]. Medrese kısmının doğu yanında odaların arasına bir de türbe yerleştirilmiştir. Batıdaki hastahanesi daha teferruatlıca plânlanan binanın üç kapısı vardır. İkisi hastahaneye açılır. Prof. Süheyl Ünver'in Şahabettin Uzluk'tan naklettiğine göre, bu kapılardan batıdaki halka, ortadaki ise personele aitti. Ortadaki kapı hastahane büyük eyvanının tam karşısındadır. Batıdaki ile medreseninki ise revaklara açılır, yani bu ikisi aks üzerinde değildir. Düzgün kesme taştan yapıldığı anlaşılan yapının restorasyonu yeni bitmiştir. Kısmen kalabilmiş olan en batıdaki kapı devrin geometrik ve rozetlerle yüklü tezyini karakterini gösteren önemli bir örnektir. Kapı mihrabiyelerinden sağdakinin üstünde bir hayvan kabartması görülüyor.

Kronolojik sıraya göre ikinci binamız, Sivas'ın Keykâvus I. şifahanesidir. Sedat Çetintaş'ın 1937 - 38 yıllarındaki kazıları ile meydana çıkan tıp medresesi bölümüyle[3] plân tertibi bakımından Kayseri'nin çifte medresesinin gelişmiş şekli olduğu anlaşılıyor. Daha muntazam ve itinalı olan işçilik, oldukça zengin dekorasyon ve malzeme, Kayseri'dekine göre daha ustalıklı bir mimarînin tezahürleridir.

[1] Halil Ethem, Kayseriyye Şehri s. 30.
[2] Plân için bak.: A. Gabriel, Monument Turc cilt I, s. 61, Fig. 36.
[3] Sedat Çetintaş, Sivas Darüşşifası s. 82.

Bina, konu bakımından da Kayseri'dekinin aynıdır... Tıp medresesi ve hastahane yan yanadır[4]. Yalnız burada iki kısmın bağlanışı açık olarak görülebilir ve daha kararlı bir mimarî program mevcuttur. Şifahane, ebat olarakta Anadolu medreselerinin en büyüklerindendir. Beden duvarları kesme taş kaplı olup örtü sistemi olan tonozlarda tuğla kulanıllmıştır. Stalâktit nişli, geometrik ve yer yer bitkisel tezyinatlı portalden geniş bir medhal kısmına, buradan da son derece büyük avlusuna çıkılır. Bugün ayakta olan bu hastahane kısmının simetriği olan medresenin Çetintaş'ın kazısı ile anlaşıldığı üzere türbenin karşısına gelen tonozlu yerden iki kemerli bir sistemle bağlandığını anlıyoruz. Artık Kayseri'deki dar koridor burada muntazam bir şekle dönmüştür. Yapının pencere, eyvan, kapı gibi yerlerinde itinalı bir taş tezyinat yer alıyor. Bu alçak kabartma, nisbeten sade, bir tezyinattır. Eyvan kemerini çeviren dilimli rozetler halindeki bordürde ve portalde yer yer bitkisel dekorasyona rastlarız. Taş dekorasyonun büyük bir kısmı geometriktir. Ayrıca portal ve eyvan cephesinde figürlü rölyefler yer alıyor (Resim: 2, 3, 4, 5). Dekorasyonun en göz alıcı yeri, tuğla ve çinilerle süslü türbe cephesidir (Resim: 5). Tonozlardaki tuğlalar arasına serpiştirilmiş figürlü ve figürsüz çini parçaları, yıkılan medrese tarafındaki revakların geçitin olduğu yan eyvan önüne gelen tonozundaki kazınarak işlenmiş ejderler, tuğlalar arasındaki derzler (Resim: 7), tezyinatın ilgi çekici taraflarıdır. Kuzey tarafının çörtenleri pencere şeklindeki yuvalardan avluya akıntı verecek şekilde, iç tarafa yönelmiştir. Bitişikteki yıkılmış medresenin varlığını gösteren somut örneklerden biri de bu çörtenlerin içeriye çevrik oluşudur. Keykâvus I. nin yattığı türbe, burda da Kayseri'de olduğu gibi (çifte medresede) sağdaki binada yani şifahanededir ve eyvana tekabül eden kısma yerleştirilmiştir.

Üçüncü binamız, 1228 tarihli Divriği Ulu camisi - Turan Melik darüşşifası kompleksidir (Resim: 8). Sanat tarihçilerince özel bir merak duyulan bu çok itinalı eser, ilk iki eserden mahiyet itibariyle, dolayısıyla mimarî program olarak farklıdır. Yalnız, ortak olan ve bizim asıl konumuzu teşkil eden husus, bir arada düşünülmüş, yahut bitişik yapılmasında sakınca görülmemiş bir yapı kompleksi ile karşı karşıya olmamızdır.

[4] Arslan Terzioğlu, Modern Hastahane İnşaatı, Arkitekt sayı 315 s. 86.

Bilhassa dekorasyonunun ihtişamı, çeşitliliği ve değişikliğiyle ün yapmış olan bu kesme taşlarla inşa edilmiş bina da, ilk ikisi gibi iki kısımdan meydana gelmiştir. Öbürlerinin bir cephede toplanmış girişleri yerine bunda güney hariç, üç yönde de yer alan dört kapı vardır. Bu kapılardan üçü camiye, biri darüşşifaya aittir. Darüşşifa kapısı batıdadır[5]. Darüşşifa büyük eyvanının kuzeyindeki (solunda) bölme türbedir[6]. Türbe, bir pencere ile camiye bağlanır. Bu blok inşaatın iki kısmı arasında bu pencereden başka ilişki, geçit yoktur. Eğer büyük bir değişikliğe uğramamışsa, Konya'daki Sahip Atâ mescidi ile türbesi arasında da böyle bir hacet penceresi yer alıyor. Darüşşifa'nın Kayseri ve Sivas, dakilerden en mühim farkı avlusunun kapalı ve avlu çevresindeki odaların iki katlı oluşudur. Hizmet konusu da ayrıdır. Divriği kompleksi dinî bir eserle dünyevî bir yapıyı yan yana getiriyor. Araya yerleştirilen türbe, âdeta bir intikal unsuru oluyor. Taş işçiliğinin bir şaheseri olan bu bina, plân tertibi, iç nisbetlerinin olgunluğu ile de en az dekorasyonu kadar üzerinde durulması icabeden son derece hesaplı bir eserdir.

Dördüncü olarak Kayseri'nin Hunat Hatun külliyesi (herhalde bu tâbiri kullanabiliriz) geliyor[7]. (Resim: 9) Kayseri bölgesinin geleneksel taş işçiliğinin en mükemmel eserlerinden birisi de 1237-38 yıllarında yapılan bu külliyedir. Medrese, cami, sonradan aralarına yerleştirilmiş türbeden ibaret bir yapı kompleksidir. Önünde bir hamam bulunuyor. Ama binayla birlikte yapıldığına dair bir iz veya kayda rastlamıyoruz. Mimarisine ve burada daha açık bir izah şekli olabilecek vaziyet plânına bakılırsa (Plân 1) hamamın külliyeden önce yapılmış olduğuna inanmamız gerekiyor. Hattâ cami yapılırken hamamın bu tarafının kesildiği anlaşılmaktadır. Demek ki hamam önceden vardı[8]. Huant cami ve medresesinin plân durumu, bundan

[5] Plân için bak.: M. V. Berchem - Halil Ethem, C. I. A., Pl. VI., Gabriel, Monument cilt II s. 176. fig. 112.

[6] Bu türbenin içindeki lâhitler Anadolu Türk çiniciliğinin son derece önemli örnekleridir. Çiniyle kaplı lâhitlerin çinilerinde sır üstü tekniğiyle yapılmış altın yaldız işlemeler görülüyor. Bu sır üstü altın yaldız tezyinatın 13. yüzyıldaki emsallerini ancak Konya'da yıkılan sarayın kazıdan çıkan çinilerinde, Karatay Medresesi duvar kaplamalarında ve Sahip Atâ türbesi sanduka çinilerinde görebiliyoruz...

[7] Ord. Prof. S. K. Yetkin, bir yapı grubu olarak bu tâbiri aynı eser için kullanıyor: İslâm Mimarîsi, 3. baskı. s. 123.

[8] Gabriel'in plânı bu konuda tatmin edici değildir. Hamam yeterince etüt edilmemiştir. Sınırları da bu yüzden doğru gösterilmemiştir. Sayın Mahmut Akok'un rölövesi durumu daha iyi göstermektedir. Kullanılmasına izin verdiği için kendisine teşekkür ederim.

KAYSERİ _ HUNAT HATUN KÜLLİYESİ RÖLÖVESİ

VAZİYET PLÂNI Mikyas: 1/200

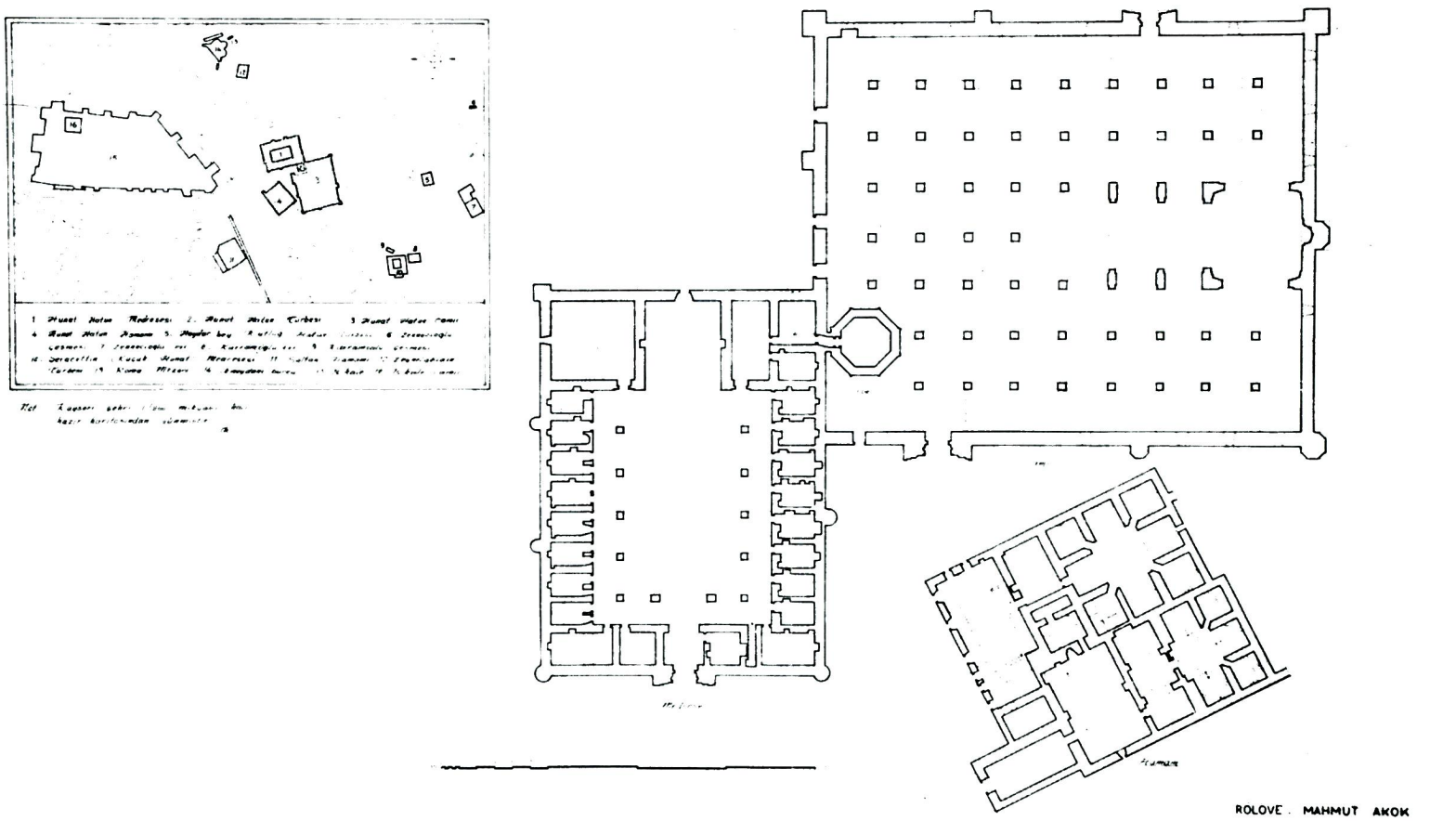

Plan No 3

Plan 1

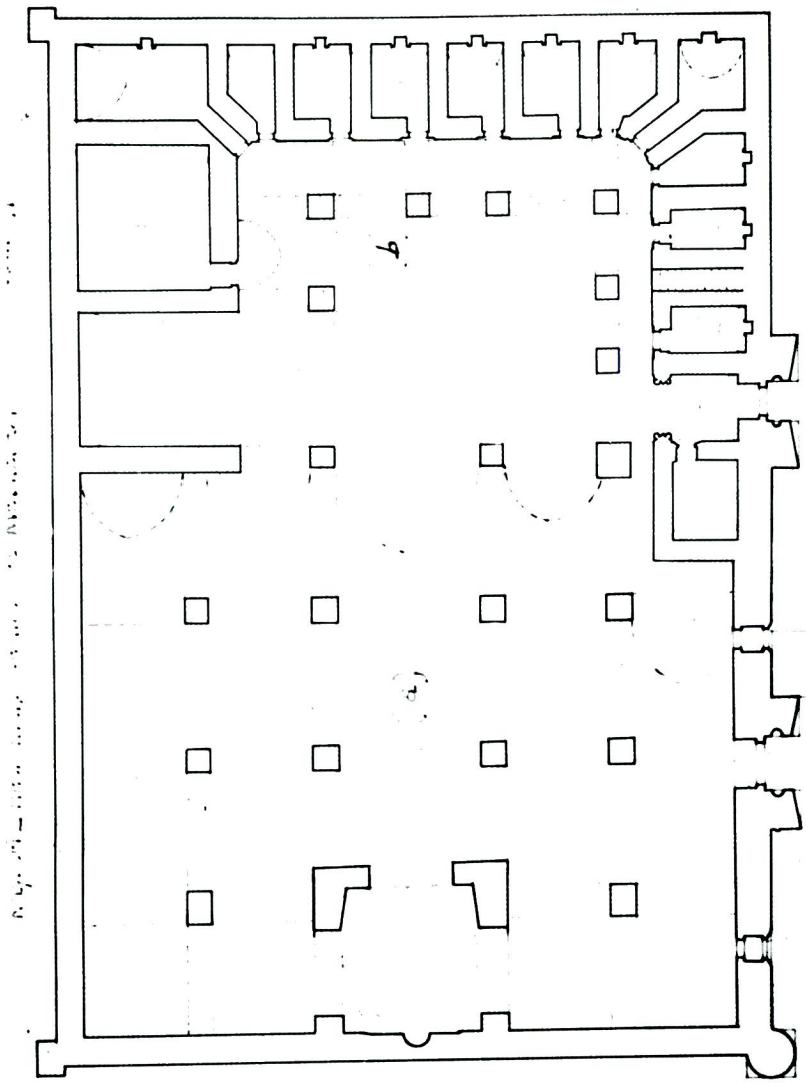

Plan 2 — Kayseri Hacı Kılıç Camii ve Medresesi.

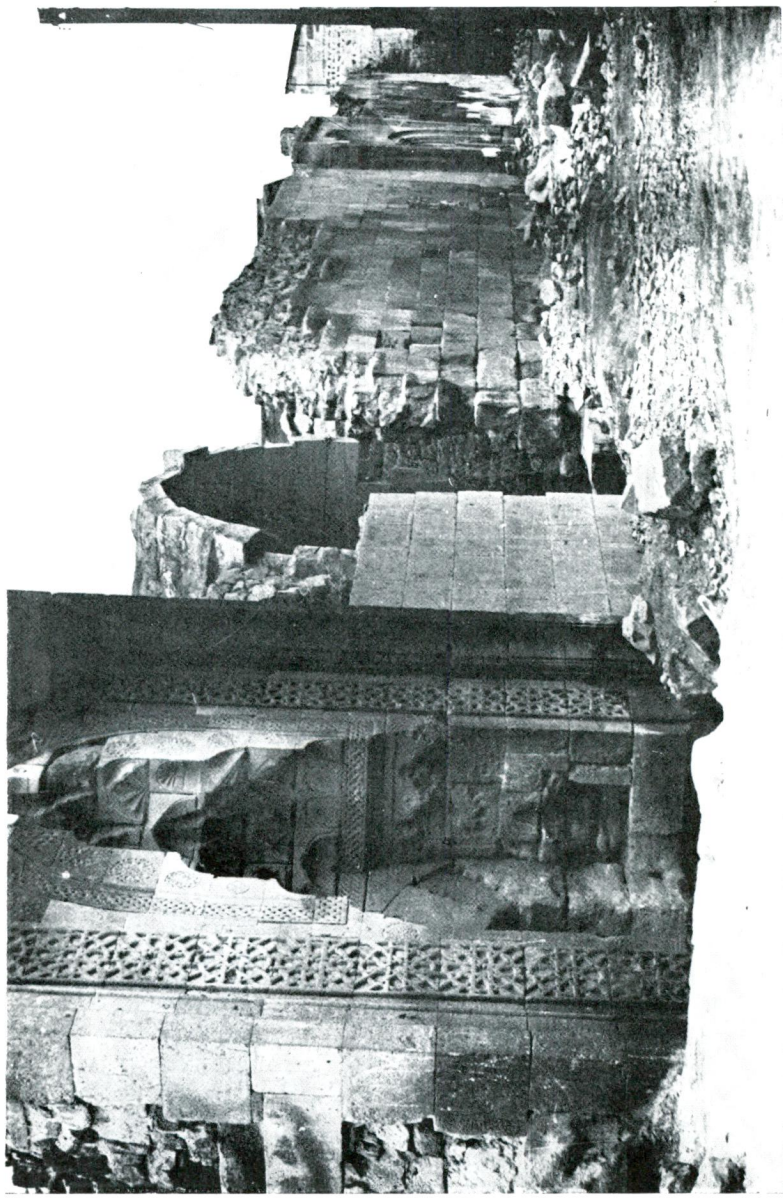

Res. 1 — Kayseri, çifte Medrese.

Res. 2 — Sivas, I. Keykâvus Şifahanesi kapısı.

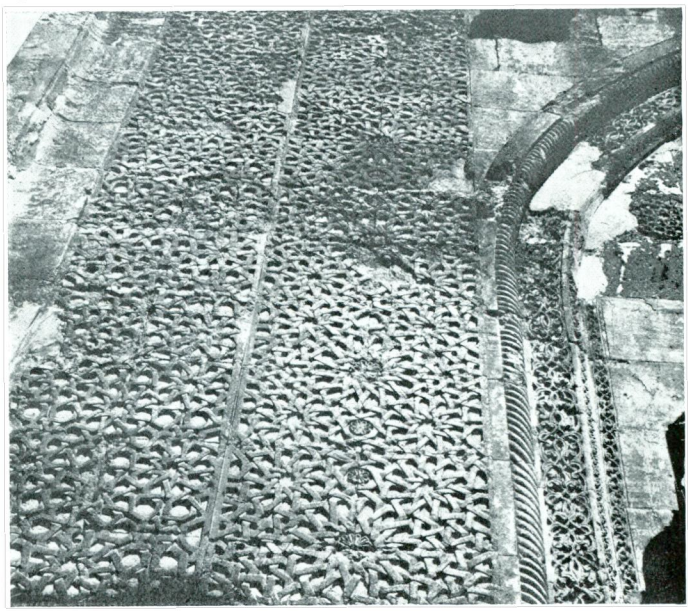

Res. 3 — Sivas, I. Keykâvus Şifahane kapısı detayı.

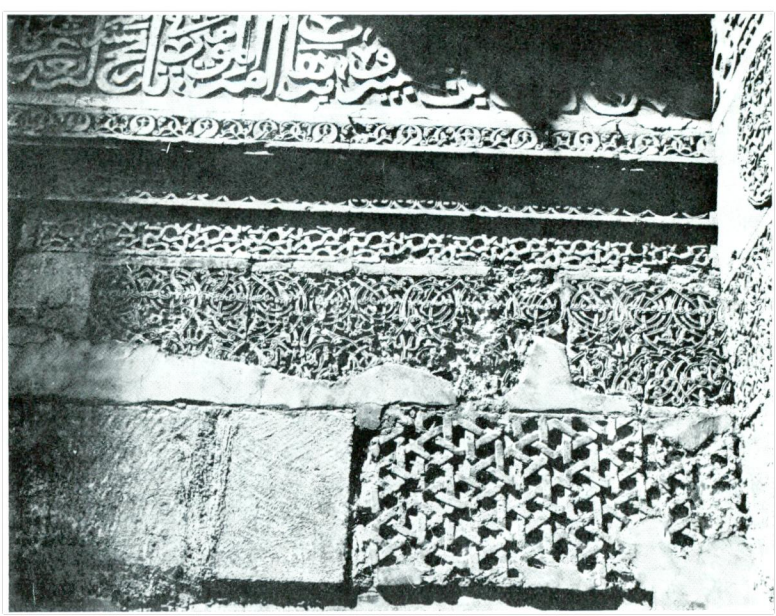

Res. 4 — Sivas, I. Keykâvus Şifahanesi kapı nişinden detay.

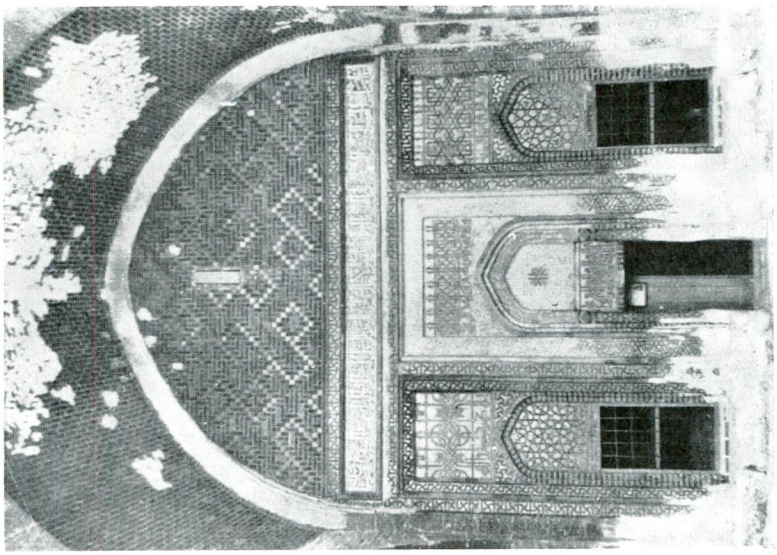

Res. 6 — Sivas I. Keykâvus Şifahanesinde türbe cephesi.

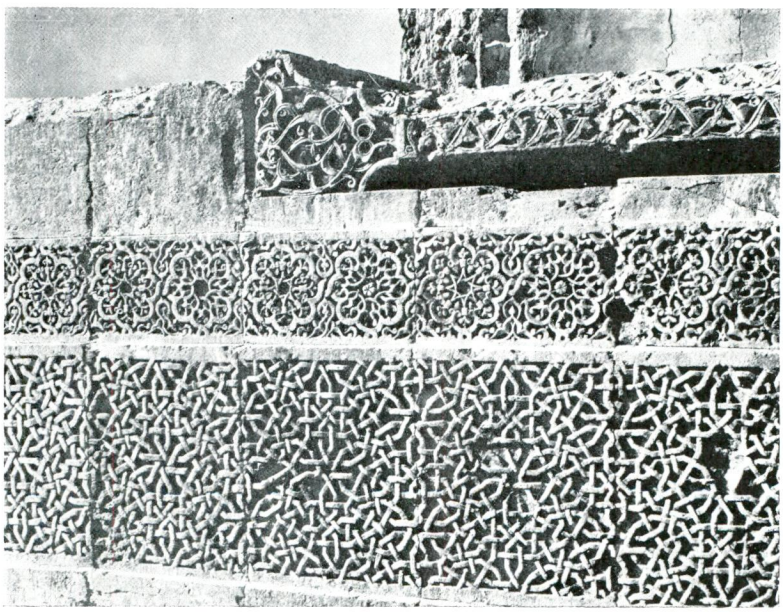

Res. 5 — Sivas I. Keykâvus Şifahanesi Büyük eyvan kenar bordür detayı.

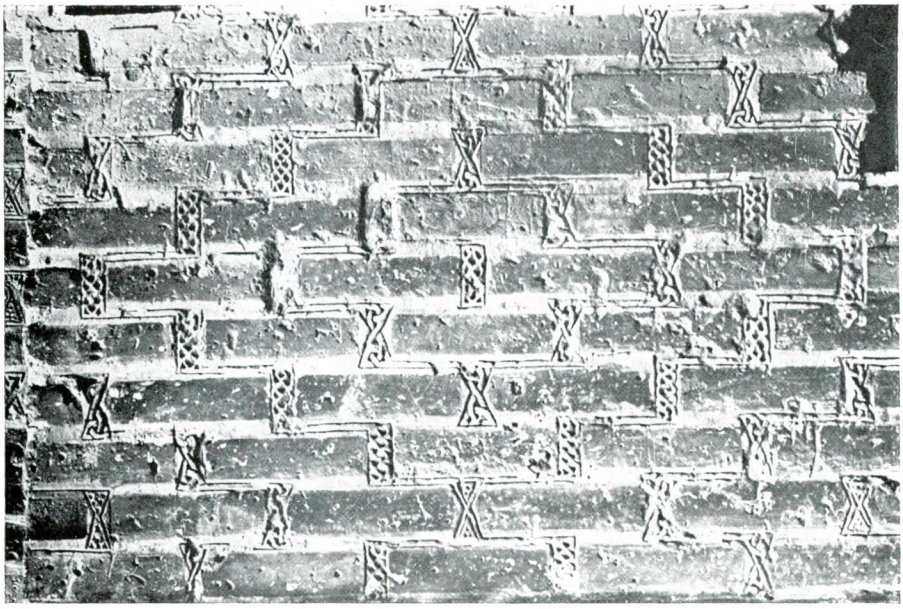

Res. 7 — Sivas, I. Keykâvus Şifahanesi, yan eyvan tuğla derzleri.

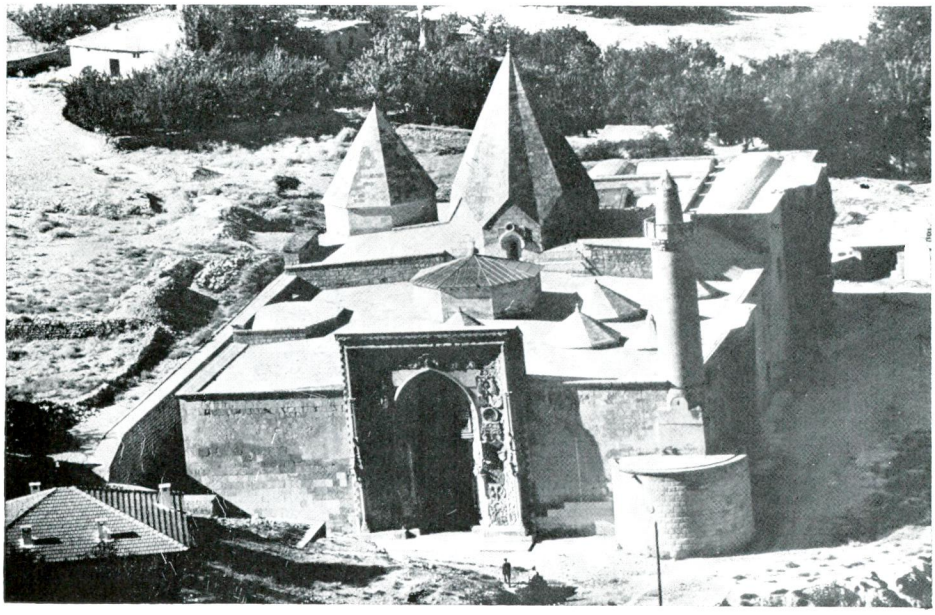

Res. 8 — Divriği, Ulu Cami'nin genel görünüşü.

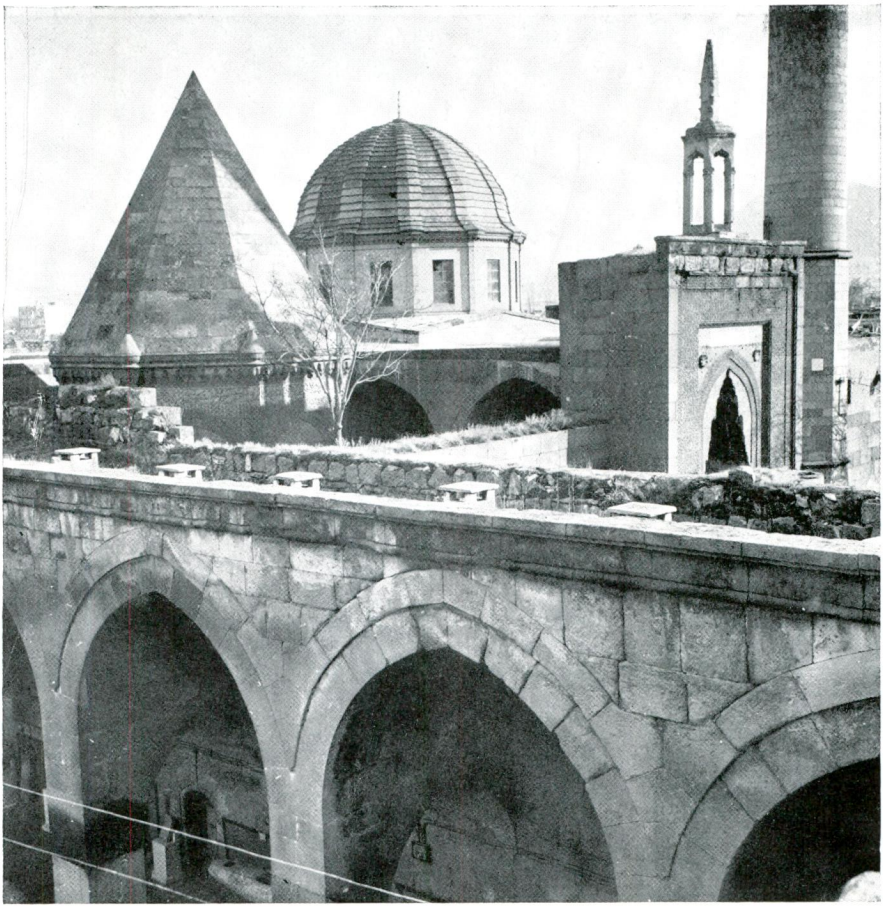

Res. 9 — Huand külliyesi, medrese damından avlunun ve türbe ile caminin görünüşü.

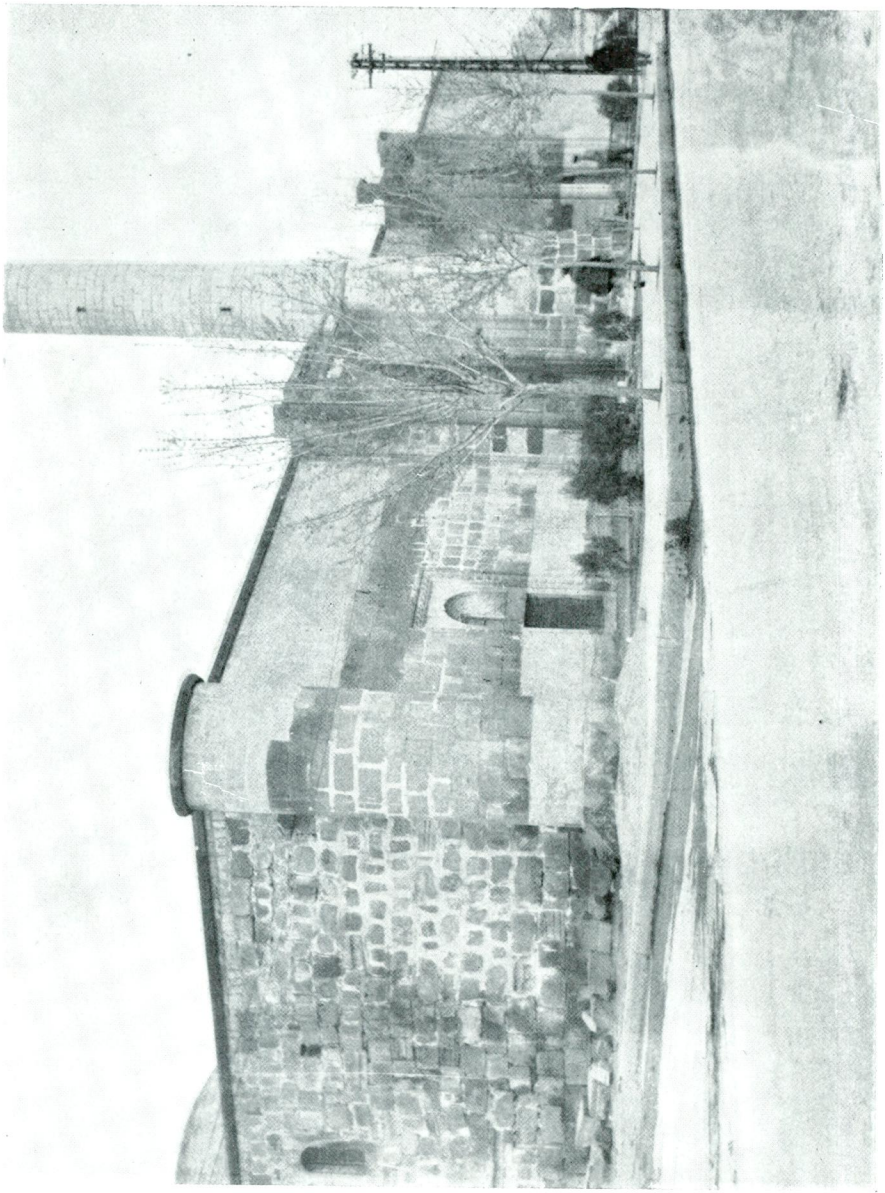

Res. 10 — Kayseri, Hacı Kılıç Camii ve medresesi.

Res. 11 — Kayseri, Hacı Kılıç Camii kapısı.

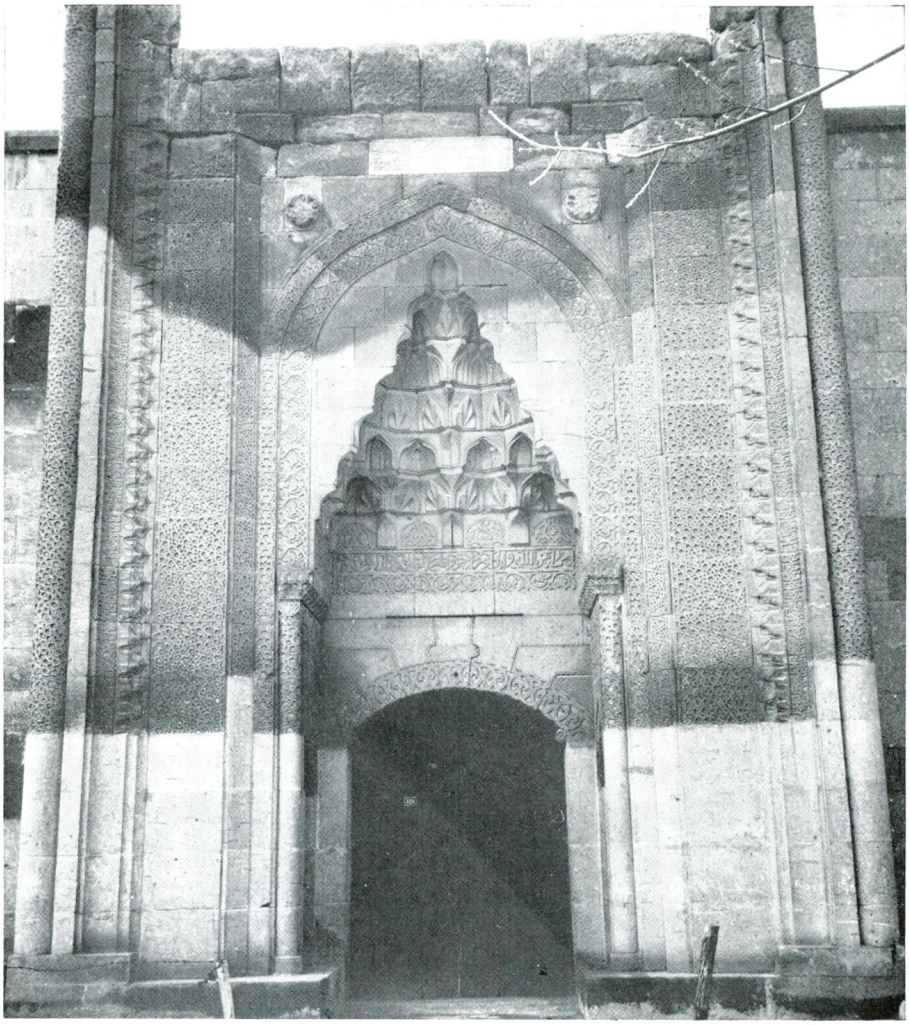

Res. 12 — Kayseri, Hacı Kılıç medresesi kapısı.

Res. 13 — Kayseri, Hacı Kılıç medresesi eyvanından giriş eyvanı ve camiye açılan avlu kemerleri.

Res. 14 — Kayseri, Hacı Kılıç medresesi giriş eyvanında kemer profili ve camiye giren oda kapısı.

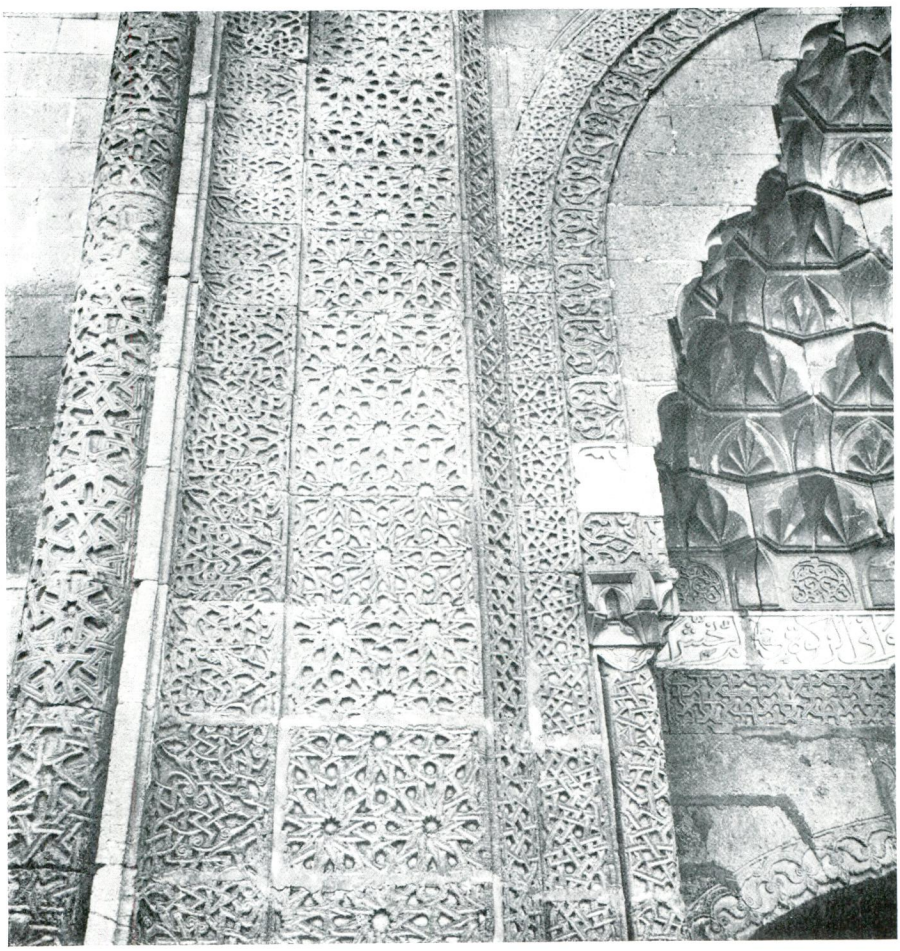

Res. 15 — Kayseri, Hacı Kılıç camii kapısından detay.

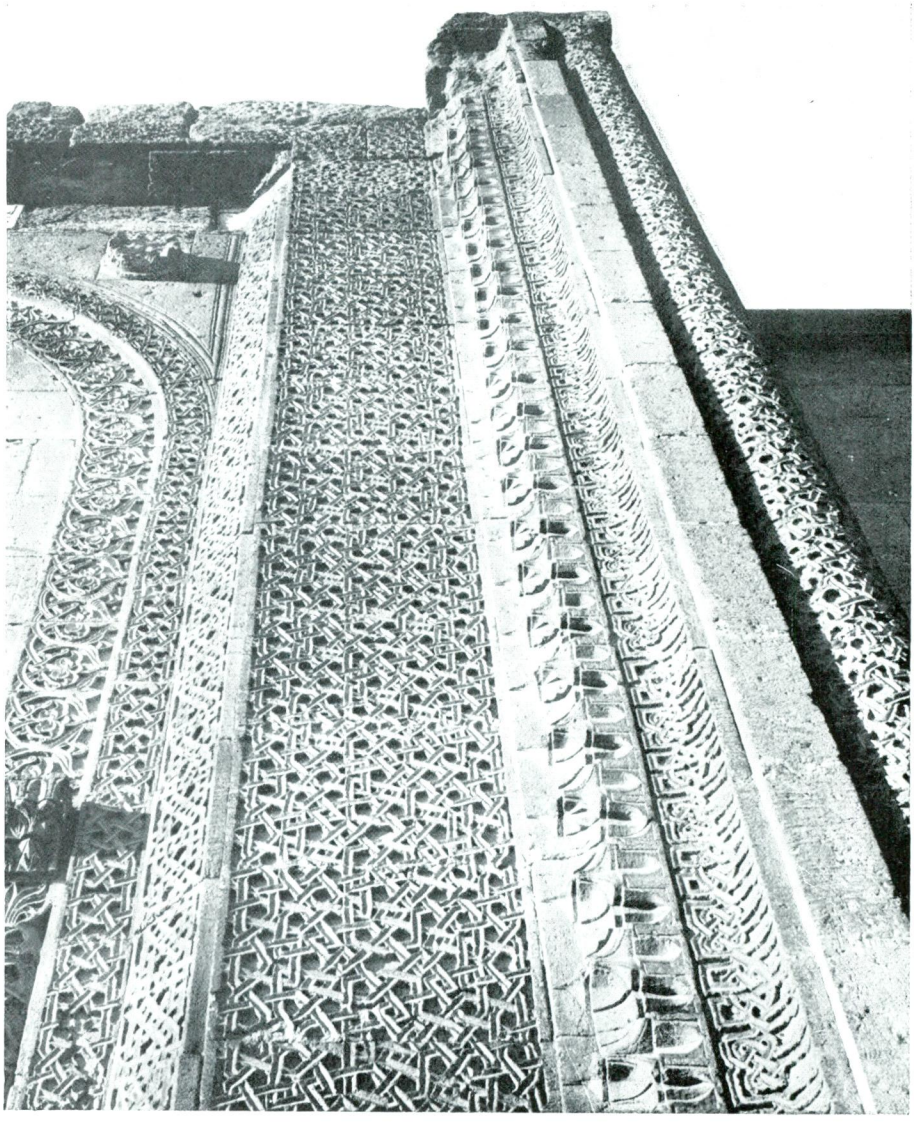

Res. 16 — Kayseri, Hacı Kılıç medresesi kapı süslemeleri.

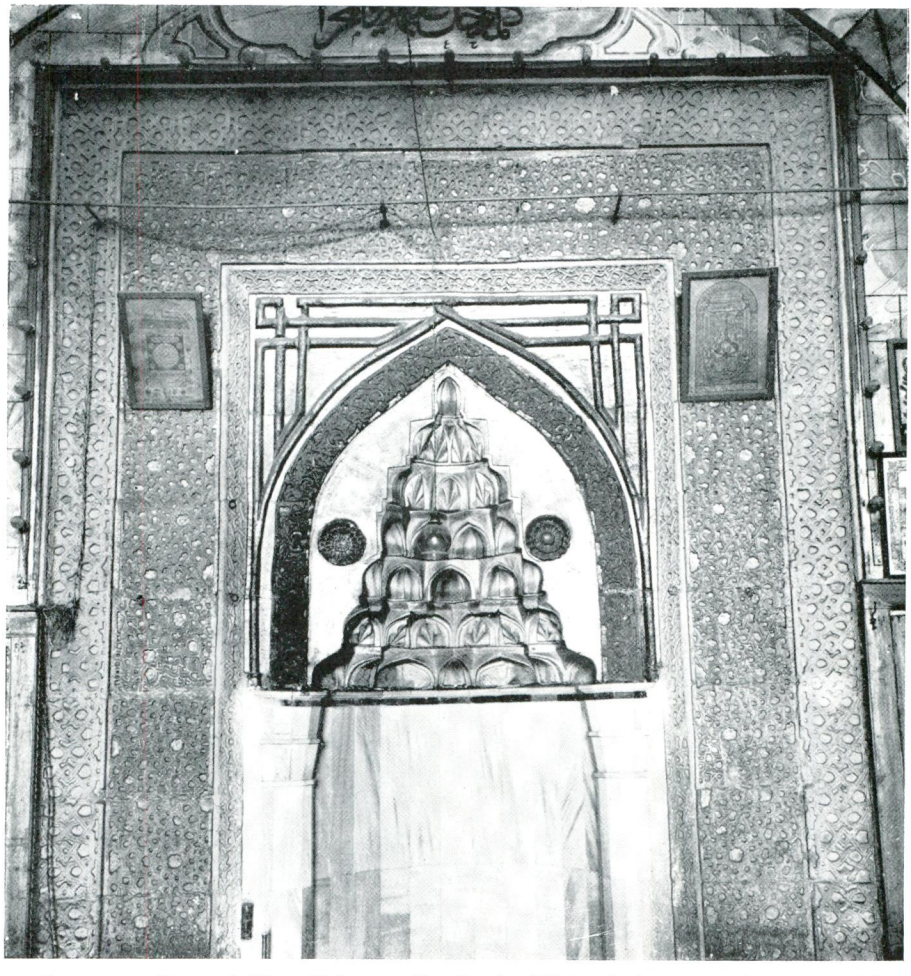

Res. 17 — Kayseri, Hacı Kılıç camii mihrabı (Nişin alt kısmı tamir görmüştür).

önceki üç yapıya şekil olarak benzemiyor. İlk üç bina esas itibariyle dikdörtgen alanlara oturuyorlardı. Burada daha farklı bir durumla karşılaşıyoruz. Türbenin ise kısa bir süre sonra eklendiği açıkça görülüyor. Zaten, Albert Gabriel'de bu noktayı belirtmektedir[9]. Medresenin girişi batıda ve aks üzerindedir. Caminin biri doğuda biri batıda iki kapısı vardır. İkisi de kenarlara doğru kaymıştır. Batı kapısının bu yana kaydırılış sebebinin, hamamın yerleşme şeklinden doğduğu açıkça bellidir (Plân 2). Böyle itinalı bir eserin girişi herhalde "muhakkak ortada olması" gibi bir sabit fikirle sıkışık ve çevre mimarisiyle bağdaşmıyan, nisbetsiz bir duruma sokulamazdı. Medrese dikdörtgen bir alana oturmuş açık avlulu, bir büyük eyvanlı; cami ise uzunlamasına bir plâna sahiptirler. Kısaca Hunat Hatun külliyesi, iki ayrı yöndeki aks üzerinde yer alan köşeleme bitişmiş iki binadan ibarettir. Bunun tartışmasına aşağıda tekrar dönmek üzere şimdi beşinci ve yine Kayseri'de bulunan bir başka esere; Hacı Kılıç denilen ve cami ile medreseden meydana gelen yapının kuruluşunu kısaca gözden geçirelim.

1249 yılında yapılan bu bina da Huant Hatun hariç, ilk üç binamız gibi, dikdörtgen bir alana oturuyor (Plân 2). Plândaki "a" cami, "b" harfleri medreseyi işaret etmektedir. Tıpkı Sivas ve Kayseri şifahaneleri gibi kapıları bir cephede toplanır (Resim: 10). iki kapıdan soldaki camiye, sağdaki medreseye açılır (Resim: 11, 12). Yani bu bina mahiyet itibariyle Huant Hatun külliyesi ile bir yakınlık gösteriyor; cami ve medrese, her ikisinde de bir arada düşünülmüştür.

"Hacı Kılıç" binası çok değişikliklere uğramıştır[11]. Son yıllara kadar çok harap bir durumdaydı. Gabriel medresenin plânını bu yüzden yapamamış olmalı. Son yıllarda geniş ölçüde onarılmıştır[12]. Biz yine de plânın ana hatları üzerinde duracağımızdan, bugünkü

[9] Gabriel, Monument cilt I., s. 42.

[10] Cami, Anadolu'nun bu tip camilerinin en büyüklerindendir. Mihrap önünde yedi sahanlıdır. Bilhassa Kayseri'de görülen "köşk" şeklindeki mihrap önü "kubbe sistemiyle" dikkati çeker.

[11] Gabriel bunu belirttiği gibi, o zaman çizdiği plândan da anlıyoruz. Ondan sonra da tekrar değişikliklere uğramıştır. Bak.: Menument cilt I s. 52, 54 Fig. 31.

[12] Maalesef herhangi bir sondaj, araştırma, ciddî bir etüt yapılmadan, medrese kısmı âdeta yeniden inşa edilmiştir. Bütün bu inşaat yapılırken, ne kadar tuhaftır ki, yapının bir plânı dahi çıkartılmamıştır. Eski eser onarımlarımızın nasıl sorumsuzlukla yürütüldüğünün tipik örneklerinden biriyle karşı karşıyayız.

yapının çok da titiz bir şekilde çıkartmadığımız "plân-şema"sını ve binayı kısaca inceliyelim.

İlk dikkatimizi çeken husus şu olacaktır: cami ve medrese, diğerlerinde olduğu gibi, ortak bir duvarla ikiye ayrılmamıştır (Resim 13; plân 2). Ancak plânlanış tarzı bu ayırımı ortaya çıkarmaktadır. Medrese avlusu âdeta caminin de avlusu olmakta, caminin orta sahnı da âdeta medresenin yan eyvanın yerine geçmektedir. Daha doğrusu medrese burada camiye açılmaktadır. Herhalde mimar burada çok orijinal şekilde iki binayı intibak ettirmiştir ve organik bir çözüm yolu bulmuştur. Ayrıca medrese giriş eyvanına açılan bir oda cami sahasına girmektedir. Gabriel'in plânıyle düşünülecek olursa bu odanın bir değişikliğe uğradığı sanılabilir. Ancak, giriş eyvanının orijinal olduğu görülen kısımları arasında bu, odaya açılan kapı da yer alıyor ki burada eskidenberi bir oda olduğunu kabullenmemiz gerekiyor (Resim 14). Medresenin en sağlam ve devrinden kalmış kısımları, kapısı ve bu giriş tonuzudur. Zaten Gabriel'in plânında giriş şekli de gözükmemektedir. Medrese yakın zamanlara kadar kuzeyindeki bina kalıntıları ile birlikte barut veya güherçile imalâthanesine bağlı imiş. Halil Ethem, burasının (1322 H.) yılında güherçile fabrikasının yakıt ambarı olduğunu ve aralarına da bir kapı açıldığını kaydediyor [13]. Gabriel'in plânıyla da karşılaştırılınca yapının nasıl değişikliklere uğramış olduğunu tasavvur edebiliriz. Yine de bu kıymetli mimar-sanat tarihçisinin geniş bir tetkik yapmaması bizim için şanssızlık oluyor.

Medrese hücreleri doğu ve kuzeyde yer alıyorlar. Kapının karşısındaki büyük eyvanın sağında yine büyük bir oda bulunuyor. Cami, mihrap duvarına dik beş ve enine dört sahın halindedir. Genişliği derinliğinden fazladır. Son yıllarda batısına da bir kapı açılmıştır.

Bina Kayseri'deki bütün yapılar gibi taştan inşa edilmiştir. Her iki kapısı, doğu cephesinde camiye açılan iki penceresi, mihrabı dekore edilmiştir [14] (Resim: 15, 16, 17). Yapılan tamirler sırasında

[13] Halil Ethem, Kayseri şehri sayfa 88. Binanın banisi olan bu Ebul Kasım Ali Tusî'nin türbesi, bilindiği üzere Tokat'tadır.

[14] Medrese kapısında bu devir için henüz rastlanmıyan bir unsur olarak stalâktitli bir bordür görüyoruz. Bu daha sonraları görülmeye başlayan meselâ Kayseri Sahibiye Medresesi (1265), Sivas Çifte Minareli Medrese (1271) veya yine Kayseri'deki Kutluğ Hatun Türbesi (1351) gibi eserlerde görülen tezyinat şeklidir. En erken olarak Hacı Kılıç Medresesi kapısında karşımıza çıkıyor. Medresenin

medrese odalarına uydurma olarak ocaklar konmuştur[15]. Medrese kısmı ile cami, bugün demir parmaklık ve bir camekânla ayrılmaktadır (Resim: 13).

Bu beş eserin plânları aşağı yukarı tesbit edilmiştir. Büyük bir ihtimalle Tokat'daki Gökmedrese (1275 ?) ile Sivas'daki Çifte Minareli medreseyi de (1271) bu gruba ekliyebiliriz. Tokat Gökmedrese de bilindiği gibi tıp medresesi veya darüşşifadır[16]. A. Gabriel'in yaptığı rölövede bina duvarlarının sağa doğru devam ettiğini görüyoruz[17]. S. Ünver'in de bunun yanında bir medrese olduğu yolundaki düşünceleri malûmdur[18]. 1964'de yerinde yaptığımız incelemede binanın Gabriel'in işaret ettiği tarafa inkişaf ettiğini biz de açıkça gördük. Anlaşıldığına göre bitişik bir yapımız daha varmış. Tokat Gökmedrese'sinin de Kayseri ve Sivas'dakilere benzer bir yapı olduğunu düşünebiliriz. Onlardan en büyük farkı çift katlılığı olmalıdır. Öbürlerindeki gibi, burada da bir türbe bulunuyor. Bunların yanı sıra Akşehir ve Konya'daki Sahip Atâ külliyeleri ile Antalya'daki Yivli Minare çevresinde toplanan cami ve imaret ile medrese kalıntıları da ilgimizi çekecek yapı gruplarıdır. Bunlar, bilhassa Konya ve Antalya'dakiler artık tam birer külliyedirler. Konya'daki 1258 - 1283 yılları arasında fasılalarla inşa edilen Sahip Atâ külliyesi cami, türbe, hankâh, dükkânlar ve hamamdan ibarettir[19]. Akşehir'deki (1250 - 1260) yine Sahip Atâ'nın yaptırdığı "mamure" ise

dekoratif yönden dikkat çeken özelliklerinden biri de giriş eyvanının avluya bakan ağzındaki kemer profilidir (Resim 14). Bu kemer profilinin benzerlerini (tamir görmüş olmakla beraber yine de alalım) Erzurum Ulu ve Niğde Alâaddin camileri; aynını da Hunat Hatun medresesi giriş tarafı revaklarında görmekteyiz.

[15] 13. yüzyıl medreselerinde bugüne kadar herhangi bir ocak izine rastlamadık. Bu devir için mimarî bünye içinde yer alan ısınma tertibatı henüz yapılmamıştır düşüncesindeyiz. Sivas Gökmedresesi, Kayseri'nin Hunat medresesindekiler hep sonradan ilâve olunmuşlardır. Hiç şüphe yok ki burdakiler de uydurmadır. Zira, bunları karşılıyacak baca tertibatları v.s. unsurlar aramak boşunadır. Yanlış olarak tamir esnasında yaratılmışlardır.

[16] Gabriel, Monument II s. 100'de Halil Ethem'den naklen yandaki binanın darüşşifa olduğunu; Evliya'nın timarhane dediğini, söylüyor. S. Ünver de bir sağlık tesisi olduğu kanaatindedir: Selçuklu tababeti s. 79.

[17] Plân için bak: Gabriel, monument II s. 94 - 95 Fig. 57 - 58... Yine Gabriel izlerin bununla irtibatlı bir binaya ait olduğunu söylüyor. Aynı eser s. 97.

[18] Ünver, aynı eser s. 82, 83.

[19] İ. H. Konyalı, Konya Tarihi s. 505, 511.

medrese, mescit, türbe, hankâh kısımlarından meydana gelir[20], Konya'dakinde hamam, bitişik olarak kurulan mescit türbe hankâh ve dükkânların doğusunda yer alıyor. Akşehir'de de hankâh, medrese mescit ve türbeden teşekkül eden blokun karşısındadır ve bunlardan on yıl kadar sonra yapılmıştır[21]. Antalya'daki bina grubu ise kesinlikle tesbit edilememekle beraber yine bir mimarî "heyet" ile karşı karşıya olduğumuzu ihsas ediyor. Bu, âdeta 15. ve 16. yüzyılın külliyeleri karakterindedir[22].

Bütün bunlar şehir içlerinde yer almış, fonksiyonları da buna göre olan anıtlardır. Görüldüğü üzere bazan darüşşifa ve tıp medresesi gibi sosyal hizmetlere yönelmiş, bazen medrese, cami gibi dinî, bazen de daha çeşitli hizmetler gören kuruluşlarda olabiliyorlar. Bilhassa şifahane-tıp medresesi kombinezonunun son derece mantıkî ve gerçekçi bir şekilde açıklanması mümkündür. Nasıl ki bugünün tıp fakülteleri aynı zamanda birer sağlık tesisi iseler, o zaman da aynı amaca yönelmiş bir sağlık ve sosyal hizmet şuurunun bu mimarî programı yarattığı anlaşılıyor.

Program olarak değişik olan yapımız Divriği'dekidir. Burada dinî ve dünyevî iki kuruluşun bir arada tasavvur edildiğini görüyoruz. Bu, arazi, arsa, şehir plânının o günkü şartlarının yarattığı bir zaruret midir, yahut o devrin dünya görüşünün realist ve hoşgörür tavrı mıdır? Ama her halde bir tesadüf değildir. Kaldı ki bu eserde tesadüfe bırakılmış bir tek taşın olmadığı intibaı uyanmaktadır. Yapı o derece hesaplı, itinalı, özetlenmiş ve olgunlaşmış bir karakterdedir. Yine bu yapının kendinden sonraki eserlere engin bir ilham kaynağı olduğunu, Anadolu yapıcılığını geniş ölçüde etkilediğini de söyliyebiliriz. Yukarıda da belirttiğimiz gibi türbe burada bir intikal unsuru olarak kabul edilebilir.

Cami-medrese kombinezonuna, yani Hacı Kılıç ve Hunat Hatun külliyelerine gelince... Cami ve medrese her zaman bir arada yaşayabilecek iki kavramdır. Burada önemli olan plân özellikleri ve gösterdikleri değişikliklerdir.

Hunat Hatun'un tesisi şüphesiz ki, devrinin en muntazam binalarındandır. Burada cami ile medresenin alışık olmadığımız bir şekilde

[20] Konyalı, Akşehir v. 279.
[21] Konyalı, Akşehir s. 294.
[22] Vaziyet plânı için bak: Erdmann, Zur türkischen Baukunst seldschukischer und osmanischer Zeit, s. 18 Abb. 5.

kompoze edildiğini, sonradan aralarına bir türbe yerleştirildiğini görüyoruz. İki yapının bu şekilde birleştirilişi herhalde bazı sebep ve zaruretler sonucu olmalıdır. Şöyleki, yukarda da belirttiğimiz gibi binanın önündeki hamam, önceden de mevcuttu. Bu, açıkça görülmektedir ve hattâ cami kapısının sola kaymasına da sebep olmuştur. Bilindiği gibi caminin doğu kapısı da yine ortada olmayıp, güneye yanaşmıştır. Böyle birinci sınıf bir eserde bu çeşit sapmalar, mutlaka bazı şartların itelemesi sonucu olmak icabeder. Herhalde bu tarafta da o gün için ortadan kaldırılamıyacak bazı önemli yapılar vardı. Eldeki arsa, kurulacak tesisin ancak bu şekide kompoze edilmesine müsaade ediyordu. Eserin yerleştirilişini başka bir şekilde izah etmek oldukça güçtür. Bilhassa öndeki hamam bu görüşü desteklemektedir. Kaldı ki, son yıllardaki imar faaliyetleri sırasında, yapının doğu tarafındaki temizlikte eski olduğu anlaşılan temel ve duvar kalıntıları çıkmıştır. O zaman bunlar bize açıklamaya çalıştığımız düşüncemiz için son derece mânalı gelmişti.

Hacı Kılıç tesisi de plân tipi olarak son derece değişik bir yapıdır. Anadolu'da başka bir örneği yoktur[23]. Bina oldukça büyük tamirler geçirmiştir. Onun için kesin bir açıklama zordur. Ama, burada dikkati çeken en mühim özellik avlunun plândaki yeridir. Herhalde bu binanın belli bir fonksiyonu vardı. Kitabesinden fazla bir şey anlamak mümkün değildir[24]. Eserin kuruluş şekli kapılarının bir cephede toplanışı ise yine Hunat Hatun külliyesinde olduğu gibi, şehrin o günkü şartlarına bağlamak eğilimindeyiz. Burada da eserimizin kuzeyinde duvarlarının inşa şeklinden eski olduğu anlaşılan bir yapının kalıntıları daha son zamanlara kadar duruyordu[25]. Bunun gibi herhalde yapının batısında da bazı tesisler vardı. Plân buna göre tanzim edilmişti. Nitekim, son zamanlarda değişen şartlarla batı tarafına da bir kapı açılmıştır. Konya ve Akşehir'deki külliyeler mahiyetleri biraz daha farklı ve teferruatlı yapılardır. Artık burada binalar daha sonraki devirlerde olduğu gibi birbirlerinden ayrılmışlardır. Yani sadece bir "blok"dan ibaret değillerdir. Antalya'dakinin de böyle olduğu anlaşılıyor.

[23] Manisa Ulu camisi ve yanındaki medrese bir bakıma bu binayı hatırlatan bir plâna sahiptir.

[24] Halil Ethem, Kayseriyye Şehri, s. 88.- 90.

[25] Sayın Mahmut Akok, bu binanın bir han olduğunu söylemektedir.

Bütün bunlar pek tabiî olarak, şehir ihtiyaçlarına göre kurulmuş tesislerdir. Aynı devirde, bir de şehir dışlarında, belli mahallerde kurulan ve hizmet şekil ve amaçları daha başka olan bina ve bina toplulukları da görülmektedir. Afşin yakınlarındaki Eshab-ı Kehf ve Eskişehir - Seyitgazi'deki Battal Gazi külliyesi bu mahiyeti değişik yapı topluluklarındandır.

Eshab-ı Kehf, bilindiği gibi islâmlıktan önce de sonra da mukaddes bir yerdir ve buradaki külliye (1215 - 1232) yılları arasında çok başka maksatlarla meydana getirilmiştir. Dolayısıyla mimarî programı da farklıdır: Cami, Ribat, Kervansaray'dan ibarettir[26].

Seyit Gazi'deki külliyede, devrinden kalmış tam bir bina yoktur. Ancak burada 13. yüzyılın başından itibaren çeşitli maksatlara göre kurulan bir yapı topluluğunun olduğunu biliyoruz[27].

Görüldüğü gibi çeşitli hizmetleri hedef tutan bina toplulukları kurmak Anadolu Türk mimarisinin ilk devirlerinden itibaren var olan bir eğilimdir. Daha sonraki devirlerin gelişmiş sosyal ve ekonomik şartları içinde meydana getirilen büyük mimarî "heyet"lerinin ön örneklerini bu yapılarda aramamız gerektiğini sanmaktayız.

Berchem, V. Max-Halil Ethem	Corpuş Inscriptionum Arabicarum Troisîeme Partie - Asie Mineure, Premier Fasicule 1910
Çetintaş, Sedat	Sivas Darüşşifası İst. 1953.
Ethem, Halil	Kayseriyye Şehri İst. 1334 H.
Erdmann, Kurt	Zur türkischen Baukinst Seldsehu kischer und osmanischer Zeit s. 1-39 İstanbuler Mitteilungen İst.; 1 - 39.
Gabriel, Albert	Monument Turc D'Anatolie cilt I, II Paris 1931, 1934.
Konyalı, İ. H.	Akşehir İst. 1945.
Konyalı, İ. H.	Konya Tarihi Konya 1964.
Özgüç, Tahsin-Mahmut Akok.....	Afşin Yakınında Eshab-ı Kehf Külliyesi-Yıllık Araştırmalar Dergisi sayı II s. 77 - 87 Ankara 1957.
Terzioğlu, Arslan	Modern Hastahane İnşaatı - Arkitekt sayı 315 s. 83 - 87 İst. 1964.
Ünver, Süheyl	Selçuk Tababeti Ankara 1940.
Yetkin, S. Kemal	İslâm Mimarîsi (3. baskı) Ankara 1965.

[26] Özgüç - Akok, Afşin yakınında Eshab-ı Kehf Külliyesi, s. 77. Tarihî bilgiyi İslâm Ansiklopedisi Elbistan maddesinden yararlanarak veriyorlar ve binaların mimarî incelemesini yapıyorlar.

[27] Erdmann, Zur turkischen Baukunst..., s. 14, 15, 16.

II. BAYEZİD DEVRİNDE ÇUKUR-OVA'DA NÜFUZ MÜCÂDELESİ

İLK OSMANLI - MEMLÛKLU SAVAŞLARI

(1485 - 1491)

Prof. Dr. M. C. ŞEHABEDDİN TEKİNDAĞ

§ 1. Mücâdelenin siyasî sebebleri. — § 2. Karagöz Paşa'nın faâliyetleri. — § 3. Memlûk Sultanlığının mukabil tedbirleri. — (i) Adana Savaşı. —(ii) Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın esâreti. — § 4. Davud Paşa'nın Varsak Seferi. — § 5. Hadım Ali Paşa'nın faâliyeti. — (i) Ağa-Çayırı Savaşı. — (ii) Dulkadırlı — Memlûklu işbirliği. — § 6. Barış. — Belgeler.

XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Adana, Misis (=Maṣṣiṣa) ve zaman zaman Tarsus gibi şehirlerle Ayas ve Sis (=Kozan) civarlarında (=*İḳlimü'r-Ramazâniyye)* hâkimiyet kuran Ramazan-Oğulları[1], bugünkü Mersin'den Gâvur-Dağları'na kadar uzanan Çukurova'da sâkin Kuştemurlu, Kosunlu, Kara-İsalu, Varsaklu, Durgudlu, Özer-Oğlu, Burnaz-Oğlu gibi Üç-Ok Türkmenlerini *(=et-Türkmânî el-Ücoḳî)*[2] etraflarında toplamak suretiyle, bu mıntıkada büyük bir nüfuza sahip olmuşlar idi. Suriye'nin belli başlı haç ve ticâret yollarına hâkim noktalarda kurulan bu Beyliğin, Memlûk Sultanlığı bakımından arzettiği önemi takdir eden sultanlar, emâret beylerine teşrîf (=emâret tevcihi) göndermek suretiyle, onların itâatlerini sağlamış idiler. Ancak, bu Beyliğin esasını teşkil eden Üç-Ok'ların, Boz-Ok'larla işbirliği yapmaları, bir çok antlaşmazlıklara sebep olmuştur. Nitekim, Memlûk Sultanlığı'nın, bu Türkmenlere karşı şiddetli hareketlerde bulunması yüzünden[3], bura halkı aleyhlerine dönmüş, Bâbü'l-

[1] Ramazan-Oğulları'nın bu mıntıkadaki hâkimiyetleri hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanul, 1961, s. 88 v.d.

[2] Bu Türkmen Boyları hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *aynı esr.*, s. 88 - 90; aynı müel., *Son Osmanlı - Karaman münasebetleri, Tarih Dergisi*, 17 - 18/ 1963, s. 55 v. d.

[3] Bilhassa, Afşar, Kutbekiyye, Özerler, Burcâli ve Beğdili Boy ve Uluslarının teşkil ettiği Ayas - Türkmenlerinin Memlûklar tarafından şiddetle tenkil edilmesi,

Melik[4]'i tutan Türkmenler, bu mıntıkaya hücûm etmek isteyen Memlûklu ordularını ânî baskınlarla hezimete uğratmışlardır. Bu yüzden, Memlûklar, Çukur-Ova'da sâkin Boy ve Oymaklar arasında tefrika çıkarmak suretiyle, yeni faâliyetlere girişmişlerse de, Üç-Ok'lar, Özer-Oğlu, Burnaz-Oğlu ve Karaman-Oğulları ile anlaşan Ramazan-Oğulları, Memlûklara karşı bitmez tükenmez savaşlara başlamışlar ve adı geçen Sultanlığın bu mıntıkadaki hâkimiyetini yok etmişlerdir. Bununla beraber, Ayas, Sis (=Kozan) kaleleri vasıtasiyle bu mıntıkadaki hâkimiyetlerini devam ettirmeğe çalışan Memlûklar, Bâb Antakiyye'yi tâmir[5], Bagras-Kalesi'ni[6] takviye ettirmek suretiyle, Üç-Ok'ların hücûmlarına sed çekmek istemişlerdir.

Bununla beraber, XV. yüzyılın ilk yarısı, Ramazan-Oğulları'nın Çukur-Ova (bâzan: Çukur-Âbâd)yı Memlûklu hâkimiyetinden kurtarma çabaları ile geçmiştir. Nitekim, 1432'de Çukur-Ova'dan geçen Fransız Seyyahı Bertrandon de la Broquière, Ramazan-Oğulları'nın bu çabalarına işâret eder[6a].

Öte yandan, bu bölge ile ilk defâ ilgilenip, Memlûklarla işbirliği yapan Karaman-Oğulları'nı şiddetle te'dip eden Fâtih, bu Beyliğin yardımcılarından Durgud-Oğulları'nı Çukur-Ova'ya kadar tâkip ettirmiş, 1476'da Memlûklara sığınan Karaman-Oğlu Kasım Bey'in iâdesini talep etmiş idi[7]. Aynı senede Karaman-ili'ni kat'î olarak

Memlûklu müelliflerinin tenkidlerine sebep olmuştur. Meselâ bk. İbn Ḳâḍı Şuhbe (ölm. 1448), *eẕ-Ẕeyl 'alâ Târiḫi'l-İslâm*, Bibl. Nat. Fond. Arap. Nr. 1598, I, 254/a; 'Aynî (ölm. 1451), *'Iḳdu'l-Cumân*, Veliyüddin Ef. Ktp. Nr. 2395, XIX, 241; Maḳrîzî (ölm. 1442), *es-Sulûk*, Fâtih Ktp. Nr. 4379, 81/b.

[4] Memlûklu kaynaklarında zikredilen bu kapının Payas, Misis yolu üzerinde, bugünkü Karanlık-Kapı (=Demir-Kapı) olması muhtemeldir.

[5] 1390'da Halep Nâibi Gümüşbuga el-Hamavî tarafından yapılan tâmir faâliyetini gösteren kitâbe hakkında bk. A. L. Mayer, *Saracenic Heraldry*, Oxford, 1933, s. 147; Van Berchem, *Inschriften Oppenheim*, s. 41 v. d. fig. 4, 5. 899/1496 tarihli diğer bir kitâbe: *BEO*, III, 1933, s. 21. Bağrâs hak. bk. R. Dussaud, *Topographie Historique de la Syrie Antique et Médiévale*, Paris, 1927, s. 433 v.d.

[6] Bağrâs, eski Pagrae'ye izâfe edilmekte olup, aynı isimdeki geçidin (sonradan: Belen) medhaline hâkim bir noktada bulunan kalesi, Memlûk Sultanlığının hududlarını Üç-Ok Türkmenlerine karşı muhâfaza ile mükellef idi. Bağrâs'ın önemi hakkında bk. el'Umerî, *et-Ta'rif*, Mısır, 1312, s. 181; Maḳrîzî, *es-Sulûk*, nşr. M. Quatrèmere, I, part 2, s. 266.

[6a] Bakınız: *Le Voyage d'Outremer*, nşr. Ch. Schefer, paris, 1892, s. 87 v.d.

[7] Bakınız: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. 5848. Krş. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı - Karaman münasebetleri*, *Tarih Dergisi*, 17 - 18/1963, s. 71.

Osmanlı Devleti topraklarına katan Fâtih[8], bu Beylikle yakın ilgisi bilinen Varsakları şiddetle tazyik ettirdiği gibi[9], oğlu Bayezid de, kendisine muhâlefet eden kardeşi Gıyâsüddin Cem Çelebî ile Adana'da birleşen Durgudlu (İbn Kemal'de: *Turgud-ı 'anûd*), Varsaklu *(Varsak-ı pür nifâk)* Boy Beyleri ile uğraşmış[10], Osmanlı kuvvetleri Varsaklara şiddetle hücûm etmiştir[11].

Karaman-ili 1483'de bir eyâlet *(=Eyâlet-i Karaman)* haline getirilmesinden sonra[12], Osmanlılar, Çukur-Ova'da sâkin Üç-Ok'lar ile yeni münasebetler kurmağa muvaffak olarak, bu mıntıkanın mukadderatı ile ilgilenmeğe başlamışlardır.

§ 1. Mücâdelenin Siyasî Sebebleri

Daha 1467'de Maraş ve Elbistan havalisine hâkim bulunan Boz-Ok'ların, yâni Dulkadırlıların başına geçen Süleyman Bey-Oğlu Şâh-Suvar Bey'i Memlûklara karşı himâye eden Fâtih, ertesi sene bu sultanlığa karşı sefere çıkmak niyetinde idi. Nitekim, Osmanlı kaynaklarında bu sefer: "*mukaddime-i feth-i Haleb ü Şam*" şeklinde zikredilmektedir[13]. Nihâyet, hayatının sonunda Memlûklara karşı sefere

[8] 881 Ramazan (=18 Aralık 1476) tarihli *Karaman Eyâleti Vakıfları Defteri*nden anlaşıldığına göre (nşr. F. N. Uzluk, Ankara, 1958), Osmanlılar, aynı tarihde bu bölgeye dahil şehirlerin evkafını tesbit etmişlerdir.

[9] Osmanlıların *Taşlık Silifke* (Başvekâlet Arş. *Maliye Defteri*, Nr. 31: *Seng Silifke)* Varsaklarına karşı girişdikleri savaşlar hakkında bk. İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, Fars. Yazm. Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3209, 475/a; Neşrî, *Cihânnümâ*, nşr. Fr. Taeschner, Leipzig, 1951, s. 205; İbn Kemal, *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Ş. Turan, Ankara, 1957, s. 300; Hasan Rumlu, *Ahsenü't-Tevârih*, Fars. Yazm. Nuruosmaniye Ktp. Nr. 3317, 120/a.

[10] Tafsilât için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri*, *Tarih Dergisi*, 17-18/1963, s. 72.

[11] Bakınız: Ebu'l-Hayr, *Fetih-nâme*, Bibl. Nat. fonds Turc, Nr. 117, 143/a; Oruç b. Âdil, *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Fr. Babinger, s. 132; Angiolello, *Historia Turchesca*, 1300-1514, nşr. I. Ursu, Bucureşti, 1910, s. 177 v.d.

[12] 888/1483 tarihli *Karaman Vakıfları Defteri*nden anlaşıldığına göre (Belediye Ktp. M. Cevdet Yazmaları, Nr. O, 116), Karaman-ili, sahil kısmı İç-il ve merkezi Konya olmak üzere hâric tâbir olunan iki kısımdan ibâret bir vilâyet haline getirilmiştir. Ayr. bk. Başvekâlet Arş. *Evkaf Defteri*, Nr. 1; *Timâr Defteri*, Nr. 58; *Maliye Defteri*, Nr. 6890

[13] Meselâ bk. Dursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, *TOEM*, 1330, s. 138. Hadîdî: عزم سفرکردن محمد خان || بقصد مصرُ شامُ عربستان bk. *Tevârih-i âl-ı Osman*, Üniversite Ktp. Nr. 1268, 154/b, str. 10.

karar veren Fâtih[14], bu maksadla yola çıkmış, fakat Gebze'de Sultan (=Tekfur) Çayırı'nda vefât etmiştir.

Ayni siyasete sadık kalan Bayezid, kendisine muhâlefet eden kardeşi Gıyâsüddin Cem Çelebî'yi dostça karşılayarak, onu mücâdeleye teşvik eden el-Melikü'l-eşref Ebu'n-nasr Seyfüddin Kayıtbay (1468 - 1495)ın[15], Çukur-Ova'ya hâkim Üç-Ok'lar ile Maraş ve Elbistan'a sahip Boz-Okları daimî baskı altında tutması üzerine, daha 1479'da Fâtih'le işbirliği yapıp kızı Ayşe-Hâtûn (Y. S. Selim'in annesi) u kendisine zevce olarak veren Dulkadırlı Türkmen Beyi Alâüddevle Bozkurd Bey'i himâyeye karar verdi. Esasen, Dulkadır Bey'i, gönderdiği mektublarla[16], Bayezid'i Memlûklar aleyhine teşvik etmekte idi. Öte yandan, Hindistan'da Dekkan'da hüküm süren Behmenîlerden (1347 - 1525) III. Muhammad-Şâh (1463 - 1482)ın, Veziriâzamı Hâce-i Cihân (=Hoca Mahmud Gâvân) ile Osmanlı Padişahına göndermiş olmasına rağmen[17], diplomasi kaidelerine mugayir olarak, Kayıtbay tarafından müsadere edilen hediyeler yüzünden münfeil olan Bayezid'in tutumundan endişelenen Memlûklar, bir takım tedbirler almak zorunda kalmışlardır. Nitekim, Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen 888/1483 tarihli arîzadan anlaşıldığına göre[18] (Belge I), Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek eẓ-Ẓâhirî emrinde Haleb'de toplanan Memlûk kuvvetleri, Ramazan-Oğlu Eflâtûn Bey ile maiyetindeki Boy Beylerinin yardımlarını te'min ettikleri gibi, Durgud-Oğlu (Mahmud Bey)nu, Osmanlılara müşkülât çıkarmak maksadiyle, Ermenek üzerine göndermişler

[14] Seferin Memlûklara karşı yapıldığı hakkında bk. Bihiştî, *Tevârih-i âl-ı Osman*, British Museum, Add. Or. Ms. 7869, 210/b; Dursun Bey, s. 172; İbn Kemal, s. 528; Hoca Sa'deddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, İstanbul, 1280, II, 47.

[15] Bakınız: Âşık Paşa-Zâde, *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Âli, s. 213; Ibn Ṭûlûn, *Vekayi-nâme*, nşr. Richard Hartmann: *Das Tübinger Fragment der Chronik des Ibn Tulun*, 3 *Jahr*, *Geisteswissenschaftliche Klasse*, *Heft* 2, Berlin, 1926, s. 167, str. 13-14; ayn. müel., *Mufâkahatu'l-Ḫıllân fî Ḥavâdiṣi'z-Zamân*, nşr. M. Mustafa, Kahire, 1381/1962, s. 53.

[16] Alâüddevle'nin, "*Hazret-i Sultanım*" hitâbiyle Bayezid'e mektubu, bk. Topkapı Sar. Müz. Arş. Nr. 6385; *arîza*, Nr. 6201.

[17] Bu hususda bk. İdris-i Bitlisî, 540/b. Behmenîler hakkında bk. 'Ali b. 'Azizil-lâh-ı Ṭabâṭabâ'î, *Burhân-ı Meâṣir*, trc. J. S. King, *History of the Bahmani Dynasty*, London, 1900; E. Denison Ross, *An Arabic History of Gujarât*, London, 1910.

[18] Topkapı Sar. Müz. Arş. Nr. 5972.

idi. Durgud-Oğlu'nun Süleyman Bey'le savaşdığı bir sırada Alâüddevle harekete geçmiştir.

Başlangıcda, Osmanlılardan himâye gören Alâüddevle Bozkurt Bey, 889 Rebiü'l-evvel (=29 Mart - 27 Nisan, 1484) inde, Haleb ve Safed Nâiblerini arka arkaya mağlup etmiş, Kayseri Vâlisi Ya'kup Paşa kuvvetleri ile birleşerek Mısır Büyük Emîr Âhurunun kurmuş olduğu tuzaklardan kurtulmuş, Elbistan-Sahrası'nda, Osmanlı askerinin gayretiyle Halep Nâibini telef edip Kal'atu'r-Rum (=Rumkale), Bire (=Birecik) ve Antep Nâibleri ve Halep Nüyük Hâcib (=Hâcibü'l-huccâb)i başda olmak üzere bir çok Çerkes Beylerini esir etmiştir[19]. Bu arada Memlûk ordusunun yardımcı kuvvetlerinden sayılan bir çok Urbânın[20] esir edilip ok atan başparmaklarının kesildiğine dâir kaynaklarda kayıdlar vardır[21].

Bununla beraber, Emîr Silâh Timrâz eş-Şemsî baş-asker *(=başu'l-asker)*[22] liğinde olup Mukaddemu'l-ulûfdan Emîr Özbek eṣ-Ṣagîr, Emîr Aynal el-Fakih, Emîr Özdemur, Emîr Mogalbay ve sâir üme-

[19] Bakınız: İbn İyâs, *Bedâ'iü'z-Zuhûr fî Veḳâyi'i'd-Duhûr*, Mısır, 1311, II, 221. Tercüme: *Histoire des Mamlouks Circassiens*, II, 872-906, trad. par G. Wiet, Le Caire, MCMXLV, 234; İbn Ṭûlûn, nşr. R. Hartmann, s. 166; İdris-i Bitlisî, 541/a; es-Seḫâvî, *Vecizü'l-Kelâm*, Arap. Yazm. Köprülü Ktp. Nr. 1189, 185/a, 185/b; İbn Kemal, *Defter VIII*, Ali Emirî ktp. Nr. 32, 36/a.

[20] Kaynaklarda *Ecnâdu'l-'Arab* ismile kayıdlı 'Urbân (=Arap kabileleri) ın savaş esnasında Memlûk Ordusuna vermekle mükellef olduğu kuvvetler, mühim bir yekûna yükseliyordu. Memlûk teşkilâtındaki rolleri ile sayıları hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, 1961, s. 155. Hemen ilâve edelim ki, Türkmenlerle daimî temasda bulunan Urbândan bir kısmı, meselâ, Benû Kilâb, XV. yüzyılın başında iğdiş atlara (Türk atları) biniyor ve Türkçe konuşuyordu: « يتكلمون بالتركية ويركبون الأكاديش » bk. Ḳalḳaşandî, (ölm. 1418), *Ṣubḥu'l-A'şâ*, Mısır, 1913-9, IV, 231, str. 14.

[21] Meselâ bk. Âşık Paşa-Zâde, s. 214; Sa'deddin, II, 50; İbn İyâs, II, 226; terc., II, 238.

[22] XV. yüzyıl Memlûk teşkilâtında kullanılan Türkçe "*baş*", önceleri Naḳîbü'l-Ceyş veya Naḳîbü'l-'Asâkir yerine (meselâ bk. Ḳalḳaşandî, XII, 453; İbnü'l-Furât, *Tarihü'd-Düvel ve'l-Mulûk*, Beyrouth, 1936, VIII, 132), sonra da, *baş'ale'l-'Asker*, *başu'l-'Asker* (meselâ bk. İbn İyâs, II, 55, str. 30; 58, str. 15; İbn Ṭûlûn, nşr. R. Hartmann, s. 166), sonraları başkumandan yerine (Âşık Paşa-Zâde, "*leşkere baş koşdı*, s. 229) kullanılıyordu. Bununla beraber, *Tarihü'l-Meliki'l-Eşref Ḳāyıtbây* (Bibl. Nat. fond Arabe, Nr. 5916, 7/a, str. 13-14) da:" و جعله باشا على » « العساكر المنصورة şekline tesadüf ettiğimizi de belirtmek isteriz.

rânın yönettiği el-Memâlîkü's-Sultâniyye[23], süratle Malatya'ya giderek burasını takviyeye muvaffak olmuştur. Nitekim, bu kaleye karşı giriştikleri teşebbüsde muvaffak olamayan Osmanlı - Dulkadırlı kuvvetleri, 5.000 kişilik el-Memâlîkü's-Sultâniyye tarafından Malatya Derbendi'nde kurulan pusuya da düşmüşlerdir. Bunun üzerine, önce, Alâüddevle Bozkurt Bey'in başında bulunduğu Boz-Ok'lar, Sonra da, Kayseri Vâlisi Ya'kup Paşa mağlûp olmuşlardır (Ramazan 889/Eylûl 1484); Ya'kup Paşa, zorlukla kaçabilmiş, birdenbire Osmanlılar aleyhine dönüp Ya'kup Paşa'nın ordugâhını yağmalayan Alâüddevle ise, Tırablus-Şam ve Tarsus Nâiblerini serbest bırakmak suretiyle Memlûklara baş vurmuştur[24].

Bu son muvaffakiyete rağmen, Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek eẓ-Ẓâhirî'nin tavsiyesi üzerine, Emîr Âhur Sânî Canibey Habîb'i bir tarziye mektubu ile Bayezid'e gönderen Kayıtbay[25], müsadere olunan eşyalar hakkında izahatta bulunmak lüzûmuna kani olmış idi. Bununla beraber, Kayıtbay'ın mektubuna ilâveten Halife el-Mütevekkil 'ala'l-lâh Ebu'l-'İzz 'Abdi'l-'Aziz'in iki Müslüman devlet arasında sulhu tavsiye eden bir *memorandum*unu da Bayezid'e takdim eden Memlûklu elçisinin bu teşebbüsünde muvaffak olamadığı anlaşılmaktadır.

§ 2. Karagöz Paşa'nın Faâliyetleri

Nitekim, Üç-Ok Türkmenleri'nden Kuştemurlu, Kosunlu ve Kara-İsalu[26]'ların desteklerini te'min eden Karaman Beylerbeyi ve

[23] Kaynaklarda *Memâlîkü's-Sultân* olarak da kaydedilen *Memâlîkü's-Sultâniyye*, *Muḳaddem* ismindeki emîrlerin idâresinde olup, umûmiyetle, Sultanla beraber bulunmak ve Ḳal'etü'l-Cebel'de nöbet tutmak suretiyle mühim bir rol oynamıştır. Bunlar hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 151-2; aynı müel., *XIV. asrın sonunda Memlûk Ordusu*, *Tarih Dergisi*, 15/1960, s. 85 v.d.

[24] Bakınız: Âşık Paşa-Zâde, s. 214; İbn Ṭûlûn, nşr. R. Hartmann, s. 166.

[25] Bakınız: İbn İyâs, II, 227; terc., II, 238; es-Seḫâvî, 186/b; Ibn Kemal, *Defter VIII*, 37/a.

[26] İbn Kemal'in, diğer Osmanlı kaynaklarından ayrı olmasına rağmen, *Tahrir Defterleri* ile bağdaşan haberleri, Berdan-Çayı ile Seyhan arasında sâkin Kuştemurlu, Tarsus'la Külek arasındaki mıntıkada (*Tekfur-Beli*, *Tapu*, 450, s. 654) yerleşik Kosunlu ve Adana civarında mukim Kara-İsaluların menşeleri ile yaylakları hakkında bizi tenvir etmektedir. Bk. *Defter VIII*, 38/b. *Tahrir Defterleri*'nde, Kosunlar, Durgud-Oğulları'na tâbi cemâatlerden sayılmakta olup (meselâ bk. *Tapu Def.* Başvekâlet Arş. Nr. 32; *Evkaf Def.* Nr. 1), Niğde'deki Timârları zikredilmektedir (*Maliye Def.*

Şehzâde Abdullah Çelebî'nin Lâlâsı Karagöz Paşa, Memlûklar tarafından himâye edilen Durgudlu[27] ve Varsaklu[28] Türkmenler'ine karşı bir te'dip seferine memur edilerek, ileri yürümüş, Durgud-Oğlu'nun sığındığı üç Hisarı alarak, içlerine Dizdârlar ile Hisar-erleri yerleştirmiştir. İbn Kemal, bu Hisarların isimlerini Manyân, Aydos ve Kızılca-Hisar olarak kayd etmektedir (bk. *Defter VIII*, 23/a).

Bundan sonra, harekâta devam eden Karagöz Paşa, başda Doğan Sâ'î tarafından müdâfaa edilen Külek-Hisarı olmak üzere, Adana ve Tarsus kalelerini zapt "*Köyleriyle illeri Boylariyle teshir*"[29] etmiştir (890 Cumâde'l-ulâ/1485 Mayıs)[30]. Âşık Paşa-Zâde, bu arada, Analık-Şın (= النقش انقش, Pozanti'ye bağlı Anahşa olacak), Muzlık ve Sis'e tâbi Bars-Bıt (eski: partzer - pert = yüksek kale mânasına olup *Tapu Defteri*'nde: بارس بيت) gibi Hisarlar yanında

Nr.567, s. 82). Bununla beraber, Külek'den evvel dağ eteğinde bulunan Kosunlu (Nahiye-i Kosun, *Tapu*, 450, S. 653) halkının bu mıntıkada 400 seneden beri bulunduklarına inandıklarını 965/1557'de burayı ziyâret eden Ḳuṭbüddîn-i Mekkî zikretmektedir, bk. *el-Fevâ'idü's-Seniyye fi'r-Rıḥleti'l-Medine ve'r-Rûmiyye*, Veliyüddin Ef. Ktp. Nr. 2440. Nşr. E. Kâmil, *Tarih Dergisi*, 1/2, 1937, s. 25. Ayni şekilde, önce, Lârende (=Karman) civarında Eski-il mezrcâlarında sâkin Kuştemurların Niğde'ye gittikleri anlaşılmaktadır, bk. *Tapu Def.* Nr. 392. Krş. Neşrî, s. 225; Kâtip Çelebî, *Cihânnümâ*, s. 602.

[27] Bir çok cemâat (=Oymak)a ayrılan Durgud-Oğulları (bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı - Karaman münasebetleri*, s. 55, not. 55), zaman-zaman Çukur-Ova'ya iniyorlardı. Nitekim, bâzı *Tahrir Defterleri*'nde bu hususa dair kayıdlar vardır (bk. Başvekâlet Arş. *Tapu*, Nr. 32, s. 96-157; *Maliye Def.* Nr. 125, s. 9 v.d.).

[28] Tarsus ile Karaman-ili arasındaki dağlık mıntıkada sâkin Varsakların, sonradan, Niğde'ye tâbi Karaca-Dağ'a yerleştikleri anlaşılmaktadır (bk. *Maliye Def.* Nr. 567, s. 69).

[29] Karagöz Paşa, Rikâb-ı Hümâyûna gönderdiği arîzasında, Külek-Kalesi önüne gelindiğini, Alâüddevle ve sâir Beylerle müşâvere edilerek, düşman kuvvetlerini mağlup edip, düşmandan kaçarak kendilerine sığınan Mustafa Paşa kölesi Ahmed Bey'le Germiyan-Oğlu ve 20 Cündînin feth edilen Külek-Kalesi'nde muhâfız olarak bırakıldığını bildirmektedir, bk. Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 5844 (Belge II). 930/1523'den sonra yazıldığı anlaşılan *Tapu Defteri*'nde (bk. Başvekâlet Arş. Nr. 450, s. 708), Külek-Kalesi'nin ve Külek-Kalesi yolunun *(=ṭarîk-i kal'e-i Külek)* Kosun'a tâbi oldukları belirtilmektedir.

[30] Bakınız: İbn Kemal, *Defter VIII*, 38/a, İbn İyâs, II, 229; terc., II, 244; İbn Ṭûlûn, *Mufâkaha*, s. 70; Âşık Paşa-Zâde, s. 215; Neşrî, s. 226; Marino Sanuto, *I Diarii*, nşr. Nicolo Barozzi, Venezia, MDCCCLXXX, IV, 326. Alâüddevle'nin arîzaları, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 5703, 6194, 6201.

kâfirler (Ermeniler?) elinde bulunan diğer dört kalenin[31] de zaptedildiğini kaydeder. Bayezid, karagöz Paşa'nın avdeti üzerine, yeni fethedilen kalelerin muhâfazasını Musa ve Mustafa Beylerle kayınbiraderi Ferhad Bey'e tevdi etmiştir.

Hemen ilâve edelim ki, Kuştemurlu, Kosunlu ve Kara-İsalu Türkmen Boyları istisnâ edilecek olursa, bu mıntıkanın diğer Boy ve Ulusları, Osmanlı hâkimiyetini kabul etmemiş görünmektedirler. Nitekim, Ceyhan-Suyu'nun kenarında Üç-Ok'lardan Gündüz-Oğlu Mehmed Bey, Ramazan-Oğlu Ömer Bey, Özer-Oğlu Mekkî Bey gibi beylerle savaşmak zorunda kalan Osmanlı Beyleri, bunlardan Gündüz-Oğlu'nu öldürüp Ramazan-Oğlu'nu esir olarak Bayezid'e göndermelerini müteâkip[32], maiyetlerindeki Subaşılar ile Hisarerlerini kalelere dağıtmışlardır. Öte yandan, Bayezid, Haleb'e yeni Memlûk kuvvetlerinin gelmesi üzerine, Anadolu Beylerbeyi Hersek-

[31] 450 numaralı *Tapu Defteri*'nde (s. 887, 889) Sis'e tâbi kalelerden sayılıp Ermeni halkla meskûn lemberd (لمبرد), Feke olabilir. Bununla beraber, Sa'deddin (II, 49) 'de Külek, Anakşın (انقشن) Millen (=Milvân), Bars-Bıt Hisarlarının kâfir tasarrufunda olduğu ve "*Karagöz Paşa'nın dört Hisarı kâfir elinden intizâ idüp kale zâbitlerini ihrâc ve reâyasına vaz'-ı cizye ve harâc eyledi*" ği kaydedilmektedir. Ancak, Milvân'ın daha sonra fethedildiği bilinmektedir. Öte yandan, Hadîdî'de bu kalelerin Türkleştirilmesine dair kayıdlar vardır:

حِصَارْ اِچْرَه قُومَزُ كَافِرْدَه دَيَّارْ
نَوَاحِيدَه وَطَنْ اِيدِنْدِي كُفَّارْ
بُوزُب اَصْنَامِنِي چَاكِنْ كِدَرْلَرْ
حِصَارُكْ كِلْسَه‌سِنْ مَسجِدْ اِدَرْلَرْ
قِلاَغُكْ اُولُو دَيْرِنْ اِتْدِي جَامِعْ
اِچِندَه نُورِ اِسْلاَمْ اُولْدِي لاَمِعْ

bk. 162/a, str. 3-5. Muḥammed b. İbrâhim b. Muḥammed b. Ẓahîri'l-Ḥanefî'ye göre, 820/1417 de el-Melikü'l-Müeyyed'in Bağrâs'a gelmesinden beri, bu mıntıkanın Ermenileri, Memlûk Sultanlığına itâat etmişler, Sultan da "*o cemâatın her birine hil'at buyurub kal'elerine göndermiştir*", bk. *Kitâbu Keşfi'l-ġumem*, terc. Leyşî Çelebî, İzzet Koyunoğlu Ktp, 163/a. Ayrıca bk. *Pèlerinage du Marchand Basile*, nşr. Mme B. de Khıtrowo, *Itinéraires Russes en Orient*, Genève, 1889, s. 255.

[32] Bakınız: Âşık Paşa-Zâde, s. 216; Hadîdî, 162/b.

Oğlu Ahmed Paşa'yı hududların muhâfazasına memur ettiğinden, mühim bir kuvvetle yola çıkan mezkûr Paşa, Ereğli'ye gelerek burada konaklamıştır.

§ 3. Memlûk Sultanlığının Mukabil Tedbirleri

(i) Adana Savaşı

Varsakların, bilhassa Durgudluların Karaman-ili'ne hücûmlarını yeni Osmanlı fetihlerinin sebebi olarak ileri süren Bayezid'e mukabil, Kayıtbay, büyük hazırlıklara girişmiş ve askerlerine de pek çok para dağıtmış idi. Nitekim, bu cümleden olarak Atabekü'l-Asâkir[33] Emîr Özbek baş-askerliğinde olup Büyük Emîr Âhur[34] Ḳânsuh Hamsemie, Emîr Meclis[35] Özdemur, Tanı-Bay kara, Timrâz eş-Şemsî, Tagrî-birdî Tatar gibi ümerâyı, büyük Memlûklu kuvvetleri ile Haleb'e sevk eden Kayıtbay, 5972 numaralı vesîkadan anlaşıldığına göre: "*askerün a'lâsına birer kürk ve yüzer eşrefî*[36] *ve ednâsına dahi ellişer eşrefî*" dağıtmış idi (Belge I). Verilen emir üzerine, Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek, maiyetindeki kuvvetlerle Bagraz-Dağı'nı aşıp Cihan (=Ceyhan) Suyu'nun kenarına gelmiş, suyu köprü kurarak geçmesini müteâkip, Ayas-Hisarı'na[37] vasıl olmuştur. Kaynaklardan anlaşıldığına

[33] *Emîr mi'e Muḳaddem Elf* rütbesini hâiz emîrler arasından seçilmiş olmakla beraber, üç *Muḳaddem*'in tahsisatını şahsında birleştirip, *Nâibü's-Saltana*'dan sonra, Memlûk Sultanlığının en mümtâz mevkiini işgal eden *Atabekü'l-'Asakir*, XIV. yüzyılın sonunda *Emîrü'l-Kebîr*, XV. yüzyılda da *Beylerbeyi* tesmiye olunmuştur. Tafsilât için bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 133-4.

[34] *Emîr Âhuru'l-Kebîr* hakkında bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *ayn. esr.*, s. 46 v.d.

[35] Vazifeleri hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *ayn. esr.*, s. 77, 128.

[36] Memlûk Sultanlığında kullanılan Eşrefî, Osmanlı Maliyesinde de toplanıyor, icâbında sefer maslahatı için dağıtılıyordu. Nitekim, Hadım Ali Paşa'ya sefer maslahatı için verilen esbab arasında 2.000 Eşrefî verildiği, 917/1511 tarihli vesîkada zikredilmektedir, bk. Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 6204.

[37] Halep Nâibü's-Saltanalığına tâbi nâibliklerden olan Ayas, bu mıntıkanın tabi'î limanı olduğundan, mühim bir ticâret merkezi sayılıyordu. Sis (=Kozan), Misis, Adana ve Tarsus'a kadar giden ticâret yollarının başlangıç yeri Ayas idi. Bakınız: W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant*, trc. F. Raynaud, Leipzig, 1886, II, 82; N. Nicolay, *Navigations et pérégrinations*, Lyon, 1568, s. 148; L. Alishan, *Sissouan*, Venise, 1885 (Ermenice), s. 356-395; V. Langlois, *Rapport sur l'expl. Arché. de la Cilicie...., pendant les années* 1852-1853, s. 52.

göre, bu kalede toplar döktüren[38] Atabekü'l-Asâkir, yeniden harekete geçerek Adana-Köprüsü'nün[39] başına gelmiştir.

Öte yandan, bu bölgenin muhâfazası ile vazifeli Musa, Mustafa ve Ferhad Beylerin, Memlûkların ileri yürüyüşlerini durdurmak çabaları neticesiz kaldı. Şiddetle cereyan eden çarpışmalarda büyük şecâat gösteren Osmanlı paşaları, şehid oldukları gibi, ayni şecâati gösteren Anadolu askerinden pek çoğu savaş meydanında kaldı[40]; esir düşenler ise, iplere dizilerek, önce, Halep'e, Şam'a, sonra da Kahire'ye sevk edildiler. Bu sırada Adana-Hisarı[41] önüne top ve mancınık yerleştirip, hendeğini de dolduran Memlûklar, kale muhâfızlarını tazyike başlamışlar idi.

[38] Bugün Askerî Müzede bulunan bu devre âid bir top (=*midfe'*) ile üstündeki kitâbesi ve tavsifi hakkında bk. Halil Edhem, *Sultan Kayıtbay namına bir top*, *TOEM*, Nr. 45/1333, s. 129-139.

[39] Seyhan-Suyu (bâzen: Kızıl-Irmak) üzerinde 300 metreye yakın uzunlukdaki 21 gözlü taş köprü(=arapça kaynaklarda: Ḳanṭara) İmparator Hadrianus tarafından inşâ ettirilmiş olup, seyyâhların nazarı dikkatlerini çekmiştir. Nitekim, 1432 de köprüyü gören Bertrandon de la Broquière'in verdiği bilgiler (bk. *Le Voyage d'Outremer*, nşr. Ch. Schefer, Paris, 1892 s. 87), 1466'da Marchand Basile (*Pèlerinage*, s. 255), 1529 'da Ġazzî (Bedrüddin Ebi'l-Berekât Muḥammed el-'Âmirî eş-Şâfi'î, *el-Meṭâli'ü'l-Bedriyye fî Menâzili'l-Rûmiyye*, Köprülü Ktp. Nr. 1390. Nşr. *Tarih Semineri Dergisi*, 1937, 1/2, s. 22), 1547'de Chesneau tarafından tamamlanmıştır (bk. *Le Voyage de Monsieur d'Aramon*, Paris, 1887 s. 146). Ayrıca *Tapu Defterler*inde de bu köprü hakkında bilgiler bulunmaktadır. Meselâ bk. Başvekâlet Arşivi, *Tapu Defteri*, Nr. 450, s. 1003.

[40] Bakınız: İbn Kemal, *Defter VIII*, 43/b; İdris-i Bitlisî, 541/a; Âşık Paşa-Zâde, s. 217; Hoca Sa'deddin, II, 51; Oruç b. Âdil, *Tevârih-i âl-ı Osman*, nşr. Fr. Babinger, s. 133; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, Türk. Yazm. Üniversite Ktp. Nr. 5959, 140/a; Hadîdî, 163/b.

[41] Şehre ve batı tarafından Seyhan-Suyunun mecrasına hâkim küçük bir tepenin üzerinde olan Adana-kalesi, üstünde kuleleri olan surlarla çevrilmiş idi. 1836 ya kadar mevcudiyetini muhâfaza eden kale, burayı gören seyyâhlara göre, dört köşeli ve sağlam, 500 adım (1707 'de Hisarı gören Paul Lucas'a göre: 308 adım) muhitinde, 7 kuleli ve demirden iki kapılı (daha X. yüzyılda sekiz kapılı olduğu Ibn Ḥavḳal ile Iṣṭaḥrî tarafından belirtilmekte olup, aynı husûs, vakfiyelerde de t'eyid edilmektedir) olup, doğuda, Seyhan-suyu ile, diğer üç cihette de hendeklerle kuşatılmış idi, bk. B. de la Broquière, s. 87; D'Aramon, s. 146; Ġazzî, s. 22; Evliyâ Çelebî, *Seyahat-nâme*, IX, 333; Charles Texier, *Küçük Asya*, trc. Ali Suat, İstanbul, 1340, III, 283; Alishan, *Sissouan*, Trc. Venise, 1899, s. 296 v.d., 301 v.d. *Tapu Defterler*inde kapılardan Tarsus-kapısı (=*Bâb-ı Tarsus)* zikredilmekte olup, Adana suru (= سور اطانه) na dâir bâzı kayıdlarda bulunmaktadır, bk. Başvekâlet Arşivi, *Tapu Defteri*, Nr. 450, s. 1 v.d., 997.

Bu son durum üzerine, Ereğli'de bulunan Anadolu Beylerbeyi Hersek-Oğlu Ahmed Paşa, esas Osmanlı kuvvetlerinin başına geçerek, yanında Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa ile Hızır Bey-Oğlu Mehmed olduğu halde, Adana'nın imdadına koşdu. Hersek-Oğlu Ahmed Paşa, Adana'lıların kaleden çıkıp Memlûklu toplarını tahrip ettikleri bir sırada[42], büyük bir şecâatle savaşdı ise de, kendisinin serdarlığını çekemeyen Karagöz ve Hızır Bey-Oğlu'nun ihânetleri, Karamanlı askerin *(= Sipâhiyân-ı Karaman)* kaçması üzerine, Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek emrindeki Memlûklara mağlup olup, esir düştü;[43] kendisine yardımdan istinkâf eden Sancak Beylerinden Hızır Bey-Oğlu, Trabzon Beyi Sinan ve Ankara Beyi Niğde'ye kadar kaçdıkları gibi, diğer Sancak Beyleri "*kılıç çıkarmadan*", "*ok atmadan*"[44] Adana-Suyu (=Seyhan. Kaynaklarda: Kızıl-Irmak)na döküldüler. Hemen ilâve edelim ki, Osmanlı Sancak Beylerinin savaşdan kaçmaları hususu, İstanbul'da büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Nitekim, kaçanların tesbiti ile tevkifleri hakkında ilgililere yazılan fermânların çokluğunu misâl olarak zikredebiliriz. Bu arada 891 Rebiü'l-Âhirinde İstanbul'da yazılıp Vezir Davud Paşa'ya gönderilen bir fermânda (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Nr. 5592), savaşdan kaçan Karagöz Paşa'nın tevkifi ile Karahisar-Kalesi'ne sevk edilmesi ve habsedilmek üzere Dizdârına teslimi emrediliyor idi (Belge III).

(ii) Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın Esâreti

Hâdiseye çağdaş Osmanlı müellifi Âşık Paşa-Zâde, Mısır askerinin Hersek-Oğlu'nu ihâta ettiklerini, pâdişâhın 200 Yeniçeri kulunun Hersek-Oğlu ile birlikte iyi cenk etmek suretiyle kırıp kırıldıklarını kaydettikden sonra, neticede Mısır askerinin galip gelerek : "*Hersek-*

[42] Âşık Paşa-Zâde s. 217; Hadîdî, 163/b :

حِصَارُكْ خَلْقِى قَاپُو اَچْدِي چِقْدِي
فِتِيلْ يِيرِينَه طُوپَه مِيخْ قَقْدِي

[43] Bakınız: İbn İyâs, II, 234; tcr. II, 254; es-Seḫâvî, 189/b; İdris-i Bitlisî, 541/b; İbn Kemal, *Defter VIII*, 45/a; Oruç b. Âdil, s. 134; *Anonim*, nşr. Fr. Giese, Breslau, 1922, s. 118; Âli, 140/b.

[44] İdris-i Bitlisî, 541/b.

Oğlu'nun atını sikirlediler ve kendüyü mecrûh idüb tutdılar" demektedir[45]. Öte yandan, çağdaş Memlûklu müellifi İbn İyâs (Muḥammed b. Aḥmed el-Ḥanbelî, 1448 - 1524), 40.000? (أربعين ألفا) Osmanlı askerinin şehid düşdüğü Adana Savaşında: "*Ahmed Bey b. Hersek başda olmak üzere bir çok Osmanlı ricâlinin Mısır askeri tarafından esir edildiğini ve pek çok mal, at, deve, silâh, börk ve kumaşın yağma edilip, takriben 120 Osmanlı sancağının alındığını ve bir hayli Osmanlı askerinin de başlarının kesildiğini*", zikretmektedir[46]. Hemen belirtelim ki, çok çetin geçtiği anlaşılan bu Adana Savaşında Memlûk ümerâsından bir çoğu telef olmuştur.

Çağdaş müelliflere göre, savaşdan sonra Adana-Hisarı'ndan amanla çıkarılan 1.500 Osmanlı askeri de dahil olduğu halde, esirlerden kimi Halep'e, kimi Şam'a, kimi de Kahire'ye götürülmüş ve bu şehirlerde hakaretle boyunlarına kâfir haçı takılarak, yürüyemeyip yolda kalanlar da şehid edilmiştir[47].

Öte yandan, Adana-Hisarı'nı tahrip ederek Halep'e gelen Memlûklu Ordusu[48], Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek'e karşı serkeşlik ederek, Kahire'ye avdet etmek istemiş idi. İbn İyâs'dan anlaşıldığına göre, Atabek, sultanın emri ile, her memlûka 50'şer dinâr dağıtmak suretiyle, muhtemel bir ayaklanmayı önlemiştir[49]. Bununla beraber,

[45] S. 231. krş. Sa'deddin, II, 53; Hadîdî, 164/a; İbn İyâs, II, 234. Ayrıca bk. A. Gritti, *Relazione...*, *Le relazione degli ambasciatori Veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, nşr. E. Albèri, Series 3, III, Florence, 1855, s. 20; Marino Sanuto, I *Diarii*, IV, 326.

[46] «وفيه وصل دوادار نائب حلب و أخبر بصحة كسرة ابن عثمان و القبض على أحمد بك بن هرسك و جماعة من امراء ابن عثمان وأعيانهم وقد أخذ العسكر المصرى من النهب مالا يحص من خيول وجمال و سلاح وبرك وقماش وغير ذلك واخذوا صناجقهم وكانوا نحوا من مائة وعشرين صنجقا وقد قطعت عدة وافرة من رؤس عسكر ابن عثمان....» bk. II, 234, str. 26-29; 235, str. 1; trc. II, 254.

[47] «عهدله حصاردن بيك بش يوز كشى چقارديلر ، أرنلرين طوتساق ايدوب آچ ، يالين آياق ، يالينجاق ايپه ديزديلر ، دخى كيمن حلبه وكيمن شامه وكيمن مصره كوندرديلر ، هر شهره كم واردیلر حقارتله بويونلرينه كافر حاچن طاقديلر ، يوريميوب يولده قالانك بويونن أورديلر ، شهيد ايتديلر.» bk. Âşık Paşa - Zâde, s. 231, str. 11 - 14.

[48] Adana-Hisarı'nın ikinci, fakat kat'î tahribi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa (1789 - 1848) nın 1832 Anadolu yürüyüşü sırasında meydana gelmiştir.

[49] II, 240; terc., II, 261, 263.

1486 Kasımında Kahire'ye merâsimle giren Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek, yaya veya atta olmalarına rağmen zincirlerle bağlı Osmanlı askerini halka teşhir ettikden sonra, Sultanın yanına çıkmış, boynunda zincir olan Hersek-Oğlu Ahmed Paşa, Kayıtbay tarafından tekdir edildikden sonra Emîr Âhur Ḳânṣuh Hamsemie'ye teslim edilmiştir.

Hâdiselere çağdaş Memlûklu müellifi İbn İyâs, esir Osmanlı askerinin Kahire'deki defilesini şu şekilde anlatmaktadır : "*Önde, yalın ayak, başları demir halkalarla bağlı Osmanlı askeri geliyordu; subaylar at üstünde olmakla beraber, zincirler içinde idiler; sancaklar baş aşağı edilmiş idi. Meşhur kumandan Ahmed b. Hersek, boyunda halka ile geçti. Sultan onları saltanat odasında bekliyordu ve Ahmed b. Hersek'i şiddetle tekdir etti. Onu, büyük Emîr Âhur Ḳânṣuh Hamsemie'ye tevdi ettiği gibi, diğerlerini de vazifeliler arasında taksim etti: Kadı'l-Kudâtlar bile hisselerini aldılar*" [50].

Memlûkların, Osmanlılar hakkında beslemekte oldukları fikirleri belirtmek maksadiyle Van Berchem tarafından neşredilen *Corpus Inscriptionum Arabicarum*'da mevcut olup Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın Mısır'daki esâretiyle ilgili arabça bir kitâbeyi zikretmek isteriz :

Kitâbe, Kahire'de, eski Kal'atu'l-Cebel (=dağ - kalesi) in arka tarafında bulunan Cebel Cuyûşî denilen yüksek yere giden yolun üzerinde Mihmândar Emîr Ya'kub-Şâh isminde birisinin inşâ ettirmiş olduğu sarnıç ve türbenin üzerinde olup metni şöyledir :

« مما انعم الله به على العبد الفقير الحقير تراب الاقدام يعقوب شاه المهمندار عمارة هذين الصهريجين والقبتين فى دولة المقام الشريف الخاقانى الفغفورى الفريدونى تاج ملوك العرب والعجم خادم الحرمين الشريفين الذى فاق اقرانه من الملوك بالعلم والعمل و الفروسية ابوالفتوحات السلطان - قايتباى - منها جريان عين عرفة وعين بيت المقدس وعمارة مسجد الخيف والحرم النبوى على ساكنه افضل الصلوة والسلام وتوجه العساكر المنصورة الى مملكة الروم لرد عساكرهم فلما ان تقابل العسكران وهجمت العساكر المنصورة عليهم كلأسود الضراغم فضيقوا عليهم الارض بما رحبت فما وسعهم الا الفرار ففروا كحمر مستنفرة فرت من قسروة فوقع فى قبضتهم باش عساكرهم ابن هرسك و من دونه وشبع من لحوم قتلاهم الضباع والذئاب والنسور والعقبان فاحضروهم فى السلاسل و الاغلال بين يدى الحضرة المعظمة وضاجقهم منكسة بالحوش الشريف وكان يوماً ما كتب مثله فى تواريخ الملوك السالفة وكان الفراغ فى سنة احدى وتسعماية ».

« فلما دخلوا إلى القاهرة كان لهم يوم مشهود و قدامهم الاسراء من عسكر ابن عثمان [50] وهم مزنجرين والضاجق منكسة وكان صحبتهم جماعة من أعيان أمرائه وهم بزناجير على خيولهم وصحبتهم أيضا باش عسكر ابن عثمان وهو أحمد بك بن هرسك وهو راكب وفى عنقه زنجير وقيل ان ابن هرسك كان أميرا كبيرا أتابكى ابن عثمان فلما عرضوا على السلطان وهو بالحوش عاتب أحمد بن هرسك ووبخه بالكلام ثم سلمه إلى الأمير قانصوه خمسمائة أمير اخور كبير ثم وزع بقية الاسراء على جماعة من المباشرين حتى قضاة القضاة »

bk. II, 240, str. 21 - 26; trc., II, 263.

Tercümesi :

"*Bu fakir, hakir ve ayaklar turâbı köle Mihmandâr Ya'kup Şâh'ın nâil olduğu Allah'ın ni'metlerinden biri de, bu iki sarnıç ve iki kubbenin inşâsıdır ki, makam-ı şerif-i Hâkanî ve Fakfûrî ve Feridûnî, Arap ve Acem Meliklerinin tâcı, Hadımu'l-Haremeyn eş-Şerifeyn olan ve akranı bulunan Meliklere ilim, amel ve bahadırlık ile tefevvuk eden ebu'l-futûhât Sultan Kayıtbay'ın zamanında vâki olmuştur. Bu cümleden: Arafât ve Beytü'l-Mukaddes'in sularını akıtmış, Mescidü'l-Hayf ile Haremü'n-Nebevî'yi de tâmir etmiştir. Rum (=Anadolu) ordularını geri çevirmek için muzaffer askerlerini Rum (=Anadolu) memleketine gönderdi. İki ordu karşı karşıya geldikde, muzaffer askerleri düşman üzerine arslanlar gibi öyle hücûm ettiler ki, saha, geniş olduğu halde, bunlara orası dar gelerek kaçmakdan başka çare bulamadılar. Bunun üzerine, ürkmüş vahşi hımârların bir arslanın önünden kaçdıkları gibi firâr ettiler. Serdarları olan Hersek-Oğlu ve maiyetinden bâzıları esir düştüler, maktüllerinin cesedleri sırtlanları, kurdları, arkbabaları ve kartalları doyurdu. Esirleri, zincirlere bağlı oldukları halde, başları yere eğik sancakları ile el-Huşu'ş-şerif'de Sultanın huzuruna getirdiler ve bu gelip geçmiş Meliklerin tarihlerinde misli görülmemiş bir gün idi. İnşâatın bitimi: 901/1496*".[51]

Bununla beraber, 1486 Kasımında Kahire'ye getirilen Hersek-Oğlu Ahmed Paşa, Aralık 1486 (=Muharrem 892) da Kayıtbay tarafından sebest bırakılmış ve diğer Osmanlı esirleri ile birlikte İstanbul'a avdet etmiştir[52]. Çağdaş müelliflerin bildirdiklerine göre, Kayıtbay'ın, başda Hersek-Oğlu olmak üzere Osmanlı esirlerini serbest bırakması, Bayezid ile anlaşmaya bir vesile aramasından ileri geliyor idi. Nitekim, İbn İyâs, « وقد أشيع أمر الصلح بين السلطان و ابن عثمان » kaydı ile sılh şâyialarına işâret eder.

§ 4. Davud Paşa'nın Varsak Seferi

Öte yandan, bu son mağlûbiyete Varsaklar ile Durgudluların sebep oldukları kanaatine varan Osmanlı Devleti, Tarsus işinden şimdilik ferâgat edip Varsak-ili'ne[53] bir sefer açmak niyetinde idi.

[51] Bakınız: *Matériaux pour un Corpus Inscriptionun Aarabicarum*, II, partie: *Egypte*, fasc. I: Le Caire, s. 547, kitâbe Nr. 364. Ayr. bk. H. Edhem, *Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın esâretine dâir Kahire'de bir kitâbe*, *TOEM*, 28/1330, s. 200 - 202.

[52] Bakınız: es-Seḫâvî, 195/b; İbn İyâs, II, 242; trc., II, 265 v. d.

[53] XV. yüzyılın ilk yarısında Karaman-ili'ni resmen ziyâret eden 'Aynî, Varsak-ili'ni, Tarsus ile Karaman-belde (=il) si arasında, üzeri büyük ağaçlarla

Nitekim, 1487'de Veziriâzam Davud Paşa, maiyetinde" *4.000 Yeniçeri, 10.000 Azap, Rumeli ve Anadolu askeri, top arabaları ve tüfeklerle*" [51] Ala-Dağ'dan hududu geçtiği gibi, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa da, Semendere'den hareket edip Veziriâzamın ordusuna iltihak etmek maksadıyle, Gelibolu'dan gemilere binmiş ve Anadolu'ya geçmiş idi. Osmanlıların geniş çapdaki hazırlıklarını dikkatle tâkip eden Memlûkların, Tarsus ile Küvâre'yi hemen tahliye edip toplarla harb âletlerini de Ayas'a naklettikleri anlaşılmaktadır. Davud Paşa'nın Divân'a gönderdiği bir mektuba göre (Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 8599), Ayas'a götürülmek üzere gemiye konan toplar ile harb âletleri, bir baskın sonunda Hıristiyan (=*kâfir*, Rodoslular?) gemicilerinin ellerine geçmiştir. İbn İyâs, Kayıtbay'ın, Mısır'ın istilâsı ile neticelenecek bir Osmanlı hücûmundan korkduğunu kaydetmektedir.

Ancak, Üç-Kapu (=Üç-Kapulu, Uç-Kapu?) Yaylası'nın öte yanında Koça-Boğazı (Âşık Paşa-Zâde'de: Koca-kalesi) yakınındaki Aladağ eteğinde [55] kendisine bir çok hükümler gönderilen "*Emîr-i muazzam Nuyin-i a'zam*" Alâüddevle'nin (İbn Kemal, *Defter VIII*, 15/b) iltihakiyle daha da kuvvetlenen Osmanlı Ordusu, "*Taş'a varıb Turgud-oğlunu ihrac ve Varsakun hakkından gelmek*" [56] üzere üç koldan Varsak-ili'ne karşı harekete geçti: Davud Paşa, Kapu-kulu askeriyle Bulgar-Dağı' [57]ndan, Rumeli Beylerbeyi Hadım Ali Paşa, Rumeli askeriyle Tarsus'dan, Anadolu Beylerbeyi Sinan Bey ise Ulaş-Yurdu

örtülü sarp dağlardan bir belde olarak târif eder:

« بلاد ورسخ وهى بلاد بين طرسوس وبلاد بن قرمان وهى من جبال شامخه مشتمل على اشجار عظيمة »

bk. *'Iḳdu'l-Cumân*, Arap. Yazm. Cârullah Efendi Ktp. Nr. 1591, IV, 793. Ayrıca bk. Maḳrîzî, *es-Sulûk*, Arap. Yazm. Fâtih Ktp. Nr. 4380, IV, 51, 53. Öte yandan, Kâtip Çelebî, Silifke'nin Kuzey-Doğusundaki kısmına hâlâ Varsak-Dağı denildiğini kaydeder, bk. *Cihânnümâ*, s. 611. Bununla beraber, Cemâat-ı Varsak, sonradan, Niğde'ye tâbi Karaca-Dağ'a yerleşmiştir, bk. Başvekâlet Arş. *Maliye Defteri*, Nr. 567, s. 69.

[54] Bakınız, İbn Kemal, *Defter VIII*, 45/b; Âli, 141/a; Oruç b. Adil, s. 134.

[55] Hükümlerde : Koça-Boğazı, bk. Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 9615. Ala-Dağ ile Uç-Kapu arasında bulunan Koca-Kale (bâzan: Hoca-Kale) ve Ala-Dağ hak. bk. Kotschy D. Theodor, *Reise in den Cilicischen Taurus über Tarsus*, Gotha, 1858, s. 124; L. Alishan, *Sissouan*, trc. Venise, 1899, s. 151.

[56] Davud Paşa'nın tahriratı: Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 8599.

[57] Bugünkü Bolkar-dağı. Bu dağda sâkin Cemâat-ı Bulgarlu'nun rolü ve timârları hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri*, *Tarih Dergisi*, 17-18/1963, s. 60-1.

(يورت اولاش)[58] tarafından yürüyerek, her tarafdan Varsak-ili'ni kuşattılar.

Bu mıntıkayı gayet eyi bilen Âşık Paşa-Zâde'nin kaydına göre (s. 233. Ayr. bk. Hadîdî, 165/b), bu yürüyüş sırasında Buğa-Oğlu, Akbaş-Oğlu, Elvan-Oğlu, Sümer (=Sümek = Sümed) - Oğlu, İğdir-Oğlu, Evren-Oğlu, Adalı-Oğlu, Oğuz Bey (-Oğlu), Arık Şeytan-Oğlu gibi Varsak Boy Beyleri Davud Paşa'ya ilticâ etmek zorunda kalmışlar ve bu Paşa ile birleşerek, Karaman-Oğullarını istihlâf eden Durgud-Oğlu Mahmud'un, Alâüddevle'nin şefâatine rağmen,[59] Durgud-ili'-nden sürülmesinde en mühim rolü oynamışlardır[60]. Nitekim, Davud Paşa, mahlûl olan Tarsus Sancağı'nın bu Beylerden Emin Bey-Oğlu Mehmed Bey'e tevcihi hakkında Divân'a gönderdiği tahriratta (Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 11351): "*Livâ-i mezkûrun şimdi hâsılı yoktur ve lâkin ziyâde harâcı vardır, Boy Beylerine ve Kethudâlarına ve bâki a'yânlarına in'amlar olunub riâyet-i tâm olunmak lâzım ve lâbüddür deyü benim halimi Âsitâne-i Devlete arz ediverün*" demekde idi. Diğer bir tahrirata göre (Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 8599) ise, Durgudlara tarafdar olup, Durgud-Oğlu'nun vâlidesi ile kardeşini anlaşmak üzere öne süren Alâüddevle, oğlu Kasım'ın sancağının Tarsus'a naklini istemekte idi.

Öte yandan, faâl bir rol oynamak kararında olan Davud Paşa, Âsitâne-i Devlete gönderdiği tahriratta (Top. Sar. Müz. Arş. Nr.

[58] Ulaş-Yurdu, Tarsus'un Kuzey-batısı ile Bulgar-Dağı arasında olup, 930 (1524) dan sonra yazıldığı anlaşılan *Tapu Defteri*'nde (Başvekâlet Arş. Nr. 450), Tarsus'a tâbi Ulaş Nahiyesi (*Nahiye-i Ulaş der Livâ-i Tarsus*, s. 745) olarak geçmektedir. İbn Kemal, bu diyârda mevcut 7.000 mikdarı evin Beyi olarak Uyuz Bey'i gösterir ki, biz bu Bey'in isminin Ulaş-Oğlu Hüseyin Bey olduğunu, İdris-i Bitlisî'de bulunan bir kayda istinaden (475/a) belirtmiş idik, bk. *Son Osmanlı-Karaman münasebetleri*, s. 60, not. 76. Varsak'lara tâbi Ulaş Boyu (*Boy-ı Ulaş*), ismi geçen *Tapu Defteri*nde, muhtelif Cemâatlere ayrılmış görülmektedir. Bunlardan, Evlâd-ı Hüseyin Bey, Rüstem Bey, Katı-Yaylu, Çaparlu, Kızıl-Muradlu Cemâatlerini zikredebiliriz ki, sonlarına "*an Boy-ı Ulaş*" şeklinde ilâveler yapılmıştır, bk. s. 745 - 783.

[59] Bakınız: Davud Paşa'nın tahriratı: Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 8599. Bu tahriratta, Alâüddevle'nin i'tirazı belirtilmekte, Durgud-Oğulu'nun vâlidesi ile kardeşinin gelmeleri ihtimaline karşı ne şekilde hareket edilmesi icap edeceği sorulmaktadır.

[60] İbn Kemal, Uyuz Bey'in etbaiyle geldiğini, Ali Paşa'nın Karataş'ın içini başdan başa dolaşıp Akdeniz kenarına indiğini, sonra tekrar Bulgar-Dağı'na çıkıp Davud Paşa ile buluştuğunu kayd eder, 46/b. Bu sefer hakkında bk. İdris-i Bitlisî, 542/a; Oruç b. Âdil, s. 134; Âli, 141/a.

9625): "*İmdi, Özbek* (Atabekü'l-Asâkir Emîr) *Haleb'de piyâdesin arz edib oturmuş ve egerçi muhârebe etmek kasdın idermiş ve amma Bağrâz* (بغراز) *dan berüye gelmek ihtimâli yokdur, belki öte yüze aşduğumuzdan sonra cemiyetleri bozıla, ihtiyat idacek halleri yokdur*" diyerek durumu belirtmekde, mütemmim bir tahriratında ise (Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 11356), bu kadar hazırlıklar yapıldıkdan sonra Memlûklarla savaşmak arzusunu izhar etmekde, aksi halde : "*etrafda olan aduvların her biri her birin hareket edib baş kaldıracaklarını*", zirâ, "*hepsinin nazarı bu cânibe*" olduğunu izah ediyor idi (Belge IV).

Ayni tahriratlarda, Alâüddevle Bey'in dayısı Çiçek Bey-Oğlu Burhan Bey'in ve Mü'min Bey'in yanlarında dörder oğulları olduğu halde ilticâlarını belirten Davud Paşa'nın fikir ve mütalâalarının nazarı dikkate alınmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, verilen emir üzerine geri dönmek ve Akşehir yanındaki İstabl-Çayırı'nda askere izin vermek zorunda kaldı.

§ 5. Hadım Alî Paşa'nın Faâliyeti

(i) Ağa-Çayırı Savaşı

Bununla beraber, Osmanlıların büyük bir savaş hazırlığı içinde bulundukları görülmektedir. Nitekim, gerek Mısır'da ve gerekse Batıda Osmanlı kara ve deniz kuvvetlerinin Memlûklara karşı harekete geçeceği kanaati hâkimdi[61]. Kıbrıs'ı ellerinde bulunduran Venedikliler, Osmanlıların bu bölgede girişecekleri harekâta karşı tedbir aldıkları bir sırada, Kahire'de bulunan Akkoyunlu elçisine mürâcaat eden Kayıtbay, Ya'kup Bey'in tavassutu ile Adana, Tarsus ve Karaman (Karaman-ili ?)ı teslim etmesi şartıyle Bayezid'le anlaşma teşebbüslerine geçmiş idi.[62]

Bu arada, Kıbrıs'ın Magosa (=Famagusta) Limanı'nda Osmanlı donanmasına üs verilmesi için Venedik'e bir elçi gönderen Bayezid'in bu teşebbüsünde muvaffak olamadığını da belirtmek isteriz. Zirâ, Memlûk Sultanlığı ile yapılan anlaşmalara sadık kalan Vene-

[61] Bakınız : İbn İyâs, II, 248; es-Seḫâvî, 195/b; "*il detto Signor Turco fece grand'apparato per mer et per Terra contra il detto Soldano*", bk. Donado da Lezze (Angiolello), *Historia Turchesca*, 1300-1514, nşr. I. Ursu, s. 185.

[62] «مضمونها : إن أراد أبو يزيد ذلك فليسلم إلينا بلادنا أدنه و طرسوس وقرمان وإن أراد المحاربة فانا أنزل إليه بالعسكر بنفسى» bk. Ibn Ṭûlûn, nşr. R. Hartmann, s. 164, str. 3-5; *Mufâkaha*, s. 80, str. 6-7.

dik Senatosu, Osmanlı teklifini red etmiş idi. Öte yandan, Kayıtbay, bilmukabele, İtalyan Cumhuriyetlerine, ezcümle, Floransa'ya elçiler göndermiş ve Batı ile anlaşmaya çalışmıştır.[63]

Bütün hazırlıklarını ikmal eden Osmanlı Devleti, 18 Mart 1488 (=3 Rebi'ü'l-Âhir 893)de, Rumeli Beylerbeyi iken kendisine vezirlik tevcih edilen Hadım Ali Paşa'yı, maiyetinde 2.000 Yeniçeri, Azap ve timârlı asker, Rumeli Beylerbeyi Halil ve Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşalar olduğu halde 60.000 kişilik bir kuvvetle Çukur-Ova'ya gönderdiği gibi, evvelce esir olduğunu belirttiğimiz Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'yı da 100 yelkenliden mürekkep bir filonun başında Akdeniz'e sevk etmiştir.[64]

Hadım Ali Paşa, Karaman Beylerbeyi Ya'kup Paşa'nın iltihakını müteâkip, maiyetinde Yeniçeri, Sipâhi, Azap askeri, pek çok top ve tüfek olduğu halde, Konya Ereğlisi yoluyla Adana'ya girmiş, gerek burayı ve gerekse Tarsus-kalesini tahkim ederek, sahildeki Ayas-kalesi üzerine yürümüş, kale Nâibinin firârı üzerine, Osmanlı donanmasının da yardımiyle bu kaleyi hiç bir mukavemet görmeksizin, zapt etmiştir (Nisan - Mayıs 1488)[65]. Bundan sonra, Halil Paşa'nın gayretiyle, Sis'e tâbi Aynzerbe (=Anazarba, ar : عين زربى), Ayas'a tâbi Küvere (كواره=Küvâre), Tarsus'a bağlı Nemrun (eski lambrun), Adana'ya bağlı Milvân (eski Molevon, *Tahrir Defteri*'nde : ميلوان) ve Subey Bik[66] tarafından müdâfaa edilen Sis (=Kozan)[66a] kalelerini birbiri

[63] Angiolello (=Donado da Lezze), s. 185; *Documenti*, nşr. Müller, Florence, 1879, s. 237. Ayrıca bk. Âşık Paşa-Zâde, s. 229. Bu arada, Memlûkların dostu Aragon Kralı Fernando'nun Sicilya'dan Suriye ve Mısır'a buğday sevk etmek için Papa'ya mürâcaat edip, lüzûmlu müsaadeyi aldığını zikretmek isteriz. Bk. Antonio de la Torre, *Documentos sobre relaciones internacionales de los Reyes Catolicos*, III, Barcelona, 1951, Sene: 2. I. 1488; 5. II. 1488, Nr. 1, 9, 30. Krş. Muzaffer Arıkan, *Türk-İspanyol münasebetleri...*, *D. T. C. Fak. Tarih Araş. Dergisi*, II/1964, 2-3, s. 272.

[64] Bakınız: İbn Kemal, *Defter VIII*, 48/a; İdris-i Bitlisî, 543/a. Angiolello, Kapudan-ı derya Hersek-Oğlu (=*Capitaneo Generale era Carzegoli*)nun 80 gemi ile gittiğini (s. 186) kaydeder. Marino Sanuto'da ise 100 gemi hazırlandığı zikredilmektedir, bk. *I Diarii*, IV, 326.

[65] İbn Kemal, *Defter VIII*, 48/b; İdris-i Bitlisî, 543/a; İbn İyâs, II, 250; trc., II, 281; İbn Ṭûlûn, nşr. R. Hartmann, s. 164; *Mufâkaha*, s. 95; Angiolello, s. 186.

[66] İdris-i Bitlisî, Subey (سُبَيّ) in kendi zamanında *(el-yevm)* Şam Melikü'l-ümerâsı olduğunu kaydeder, bk. 543/a.

[66a] Kilikya Ermeni Krallığının Tarsus'dan sonra ikinci merkezi olan Sis, taşlı bir dağın üzerine amphithéâtre şeklinde inşâ olunan kalesi, alçak surları ile

peşi sıra zapt ile muhâfızlarını esir eden Hadım Ali Paşa, bu kalelere Subaşıların emrinde Hisar-erleri yerleştirmiştir.

Öte yandan, Osmanlı donanmasının hareketinden ve son muvaffakiyetlerden endişelenen Venedik Senatosu, Kıbrıs'ı himâye etmek maksadiyle, Francesco di Prioli kumandasında 40 gemiden müteşekkil bir filoyu acele ile Kıbrıs'a göndermiş[67], Hersek-Oğlu emrindeki Osmanlı donanmasının Magosa (=Famagusta) ya bir çıkarma yapmasına mâni olmuştur. Bu yüzden, önce Ayas'ın zaptına yardım edip, sonra da Trablus-Şam sahillerini tehdid eden Osmanlı donanması, İskenderun sahil geçidinden geçecek olan Memlûk kuvvetlerini tesbit ile karaya asker çıkarmağa memur edilmiş idi[68]. Nitekim, Osmanlılar, Bâbü'l-Melik önüne gelip derbende henüz giren Memlûkların öncüsü Bilâd-ı Nablus Şeyhi İbn İsmâil'i mağlup ettilerse de, gemilerden karaya yeni asker ve mühimmat çıkardıkları bir sırada, arkadan gelen Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek kuvvetlerine yenildiler.[69] Esasen, bu sırada çıkan âni bir fırtına sebebiyle Osmanlı gemilerinin bir kısmı batmış, bir kısmı da geçid önünden ayrılmağa mecbur olmuş idi. Bu yüzden, yüzerek sahile çıkan Osmanlı kuvvetlerini bertaraf eden Memlûklar, Bagras-Geçidi'ni geçerek Ayas yoluyle Adana'ya gelmişler[70] ve Ağa-Çayırı'nda ordugâha girmiş bulunan Osmanlı ordusunun karşısında mevzi almışlardır.

Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek eẓ-Ẓâhirî baş-askerliğinde hareket eden 40.000 kişilik Memlûk Ordusu, Emîr Silâh Timrâz eş-Şemsî ve Emîr Âhur Kebîr Ḳânsuh Hamsemie, Barsbay Kara, Tani-Bek el-Cemâlî, Tanı-Bek Kara, Yaşbek el-Cemâlî, Ḳânsuh Elfî gibi seçkin Emîrler ve sâir Mukaddemlerden, Erba'în, 'Işrevât Emîrleri, Ḫâs-

meşhur olup, Halep Nâibü's-Saltanalığına bağlı idi. Sis hak. bk. V. Langlois, *Voyage à Sis*, paris, MDCCCLV, s. 3-17; aynı müel., *Inscriptions*, Paris, 1854, s. 17; St.-Martin, *Mémoires Historiques et Géographiques sur l'Arménie*, Paris, 1819, II, 437; L. Alishan, *Sissouan*, s. 211 v.d.

[67] "*Bayseto, fato armata di velle* 100, *itum a la Jayza o ver Cypro; Capetanio Zeneral nostro Francesco di Prioli, con* 40 *galie, va in Cypro et quello custode.*", bk. Marino Sanuto, IV, 326; Angiolello, s. 186

[68] « كوهسار بقراسك اتاكنده كنار دريايه اوغرايان يولى باغليوب » bk. İbn Kemal, 48/a.

[69] Bakınız: İbn Ṭûlûn, nşr. R. Hartmann, s. 164; *Mufâkaha*, s. 96-97; İbn Kemal, 49/a; İdris-i Bitlisî, 543/a; İbn İyâs, II, 253.

[70] "*Fatta l'adunanza in Antiochia, passarono la montagna Negra et andarono intorno al golfo della Jazza,...*", bk. Angiolello, s. 186.

sekî, Eclâb yanında Dımaşk, Halep, Trablus-Şam, Sayda ve Remle askerlerinden mürekkep olup, Şam-Türkmenleri (= *Terâkime-i Şam*) [71], Ramazan-Oğlu, Durgud-Oğlu, nihâyet, Bilâd-ı Nablus Şeyhi İbn İsmâil ve Biḳâ' Emîri İbnü'l-Ḥaneş [72] gibi Urbân Emîrleri tarafından da destekleniyordu. [73]

17 Ağustos 1488 (=8 Ramazan 893) de Adana civarındaki Ağa-Çayırı'nda karşı karşıya gelen Osmanlı ve Memlûklu kuvvetleri şu şekilde dizilmişlerdir :

Hadım Ali Paşa, İsfendiyar-Oğlu Kızıl Ahmed Bey, Turhan-Oğlu Ömer ve Mehmed Beyler, Yahya Paşa yanında olduğu halde merkezi tutmuş, Yeniçeriler ise ön tarafında mevki almışlardır; Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa, Karaman Beylerbeyi Ya'kup Paşa ile Veliyüddin-Oğlu Ahmed Paşa ve Süleyman Bey sağ, Halil Paşa ise Rumeli askeri ile sol tarafı tutmuşlardır, ayrıca, İskender Bey ve Evrenos-Oğulları İsa ve Süleyman Beyler sağ, Ohri Sancak-Beyi Hüseyin Bey sol kolun öncülüklerini yapıyorlardı.

Öte yandan, Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek eẓ-Ẓâhirî, Memâlîkü'l-Ümerâ ile merkezde, Dımaşk Melikü'l-Ümerâsı Şam askeri ve Türk Emîrleri ile sağda, Halep Emîrü'l-Ümerâsı kendi bölgesinin Nâibleri ile sol tarafda mevki almışlardır; Timrâz eş-Şemsî, 4.000 mızraklı cündî [74] ile öncülük ediyordu.

[71] Daha XI. ve XII. yüzyıllardan beri Suriye'de yerleşen Türkmen gruplarından Terâkime-i Şam, Memlûk Sultanlığı teşkilâtında *Vâfidiyye*yi (Vâfidiyye hak. bk. Quatremère, *Hist. des Sult. Mam.*, II, part. I, 245; D. Ayalon, *The Wâfidiya in the Mamluk Kingdoms, Islamic Culture*, XXV, 1951, s. 89 - 104) teşkil ederek, Sultan tarafından tevcih edilen iktâ (=timâr)larında, kendi Beylerinin emrinde, derbendleri veya sahilleri muhâfaza ile savaş vuku'unda yardımcı kuvvet te'min ediyorlardı. Tafsilât için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 83 v.d., 156.

[72] Sayda ve Beyrut taraflarında sâkin Arap Şeyhlerinden olup, Memlûk kaynaklarında Biḳâ Emîri veya Muḳaddem'i (=*Muḳaddemu'l-'Urbân*) olarak zikredilen Nâṣıru'd-Dîn Muḥammed b. el-Ḥaneş, I. Selim devrinde mühim bir rol oynamış, Memlûklara karşı Osmanlıları desteklemiştir. Bu Emîr hakkında bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Biḳâ Emîri Nâṣır ad-Dîn Muḥammad ibn al-Ḥanaş'a dâir bir vesîka, Tarih Dergisi*, 16/1961, s. 107-112.

[73] Bakınız: es-Seḫâvî, 206/a; İbn Ṭûlûn, nşr. R. H. s. 164; *Mufâkaha*, s. 97; İdris-i Bitlisî, 543/a; Âli, 141/a.

[74] Bakınız: İdris-i Bitlisî, 543/b; Sa'deddin, II, 56-7. Cundî'nin levâzımlarından labbud (=Yağırlık), ok ve yayın kullanılışı ile mızraklı süvarinin ata binip inmesi ve hasmın mızrağını düşürmek üzere topuzla vurması, muayyen bir metoda göre

Memlûklara şiddetle saldıran Osmanlılar, önce galip gelip Şam Melikü'l-Ümerâsının kuvvetlerini dağıttılar; İbnü'l-Haneş ile İbn İsmâil maiyetlerindeki Urbânla kaçtılar[75]. Ancak, Osmanlı sancağı altında döğüşen Karamanlı Sipâhilerin (=*Sipâhiyân-ı Vilâyet-i Karaman)* kaçmaları, Evrenos-Oğullarından İsa ve Süleyman Beylerin şehâdetleri, nihâyet, Halil Paşa'nın gayretsizliği yüzünden mağlup olan Osmanlı Ordusu, büyük bir tehlikeye maruz kaldı; Timrâz eş-Şemsî, 4.000 mızraklı cündî, Ramazanlu, Durgudlu ve Varsaklu Türkmenlerle firârileri şiddetle tâkip ederek Osmanlı ordugâhını yağma etti[76].

Bu arada, Osmanlıların mağlubiyetinden haberdar olmayan bir kısım Memlûklu askeri, sür'atle Haleb'e çekilmek istemiş ve Bağras-Geçidi'nde bulunan Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın hücûmuna uğramış ise de, bunun neticeye bir tesiri olmamıştır. Bununla beraber, Hadım Ali Paşa, kapu-kulları ve kendi adamları ile mukavemet ettiği gibi, Halil ve Yahya Paşalar da Memlûklara şiddetle saldırmışlar idi[77]. Bu yüzden, tam bir hezimetten kurtularak, ordugâhlarını terk eden Osmanlı kuvvetleri, beraberlerinde sürükledikleri top ve tüfekleri Adana-kalesi'ne taşıyıp mukavemet edecek zamanı bulabilmişlerdir. Nitekim, gerk bu son mukavemet ve gerkse Hersek-Oğlu'nun muvaffakıyeti üzerine, Emîr Özbek, Haleb'e dönmek kararında idi. Ancak, Durgud-Oğlu ile Varsak Beylerinin israrları üzerine geri dönerek Adana-Kalesi'ni mancınık ve toplarla muhâsaraya başladı. Üç ay devam eden muhâsara sonunda barut mahzenine ateş düşen kalenin muhâfızları kapıları açıp, amanla "*ahd u peymân*

tatbik ediliyordu. Tafsilât için bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı, Harp fenni*, s. 157-8.

[75] Bakınız: İbn Ṭûlûn, nşr. R. H. s. 164; *Mufâkaha*, s. 97.

[76] Bakınız: İbn Ṭûlûn, nşr. R. H. s. 163; İbn İyâs, II, 254; trc., II, 286; es-Seḫâvî, 206/a. Sarıca Kemal, bilhassa, Varsakların orduyu vurmalarına işâret eder :

طلامش اوردی اوراده ورصق || که ورصق فرصت اولمقده اولور طاق

bk. *Tevârih-i âl-ı Osman (=Selâtîn-nâme*, Üniversite Ktp. Nr. 331 (yazılışı : 895/1490), 109/b.

[77] İbn Kemal, 50/a. Sarıca Kemal, Halil Paşa'nın şâhâne cenk ettiğini belirtir:

خليل باشا طورر انده شهانه || آلايلر بغليوب خسروانه bk. 109/a, str. 3.

ve müekkid-i imân ile" teslim olmak zorunda kaldılar (Eylûl 1488= Zu'l-Hicce 893) [78].

Öte yandan, Hadım Ali Paşa, mukavemetin imkânsızlığı karşısında "*yüz aklıgile gitmek yeğdür deyüb, bk. Anonim*, nşr. Fr. Giese. s. 121" Konya Ereğlisi ve Lârende (=Karaman)ye çekilerek, dağılan kuvvetleri toplamış ve savaşda gayretsizlikleri görülenlerin tesbitine başlamıştır. Nitekim, Bayezid, savaşdan kaçdıkları tesbit edilen Kayseri Sancak Beyi Yular-kısdı Sinan Bey, Karesi Sancak-Beyi Kıral-Oğlu İshak Bey, Karaca Paşa-Oğlu İskender Çelebî, Anadolu Kethüdâsı ile defterdarını, diğer savaşdan kaçanlarla birlikde zincire vurulup gönderilmesini talep etmiş idi. Hoca Sa'deddin Efendi de bulunan bir kayde göre (II, 61), İstanbul'a gönderilen harb suçluları, uzun müddet Yeni-Hisar (=Rumeli-Hisarı)da habsedilmişler, evvelce Karahisar'a gönderildiğini bildiğimiz Karagöz Paşa ise idâm edilmiştir.

Osmanlıların Çukur-Ova'dan çekilmeleri üzerine, henüz mukavemet eden kalelerin büyük bir müşkilât içinde kaldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, Adana civarındaki bir kaleden Kemalü'l-Fakir imzası ile "*Begüm Hazretleri*" hitâbıyle paşalardan birine, belki de bizzât Hadım Ali Paşa'ya(?) gönderilen bir mektubda, adı meçhul bir kalenin acıklı durumu belirtilmekte, Küvâre-kalesi'nin dahi muhâsara edildiği haber verilmektedir. Bir vekayi-nâme şeklinde yazılan 22 Şevvâl 893 (=Eylûl 1488) tarihli bu mektubu (Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 8919) bir fikir vermek üzere aynen neşrediyorum :

"*Kale yarım kaledir, Hisâr-beççesi yok ve hendeği nâtemam, yapısı yaş, bir günde dört tob urdı, kapısı önündeki kerme parelenüb delindi, bir iki tob dahi dokunsa yere indirirdi ve kapı üstü pare pare olub çatladı, üzerine yazılan tarih parelenüb yere döküldi, şöyle ki, bir darbe(ye) dahi tahammül edemez oldı, ol sebebden kapının iç yüzi çatmalanub doldırıldı, gayrı yerden uğru kapısı açıldı ki taşra çıkub tob atmak içün ve ol yıkılan kermenin iç yanından boyınca çatma attırub doldırdık, her hangi cânibi bir iki gün döğüb on beş yiğirmi taş ura, ânı yere beraber eder, atduğu taş üç karışdur, ölçüsü dahi*

[78] Bakınız: İbn İyâs, II, 254; Âşık Paşa-Zâde s. 235; İdris-i Bitlisî, 545/a; Oruç b. Âdil, s. 135; Sa'deddin, II, 60; Âli, 142/a; Angiolello,s. 186. Bu savaşda vefât edenlerden bir kısmının Edirne'de bulunan mukataaları, 895/1490'de, Bayezid'in imâretine vakf edilmiştir, bk. M. Tayyib Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, İstanbul, 1952, s. 122 v.d.

irsâl olındı, göresiz nenin gibi taşla döğilür, bundan büyük dört tob dahi dökdirüb bâzı ernub tecrübe içün atılub, bâz dahi erne yürür bir tobla dört beş taşdan bu kadar idcek, dört beş tob olıb atılıcak âna göre kıyas olına; kalenin muhkemliğinden sorulursa, hâli budır ki zikr olındı, bir dürlü dahi mülâhaza idüb mübâlağa söylenmiş deyü tasavvur olınmıya ki beyân vâki'îdir, bundan gayrı havâyî tobla mancınık hod bizi zebûn etdi, yedi yerden baş tobların kurub beden komayub kırub bir (....) âdem yürütmez oldı, okun ve tüfenğin hod yağmur gibi hesabı yokdur, fikri budır ki, elbette şu kal'e almayınca gitmagüm yokdur diyüb temâm ikdam-ı tâm itmişdür, bir dürlü dahi değildür, işinde kaviy mübâlağa muhkem düşmendür, teenniyle işini dutub oturayürür, kal'enin hâli ve anlarun fikri budır ki zikr olundı.... halimüz budur ki şerh olındı ve Küvâre kalesi dahi muhâsara olınmıştır, suya inüb çıkamaz olmışlar, şöyle biline, bâki fermân sizündür, Kemalü'l-fakir". Vesîkanın kenarında şu mühim kayıd bulunmaktadır: "*ümizdir ki, halimüz ulakla devlet eşiğine arz olınub derdimize geçerce dermân ola, tahriren fi's-sânî ve'l-işrîn min şehr-i Şevvâl, sene : selâse ve tis'în ve semânmie* (Bakınız: Belge V/1 - V/2)".

Bu son mağlubiyete rağmen, Sis (=Kozan) ve Tarsus kalelerini yeniden takviye etmek suretiyle, Memlûk Sultanlığını tehdid eden kilid noktalarını tutan Osmanlıların, Şam Türkmenlerinin gayretleriyle Şam kalesi'nden kaçan Şâh-Budak'a yardıma karar vermeleri, yeni ihtilâfların zuhûruna sebep olmıştır. Nitekim, İbn İyâs'da, Halep Nâibinin telâşına dâir kayıdlar vardır[79]. Bu arada, 894 Cumade'l-Âhırında (=Mayıs 1489) Veziriâzam Davud Paşa'nın, bir memurunu Kayıtbay'a göndermek suretiyle giriştiği sulh teşebbüslerine de işâret etmek isteriz.[80] Ancak, İbn İyâs'da bulunan bir kayde göre, Kayıtbay, elçi göndermeyi, Osmanlıların Tüccârü'l-Memâlîki[81] serbest bırakmaları ve ellerinde bulundurdukları kalelerin anahtarlarını yollamaları şartlarına bağlamıştır[82].

[79] II, 260.

[80] Bakınız: es-Seḫâvî, 217/b; İbn İyâs, II, 260.

[81] Tüccâru'l-Memâlîk, Memlûk Sultanlığı için Kafkaslardan köle temin etmekle vazifeli memur, bk. M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, s. 31.

[82] «إذا أطلق تجار المماليك الذين عنده وبعث مفاتيح القلاع التى أخذها كاتبناه فى أمر الصلح» bk. II, 260, str. 21., trc., II, 298.

(ii) Dulkadırlı - Memlûklu İşbirliği

Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlıların Çukur-Ova'da Memlûklara mağlubiyetleri, Boz-Ok ve Üç-Ok Türkmenleri ile diğer Boy ve Ulusların Memlûklar tarafına geçmelerine sebep olmıştır. Nitekim, Osmanlılara tarafdar olan Dulkadır-Oğlu Alâüddevle Bozkurt Bey, Memlûk Sultanı Kayıtbay ile anlaşıp oğlunu rehine (=kulluk) olarak Mısır'a gönderdiği gibi, kızını da Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek'in oğluna vermiştir.

Alâüddevle Bozkurt Bey'in Memlûklarla anlaşması üzerine, yeni tedbirler almak zorunda kalan Osmanlılar, kendilerine ilticâ eden Şâh-Budak'a yardıma karar vermişler ve bu maksadla Amasya Sancak-Beyi Hızır Bey-Oğlu Mehmed Paşa ile Kayseri Sancak-Beyi Mihal-Oğlu İskender Bey'i, Karaman Beylerbeyi Mahmud Bey Müstanzar'la birlikde sefere memur etmişlerdir. Ancak, Alâüddevle'nin büyük oğlu olup, Bayezid'in taḳlîd (=menşûr)i ile Kırşehir hâkimliği yapmış bulunan Şâhruh Bey'i yakalayarak gözlerine mil çeken Şâh Budak'ın Türkmen ümerâsı (=Ulus-Beyleri) ile arası açıldığından[83], Elbistan civarında vukua gelen savaşda Şâh-Budak ile işbirliği yapan Osmanlılar yeniden mağlup oldılar; Alâüddevle'nin insiyatifi ile kurulan bir tuzağa düşen İskender Bey esir, oğlu ise maktül düştü. Osmanlı kaynaklarına göre, Şâh-Budak, kardeşi Alâüddevle'nin eline esir düşerek, İskender Bey ile birlikde Kayıtbay'a gönderilmiştir[84]. İbn İyâs ise, Osmanlı Sultanının kendisini öldürmesinden korkan Şâh-Budak'ın Memlûk Sultanına ilticâ ettiğini ve kendisine Mısır'da Asyût'ta iktâ (=timâr) verildiğini iddia etmektedir[85].

Öte yandan, Mısır'a gönderilen Mihal-Oğlu İskender Bey hakkında Mısır Memlûklu kaynaklarında mevcut kayıtların ayrı bir hususiyeti vardır. Nitekim, 894 Şa'banında (=Temmuz 1489) esir ve demirler içinde (=*fi'l-hadîd*) Alâüddevle'nin kasıdı ile birlikde Dımaşk'a gelen Mihal-Oğlu İskender Bey'i gören İbn Ṭûlûn (Şemsüddin Muhammed), bu meşhur Osmanlı akıncısını şöyle târif etmektedir: "*O, atlı idi, başında, memleketinin âdeti üzere, pek çok altınla çevrili*

[83] Âşık Paşa-Zâde, s. 235; Sa'deddin, II, 62 v.d.

[84] Bakınız: es-Seḫâvî, 217/b; İbn İyâs, II, 261; *Anonim*, nşr. Fr. Giese, s. 124; Rüstem Paşa, *Tevârih-i âl-ı Osman*, Üniversite Ktp. Nr. 2438, 147/b; İbn Kemal, 51/b v.d., Âşık Paşa-Zâde, s. 238.; İdris-i Bitlisî, 546/b.

[85] II, 261; trc., II, 301.

ṭarṭûr taşıyordu, yanında başları yere eğik sancaklar bulunuyordu" [86]. Bir müddet sonra Kahire'ye getirilip halka teşhir edilen bu Osmanlı akıncısı, Kayıtbay'ın emriyle habsedilmiştir [87].

Bu arada, Osmanlıların Dulkadırlılara karşı girişdikleri taarruzları önlemek maksadıyle, 895/1490'de, yanında Alâüddevle olduğu halde, yeniden Külek önlerine gelen Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek, Memlûklu elçisi Mamay el-Hâssekî'nin Osmanlılar tarafından tevkifini müteâkip, harekete geçmiş ve Kayseri'yi muhâsara etmiştir [88]. Ancak, Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın büyük bir kuvvetin başında Karahisar yolundan harekete geçmesi üzerine, Niğde, Ereğli, Lârende (=Karaman) ve Aksaray taraflarını yağmaladıkdan sonra, Külek yakınlarına çekildiği gibi [89], diğer bir Memlûklu kuvveti de Darende'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Bununla beraber, Ḳânsuh el-Fâris'in, Ayas'a tâbi Küvâre-kalesini muhâsara ile zapt etmesini belirtmek icap eder. Ancak, bu kalenin alınıp tahrip edilmesi neticeyi değiştirmemiştir. Esasen, Ḳânsuh el-Fâris, bu kale önünde vefât etmiş idi. Hemen belirtelim ki, bu sefer, Cânbulât el-Gûrî'nin Kayıtbay'a bildirdiği gibi, bir tahrip hareketinden ileri gitmemiştir. Memlûkların, Osman-ili'nde (Anadolu'da) girişdikleri tahrip hareketleri yanında Müslüman kadınlarına revâ gördükleri muameleler, çağdaş müellifler tarafından şiddetle tenkid edilmiştir. Nitekim, İbn Ṭûlûn, Mısır'a dönen âsi ve serkeş askeri azarlayan Kayıtbay'ın, onlara yaptıkları şeyin faydasızlığını belirttikden sonra, Osman-Oğlu ile arasını daha da bozduklarını söylediğini, kayd eder [90]. İbn İyâs ise, henüz istifâdeye arz olunmamış olan *Bedâyi'ü'l-Umûr fî Veḳâyi'i'd-Duhûr* adlı eserinde bu hâdisenin Kayıtbay üzerindeki te'sirini belirtir [91].

[86] « وهو راكب وعلى رأسه على عادة بلاده طرطور بداير ذهب كثير وصحبة صناجق منكوسه » bk. nşr. R. H. s. 163, str. 26-27. Ayrıca bk. es-Seḫâvî, 217/b.

[87] Bakınız : İbn İyâs, II, 261.

[88] Bakınız : İbn İyâs, II, 264; İdris-i Bitlisî, 546/b; Âşık Paşa-Zâde, s. 239.

[89] « درين اثناء متواتر خبر رسيد كه لشكر عرب (و) ترك حصار قيصريه كرده ازانجا بطرف شهر نيكده كذشته اند وبجهت خرابى ونهب وغارت مملكت قرامان متوجه كشته » bk. İdris-i Bitlisî, 546/b, str. 20-21. Ayrıca bk. İbn Kemal, *Defter VIII*, 54/a; Rüstem Paşa, 148/a.

[90] « ان السلطان عتب على العسكر حيث جاؤا ولم يعملوا شيئاً بل غلثوا الخواطر بينه وبين ابن عثمن بلا فايدة » bk. nşr. R. H. s. 162, str. 19-20; *Mufâkaha*, s. 130, str. 3-4.

[91] Ayasofya Ktp. Nr. 2987, 151/a.

Bu arada, Van Berchem'in, İbn İyâs'ın ismi geçen eserine istinâden, Hersek-Oğlu Ahmed Paşa'nın Kayseri savaşlarında esir düşdüğünü iddia etmesi, şüphesiz, yanlıştır[92]. Mezkûr eserin Ayasofya Kütüphânesinde mevcut nüshasında (Nr. 2987) böyle bir kayid bulunmadığı gibi, hiç bir Doğu veya Batı kaynağında da zikredilmediğini kat'îyetle söyleyebiliriz. Bizim tahminimize göre, bu hata, es-Seḫâvî'de mevcut: تسلم اسكندر أمير اخور كما فعل بابن هرسك (tercümesi: *Emir Âhur, Hersek-Oğlu'na yaptığı gibi İskender'i teslim aldı)* kaydına[93] dayanmaktadır.

§ 6. Barış

Bütün bu muvaffakiyetlere rağmen, devam eden savaşlar yüzünden büyük müşküllerle karşı karşıya kalan Memlûk Sultanlığı, yeni tedbirler almak zorunda kalmıştır. Bilhassa, iyi teşkilâtlı bir vergi sisteminden mahrum olduğu için, bunları halkdan zorla te'min eden Kayıtbay'ın[94], Osmanlıların savaşa devam edeceklerinin anlaşılması üzerine, yeni vergiler tarh etmesi (=*meẓâlim)*[95], devrin müellifleri tarafından şiddetle tenkid edilmiştir.

Öte yandan, Osmanlılara karşı Napoli Kralı ile anlaşan Kayıtbay'a[96] bir tehdid mektubu gönderen Bayezid'in bizzât sefere çıkması bahis konusu olduğundan, Padişah'ın Otağı Beşiktaş'a nakledilmiş ve Üsküdar'a geçme hazırlıkları başlamış idi[97].

Bununla beraber, mütemadî mağlubiyetlerden müteessir olan devlet ricâlinin teşebbüsleri ile hareket ettiği anlaşılan ülemâdan

[92] Bakınız : not. 51.

[93] 217/b, str. 12-14.

[94] Çerkes Sultanlarının, bu gibi hallerde evkafdan borç aldıkları gibi, muvakkat kaydiyle de, tüccârların paralarına el koydukları, Ya'kubî Patriği ile Haham-Hâne Reisi'nden para talep ettikleri, nihâyet, din adamlarını muayyen bir meblâğ ödemeğe mecbur ettikleri anlaşılmaktadır.

[95] Kaynaklarda, şer'î olmayan vâridatın başında, mukûs ve rusûm ile birlikte zikredilen el-meẓâlim *(el-mukûs ve'l-meẓâlim ve'r-rusûm)*i kaldıran sultanların bu hareketi, onların bâriz meziyetlerinden biri olarak belirtilmektedir. Meselâ bk. Mucirü'd-Dîn el-'Uleymî (ölm. 1521), *el-Unsu'l-Celîl*, Bulak, 1283, II, 441. Kudüs'deki vergi ibtali ile ilgili bir kitâbe hakkında bk. *Matériaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum, Seconde partie: Syrie du Sud*, t. I., *Jerusalem-ville*, par M. van Berchem, s. 297. Kayıtbay hak. bk. İbn İyâs, II, 301.

[96] Fray Antonio Agapida *(TOEM*, I, s. 214).

[97] Bakınız : *Anonim*, yazılışı; 896/1491, Belediye Ktp., M. Cevdet Yazm. Nr. K. 255, s. 206; *Anonim*, Üniversite Ktp. Nr. 3704, 112/a; İdris-i Bitlisî, 547/a.

Molla Arap (Arabça kaynaklarda: *eş-Şeyḫ 'Arab)* denmekle tanınan Müfti (=*Müfti-i zamân)* Alâüddin Ali el-Arabî'[98], daha önce, Ebubekir adındaki kasıdını Mısır'a göndererek, başda Atabekü'l-Asâkir Emîr Özbek olduğu halde Memlûk ümerâsını sulha imâle etmiş[99], savaşın tehlikelerini arzederek Padişahı seferden alıkoymuştur. Esasen, bu sırada İstanbul'a kadırgalarla gelip bir nüsha Kelâm-ı Kadîm ve bâzı hadîs kitablarından ibâret hediyeleri Bayezid'e takdim eden Tunus Emîri el-Mütevekkil 'ala'allah 'Osmân'ın elçisi, bir ḍarâ'at-nâme (=şefâat-nâme) ile tavassutta bulunmuş ve Tunus'un, İspanyollar tarafından hücûma uğradığı şu sırada, iki Müslüman devlet arasında sulh yapılması için Emîrin ricâsını arzetmiş idi[100]. Öte yandan, Memlûk elçisi Mamay el-Ḫâssekî'nin, Çukur-Ova'nın Mekke ve Medine vakfı olduğunu belirterek giriştiği teşebbüsler, müspet bir netice vermiş görünmektedir[101]. Nitekim, Memlûkların Anadolu'da girişdikleri tahribata mukabil, İstanbul'da mevkuf tutulan Mamay el-Ḫâssekî, yanında Bursa Kadısı Şeyh Ali Çelebî olduğu halde, Kahire'ye gönderildi[102].

Eserini 929(=1522) da yazmış olan İbn Fahdı'l-Mekkî (eş-Şeyḫ el-Muḥaddiṯ Cârullâh) ye göre, Osmanlı elçisi Molla Ali ile Hatîb-Zâde el-İzniḳî'dir. Bu sonuncusu, padişahın babasının imâmı ve zamanında da Bursa Kadısı idi. Müellifin mühim olan bu kaydını, ilk defâ olarak, aynen neşrediyorum:

«وكان الرسول القادم بالصلح ملا على بن احمد بن محمد بن ايوب السرملو الا صل ثم العثمانى حق وخطيب زاده الازنيق امام السلطان فى زمان والده وقاضى برصافى زمانه وذلك فى جمادى الثاني سنه ست وتسعين» bk. *el-Cevâhiru'l-Ḥısân fî Menâḳıbı's-Sultan Süleymân b. 'Uṣmân*, Arap. yazm. Dârü'l - Mesnevî Ktp. Nr. 360, 34/b, str. 9 - 12.

[98] Menşe itibarile Haleb'li olan Mevlânâ Alâeddin Ali-i Arabî (ölm. 901/1496) hakkında bk. *Şeḳâyiḳu'n-Nu'mâniyye*, trc. Mecdî, İstanbul, 1281, s. 171-176.

[99] «وقال الشيخ علاءالدين البصروى فى ذيله : «وفى أواخر جمادى الأولى منها وصل قاصد أرسله الشيخ عرب عالم بلاد الروم ليس فى بلاد الروم أعلم منه والقاصد اسمه أبوبكر ، فذكر القاصد (26/b) أن شيخه والعلماء وأرباب الوجوه ليسوا راضين بفعل ابن عثمان ومعاداته لأهل هذه البلاد وأن الضرورة حصلت لهم فان الكفار طغوا حيث رأوا المسلمين يقاتل بعضهم بعضا وأشاروا بالصلح فاجابه أزبك والأمراء : إنا نحن متوجهون حيث رسم لنا السلطان وأنت اذهب إلى السلطان فإن رسم بالصلح فيكون ونحن هناك مجتمعون عليه ثم توجه القاصد إلى مصر .» bk. İbn Ṭûlûn, *Mufâkaha*, s. 132, str. 2 - 9.

[100] Bakınız: İdris-i Bitlisî, 547/b.

[101] Bakınız: Âşık Paşa-Zâde, s. 240.

[102] Bakınız: İbn Ṭûlûn, nşr. R. H. s. 161; İbn İyâs, II, 270; trc., II, 317.

Kayıtbay tarafından hürmetle kabul edilen Osmanlı elçisi, uzun müzakerelerden sonra, gelirlerinin mukaddes mahallere (=*Haremeyn-i Muhteremeyn)* tahsisi kabul edilen Adana ve Tarsus'un anahtarlarını takdim etti[103]. Bundan sonra, başda Mihal-Oğlu İskender Bey olmak üzere, Kahire'de mevkuf bulunan Osmanlı esirlerini salıveren Kayıtbay'ın, bilmukabele, Emîr Cânbulât b. Yaşbek'i, elçilikle Osmanlı Padişahı'na gönderdiği anlaşılmaktadır[104]. Nitekim, İstanbul'a gelen müstakbel Memlûk Sultanı Emîr Cânbulât, bir çok siyasî teşebbüslerde bulunmuş, müteâkiben, yanında Şeyh Bedreddin b. Cum'a olduğu halde, İstanbul'a gelen Mamay el-Ḫâssekî, ayni siyâseti devam ettirmiştir. Memlûklu elçileri, Tunus elçisinin de yardımıyle sulh akdine muvaffak olmuşlardır.

Hâdiselere çağdaş Osmanlı müellifi İbn Kemal'den anlaşıldığına göre, barış sonunda Külek-Hisarı sınır kanul edilerek Çukur-Âbâd (=Çukur-Ova), eskiden olduğu gibi, Şam'a ilhak edilmiştir[105]. Öte yandan, XVII. yüzyılın ikinci yarısında, yanında Şam-Türkmenleri Ağası olduğu halde (=*ṣohbetu âġatı Türkmân mine'ş-Şam)* Külek-Kalesi'ne gelip Kozluk-Hân'da geceleyen Antakya Patriki Macarius, Ak-Köprü (=*ey cisru'l-ebyaḍ)*nün, Çerkeslerle Osmanlılar arasında hudud olduğunu kaydeder[106].

Öyle anlaşılıyor ki, Cem'in sebep olduğu siyasî buhran yüzünden müşkül durumda bulunan Osmanlılar[107], Halil Bey (ölm. 1511)'in Ramazan-Oğullarının başına geçip, Memlûklarında tasvibi ile, Ada-

[103] Bakınız: İbn İyâs, II, 270.

[104] Bakınız: İbn İyâs, II, 271; trc., II, 319; İbn Ṭûlûn, nşr. R. H. s. 160; *Mufâkaha*, s. 142; Angiolello, s. 190; Ibn Fahdı'l-Mekkî, *el-Cevâhiru'l-Ḥısân*, 35/a.

[105] « چقور آباد دیاری که شامه ملحق اولوب قدیم الأیام ده أولی کلدوکی اوزرینه کولك حصاری صنور اولدی » *Defter VIII*, 54/b, str. 28-29. Halbuki, Memlûk Sultanlığı teşkilâtında, Tarsus, Adana, Halep Nâibu's-Saltanalığı'na bağlı idi, bk. Ḳalḳaşandî, *Ṣubḥu'l-A'şâ*, IV, 215 v.d., VII, 172-5. Krş. W. Popper, *Egypt and Syria under the Circassian Sultans*, 1382-1468., *Systematic Notes to İbn Taghrî Birdî's Chronicles of Egypt*, Berkeley-Los Angeles, 1955, s. 16 v.d.

[106] Bakınız: *Rıhle*, Bibl. Nat. Fonds Arap. Nr. 6016, 12/b. Trc: Belfour, *Macarius of Antioch, Travels of Macarius..., Written by Paul of Alepto*, London, 1829-36.

[107] Bakınız: Angiolello, s. 189-190. Ayrıca bk. L. Thuasne, *Djem-Sultan*, Paris, 1892, s. 243, 244, 264.

na[108] ve Tarsus'a[109] hâkim olmasını kabul ettikleri gibi, anlaşma gereğince, adları geçen şehirlerin Haremeyn evkafı vâridâtını, kendi gemilerile Ayas'dan İskenderiye'ye götürmüşlerdir[110].

[108] 930/1524 dan sonra yazıldığına işâret ettiğimiz 450 numaralı *Tapu Defteri*'ne göre, Kayıtbay Kanununun tatbik edildiği Adana'nın mahalleleri şunlardır: *Mahalle-i Bâb-ı Tarsus, Mahalle-i Keçeci, Mahalle-i Çukur-Mescid, Mahalle-i Mescid-i Saclu Ahmed, Mahalle-i Cuma Mescid, Mahalle-i Veled-i Kantar (=Kantar-Oğlu* veya: *Mescid-i Ebubekir), Mahalle-i Debbâgân, Mahalle-i Hacı Fakih-Oğlu, Mahalle-i Yukaru (Nam-ı diğer Hamid Hacı), Mahalle-i Kara Sofu (nam-ı diğer Ahîlu), Mahalle-i Kadı Mescid, Mahalle-i Zâviye-i Baraş Fakih, Mahalle-i Akça-Mescid, Mahalle-i Kassârcılar, Mahalle-i su-gedüğü, Mahalle-i Câmi-i Cedid-i Halil Bey*, s. 1 - 11.

[109] Aynı Deftere göre, Tarsus'un mahalleleri: *Mahalle-i Deniz-Kapusu, Mahalle-i Kilisa Mescid, Mahalle-i Bayramlu, Mahalle-i Veled-i Kazzâz, Mahalle-i Mama Paşa, Mahalle-i Câmi'ü'n-Nûr, Mahalle-i Boyacı Ömer, Mahalle-i Debbâğhâne, Mahalle-i Çomak, Mahalle-i Urfalu, Mahalle-i Adana-Kapusu, Mahalle-i Tahtalı Mescid, Mahalle-i Mescid-i Kilisa, Mahalle-i Mahkeme-i Mescid, Mahalle-i Abdî Halife, Mahalle-i zâviye-i Şeyh Muhyüddin (Cemâat-ı Sûfiyân-ı Halvetî), Mahalle-i Kilisa Câmi*, s. 493-503.

[110] Nitekim, 903/1498'de, Kemal Reis, Mekke ve Medine vakıf malını İskenderiye'ye gemilerle götürüp, buranın Beyine teslim ettiği anlaşılmaktadır. bk. Âşık Paşa-Zâde, s. 250-251; İbn Kemal, *Defter VIII*, 76/a. Hadîdî'de ise bu sefer :

«فرستادن سلطان بايزيد به اسكندريه از دريا براى برودن مال
اوقاف مكه ومدينه» başlığı altında belirtilmektedir :

كميلر حاضر ايدي بندي اشدى
وارب اسكندريه ارشدي
بكينه مالى خوش تسليم اتدي
تمسك الدي اندن دندي كتدي

Bk. 176/b, str. 11-14. 913/1507 'de, Yakın-Doğu'da *Reisü'l-Mücâhidîni'l-Murâbıṭîn fi'l-İslâm* olarak tavsif edilen Kemal Reis (ölm. 917/1511), yeniden İskenderiye'ye gittiği sırada, Kahire'ye kadar uzanarak Memlûk Sultanı Ḳānṣuh el-Gûrî ile de görüşmüş ve bu Memlûklu Sultanı'nın iltifâtına nâil olmuştur. Bakınız: İbn İyâs, *Bedâ'iü'z-Zuhûr*, nşr. Muhammad Mustafa, Kahire, 1379/1960, IV, 119, str. 16-17.

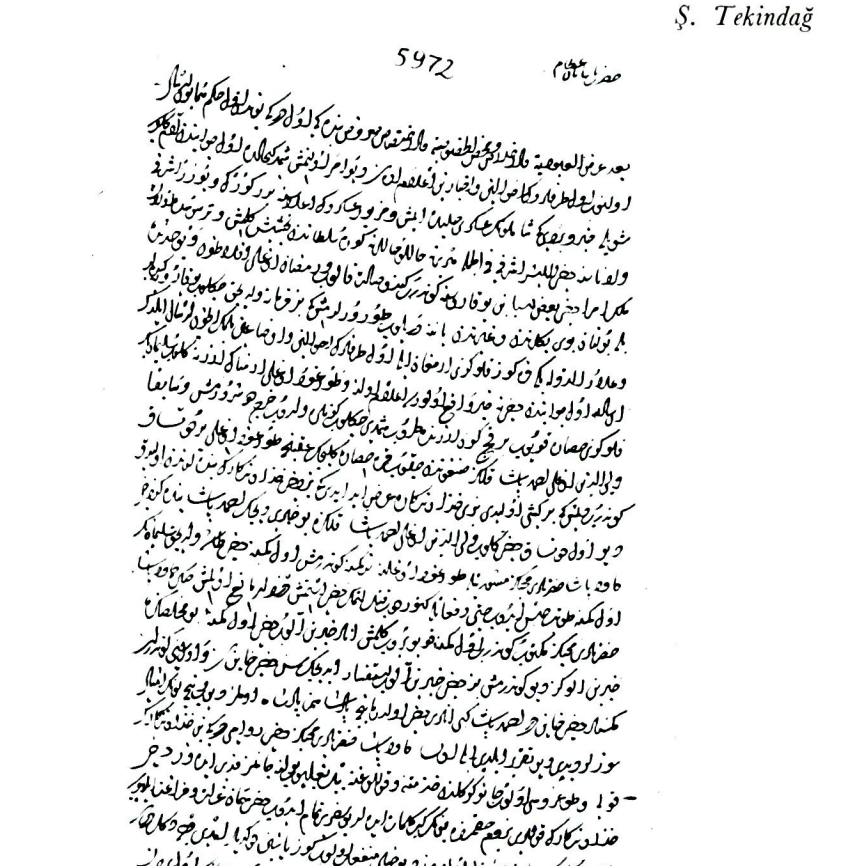

Belge I.

(Şamlu Askerinin Haleb'de toplandığını, Ramazan-Oğlu Eflâtûn Bey'in asker toplamakta olup, Durgud-Oğlu'nun Veliyüddin-Oğlu Ahmed Paşa'ya iltica ile Davud Paşa'ya hürmetsizlik edildiği hakkında Hadım Ali Paşa'nın Kubbe Vezirlerine (*Hazret-i Paşayân-ı izâm*) hitâben gönderdiği tahrirat, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 5972).

Belge II.

(Karagöz Paşa'nın, Külek-kalesi önüne gelindiğini, Alâüddevle ve sair Beylerle müşâvere edilmesi hakkında tevki'-i şerîf'in gelmesiyle, Külek'den inilerek Adana civarına konulduğunu, Alâüddevle'nin ricası üzerine bir iki gün tevakkuf olunup, kendilerine sığınan Mustafa Paşa kölesi Ahmed Bey'le Germiyân-Oğlu ve 20 Cündînin kalede kaldıklarını, nihâyet, ulağa olan ihtiyaçları ile arpa müzâyakasının şiddetlendiğini belirten arizası, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 5844).

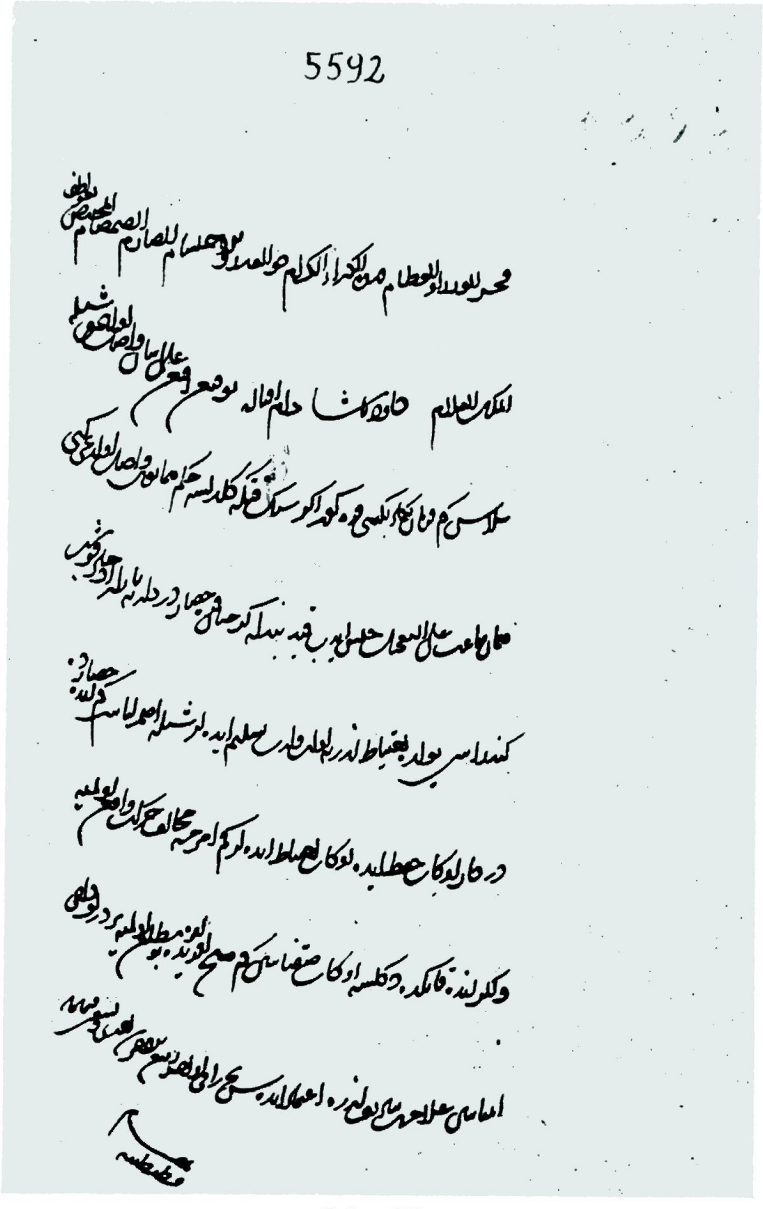

Belge III.
(Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın tevkif edilerek Karahisar-Kalesi'ne i'zâm ve Dizdârına teslim edilmesi hakkında Davud Paşa'ya yazılan fermân, *fî evâhiri Rebi'i'l-Âhir*, sene: 891/1486, Top. Sar. Müz.Arş. Nr. 5592).

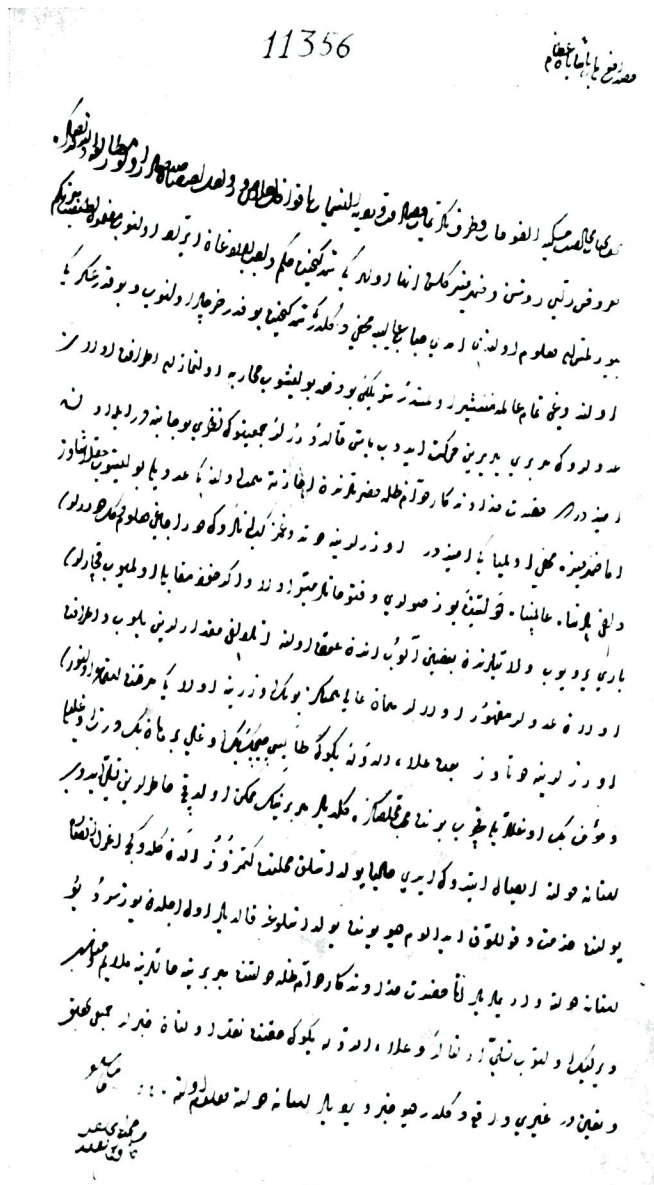

Belge IV.

(Davud Paşa'nın, savaşdan dönülmemesi için Hüdâvendkârdan icâzete himmet edilmesi ve Alâüddevle Bey'in dayısı Çiçek Bey-Oğlu Burhan Bey dört oğlu ile ve Mü'min Bey oğullarıyle kendine ilticâ ettiklerinden, bunlara dirlik (=timâr) verilmesinin münasip olacağı hakkında Kubbe vezirlerine *(=Hazret-i ihvânân-ı paşayân-ı izâm)* hitâben gönderdiği tahrirat, Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 11356).

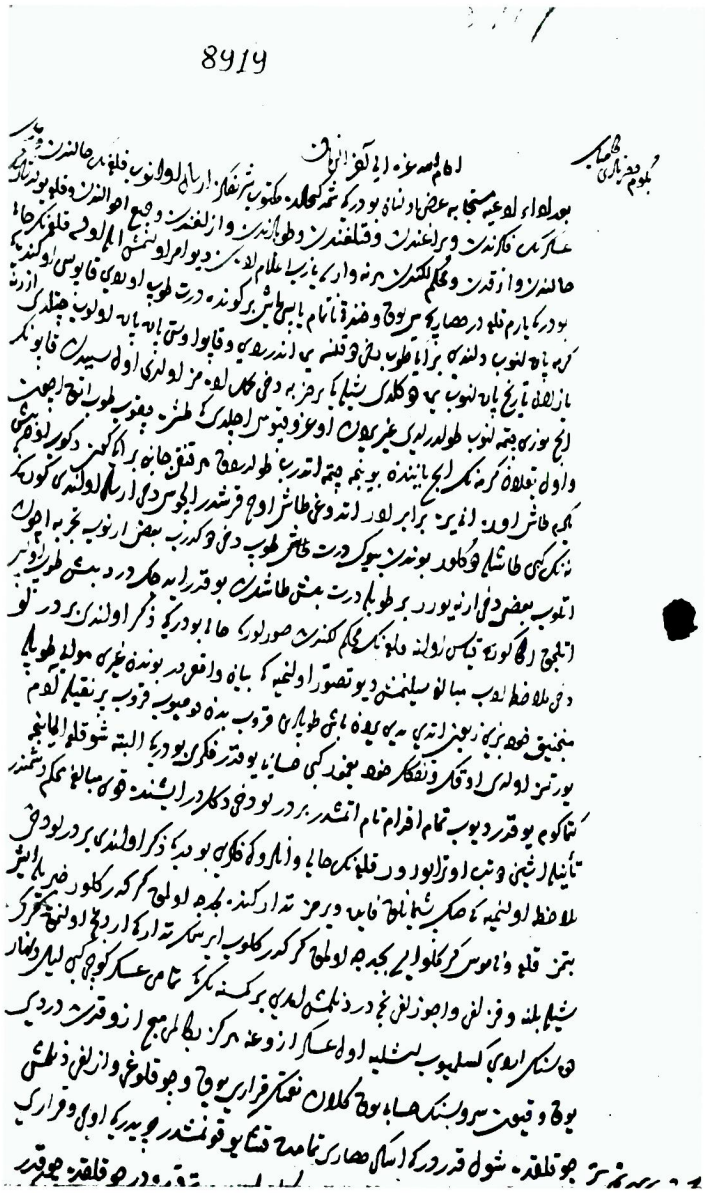

Belge V/1.

(Ağa - Çayırı savaşından sonra Adana civarındaki bir kaleden Kemalü'l-Fakir imzası ve "*Begüm hazretleri Kâmyâb*" hitabı ile gönderilen bu mektupta kalenin acıklı durumu belirtilmekte, Küvâre - Kalesi'nin dahi muhasara edildiği kaydedilmektedir. Bir Vekayi - nâme şeklinde yazılıp 22 Şevvâl 893/29 Eylûl 1488 tarihini taşıyan bu mektup hakkında makalemizde bilgi verilmiştir. Top. Sar. Müz. Arş. Nr. 8919).

Belge V/2.
(8919 numaralı belgenin devamı).

BREST-LİTOVSK MÜZAKERELERİ VE BARIŞI

(20 Aralık 1917 - 3 Mart 1918)

AKDES NİMET KURAT

1917 Rus İhtilâli başlayınca, çok küçük bir zümre teşkil eden Bolşevik liderler "Geçici hükümet"e karşı mücadele ederken, Rus askerleri ve köylüsünü kazanmak maksadı ile bilhassa şu sloganları ortaya atmışlardı : "Harbe paydos" (Doloy voynu) [1], "Toprağın derhal köylülere dağıtılması". Bu sloganlar, şüphesiz harpten bıkmış ve toprağa da şiddetle ihtiyacı olan asker ve köylüler arasında gereken tesiri yapmaktan geri kalmadı. Fakat Bolşeviklerin esas maksadı, kendilerine karşı kullanılması mümkün olan Rus Ordusu'nu mümkün mertebe demoralize etmek, çözmek ve askerleri cepheyi terke teşvik etmekti.

Nitekim, Bolşevikler propaganda yolu ile maksatlarına erişmiş gibiydiler: 1917 Oktober (Ekim) İhtilâli'nden çok evvel Rus Ordusu tam bir çözülme halinde olup, askerler kitle halinde siperleri bırakıp, evlerine dönmeğe başlamışlardı. Mamafih yine de cephe mevcuttu; Riga körfezinden başlayarak, cenuba doğru, Romanya sınırlarına, Karadeniz istikametinde uzanan iki bin kilometrelik bir hat boyunca, Alman ve Rus (cenupta) Avusturya - Macaristan, (Galiçya'nın bir kısmında Türk) siperleri karşı karşıya idiler. Birçok Rus kıtası, bilhassa Kazaklar, eski Çar Ordusu zabitlerinin kumandası altında henüz disiplinlerini kaybetmiş değillerdi ve hâlâ "Vatana sadakatle hizmete" hazırdılar. Kerenski'nin başında durduğu "Geçici hükümet"i destekleyen Rus Sosyalistleri'nden çoğu da Ordu'daki çözülmeyi endişe ile takip etmekte ve bunu durdurmak için karşı propaganda yapmaya çalışmakla beraber, müessir olamıyorlardı. Bolşevikler de, eski Çar zabitleri ve "Geçici hükümet"e bağlı kalan asker birliklerinden bilhassa endişe ediyorlardı. Dolayısiyle Sovyet rejiminin devamını garanti altına koymak için, vaktiyle yapmış oldukları vaadleri yerine getirmek zorunda idiler; yani bir an evvel "Harbe son vermek",

[1] *İstoriya SSSR.* Çast III. Podred. A. M. Pankratovoy, Moskov 1946, s. 148.

"Barış akdetmek" ve "Toprağı köylülere dağıtmak" gibi o devir Rusyasının en önemli meselelerini ele almak ve halletmek mecburiyetinde idiler.

Mesele yalnız "Barış akdetmek" değil, bu yapılırken Rusya'yı mağlûp vaziyete koymamak ve mümkün mertebe Rus halkını tatmin edecek, Rusya'nın harpten hiç bir şey kaybetmemesini sağlamak üzere yeni formüller bulmak gerekiyordu. Akdedilecek "Barış"la Rusya'nın, büyük bir devlet olarak, hayatî menfaatleri de göz önünde bulundurulmalı idi. Bunlar yerine getirilmediği takdirde, henüz pek yeni olan Sovyet rejiminin muhalif gruplar tarafından devirilmesi de uzak bir ihtimal değildi.

İşte bu şartlar içinde Rusya'nın idaresini bir hükümet darbesiyle ele geçiren Lenin ve Partisi (Bolşevikler), vaadlerini tuttuklarını göstermek maksadiyle, iktidara gelişlerinin ertesi günü, yani 26 Ekim'de (8 Kasım, 1917) "Barış dekret"i (kararı) adiyle maruf bir "karar"ı açıkladılar[2]. Buna göre: *Bütün muharip devletler hemen Harb'e son vermeli ve mütareke akdetmeli, hiç bir arazi zaptetmeksizin* (yani ilhaksız) *ve harp tazminatı istemeksizin, tam mânasiyle demokratik ve âdil bir sulh akdetmelidiyler*". "İlhak"tan ne kastedildiği de açıklanmıştı: *Hiç bir devlet, yabancı bir halkı zorla tahakkümü altında tutamıyacak ve her bir millete kendi mukadderatına kendi sahip olmak hakkı tanınanacaktı.*

Lenin tarafından kaleme alınan bu "Barış dekret"inin haddi zatında samimî olmadığı ve sadece propaganda maksatları ile bir takım görüşlerin öne sürülmüş olduğu muhakkaktır; çok sonraları Sovyetler tarafından tatbik edilen "milliyet siyaseti" "Barış dekret"inde formüle edilen prensiplere taban tabana zıttır. Fakat 1917 yılı Ekim'i ve Kasım'ında, harpten bıkmış, usanmış olan Batı Avrupa halkı, amelesi, askeri ve aydınlarını, "Harpçi hükümetler"e karşı "ayaklanmağa" teşvik etmek için bu kabil sloganlara ve propagandaya ihtiyaç vardı; Lenin ve yanındakiler bu kabil sözlerle Avrupa umumî efkârına tesir yapacaklarını sanmışlardı. Zaten bu "Barış dekret"i hükümetlerden ziyade o memleketlerin ahalisine hitap etmekte idi;[3] o tarihlerde hiç bir devlet Sovyet hükümetini tanımadığı için, muha-

[2] *Dokumenty vneşney politiki SSSR* (Sovyetler Birliği dış siyasetine ait vesikalar). (Bundan sonra: *Dokum. vn. pol. I*).

[3] Edward Hallett Carr, A History of Soviet Russia, *The Bolshevik Revolution 1917 - 1923*. London, 1953 p. 9. (Bundan sonra: Carr III.).

rip ve tarafsız devletlere resmen müracaatta bulunmak ve cevap almak da imkânsızdı. Nitekim Sovyetlerin bu "Barış dekret"ine hiç bir yerden cevap gelmedi.

1917 Oktober İhtilâli zaferi, neşesi ve güveni içinde bulunan Bolşevik Partisi ileri gelenleri, başta Almanya olmak üzere Batı Avrupa'nın kısa bir zaman içinde "İhtilâl"lere sahne olacağına inanmakta idiler. O sıralarda Avusturya ve Almanya'da vukubulan bazı amele kıpırdanmaları, bazı grev teşebbüsleri Bolşeviklerin bu görüşlerini kuvvetlendirir gibi olmuştu. Sovyet hükümetinde (Sovnarkom) Dış işleri Komiseri olan meşhur ihtilâlci Leon Trotski (Yahudi), Dış propaganda bürosu şefi olan meşhur ihtilâlci Karl Radek (Yahudi), Lenin'den sonra en mühim ideolog sayılan Bukharin, ve Lenin bizzat kendisi, dünya "İhtilâli"nin pek yakın olduğu kanaatını beslemekte idiler. Sovyet Rusya, daha doğrusu Petrograd, İhtilâlin esas ocağı idi; gün geçtikçe bu ocağın alevleri daha kuvvetle parlayacak, etrafı saracak, Batı Avrupa ve Amerika kapitalist dünyasını yakıp yıkacaktı. Neticede, Sovyetlerin gayreti ile yer yüzünde "demokratik barış ve düzen" kaim olacaktı. "Demokratik" tâbirine "Barış dekreti"nde önem verilmesi, bilhassa Amerikan halkını kazanmak içindi; ayni veçhile Başkan Wilson, Amerika'nın Almanya'ya karşı harbe girişi münasebetiyle irad ettiği nutkunda "Amerika'nın bu harbten hiç bir arazi fütuhatı veya harp tazminatı beklemediğini" de söylemişti. Bu suretle "ilhaksız ve tazminatsız barış" prensibi Lenin'den çok evvel Başkan Wilson tarafından ortaya atılmış oluyordu [4].

"Barış dekret"inin beklenen tesiri görülmeyince, Sovyet hükümeti bu defa, Rusya'nın eski müttefiklerinin (İngiltere ve Fransa) muvafakatı alınmadan, kendi başına Almanya ile bir mütareke akdi için harekete geçti. 22 Kasım (1917) tarihinde Rus Orduları Başkumandanı General Dukhonin'e "Almanlar'la bir mütareke akdini görüşmek için" parlâmenter (müzakereci)ler göndermesi emredildi [5]. Dukhonin'in bunu reddetmesi üzerine görevinden azledildi ve yerine de teğmen Krılenko adlı genç getirildi [6]. Krılenko da 26 Kasım (1917)

[4] George F. Kennan, *Russia leaves the War*, Princeton, University Press, 1956, SS 242 - 274 Carr, III p. 10.

[5] *Dokum. vn. pol I pp* 15/16.

[6] Yine, S. 19.

tarihinde eski emri tekrarlamış ve aynı gün Rus parlâmenterleri cepheyi aşarak Almanlara "mütareke akdi için" müracaatta bulunmuşlardır[7]. Rusların bu ricaları kabul edildikten sonra, Almanya, Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye ile Rusya arasında, Brest - Litovsk şehrinde, 2 - 15 Aralık (1917) günü bütün cephelere şamil olmak üzere "mütareke" akdedildi ve "Barış müzakerelerine başlanması" kararlaştırıldı[8].

2/15 Aralık (1917) tarihinde imzalanan bu mütareke 11 madde halinde idi; Türkiye adına Berlin'deki Türk askerî ataşesi Zeki Paşa, Ruslar - Bolşevikler adına da : A. J. Joffe, L. Kamenev ve Bitsenko imzaladılar. Bu uzlaşma aynı zamanda Türkiye ile Sovyet - Rusya arasındaki ilk resmî vesika idi[9]. Bu mütareke anlaşmasına ek olarak aynı tarihte imzalanan bir protokole göre de : "Bir an evvel sivil esirler ve malûllerin, hemen cephe üzerinden, iadeleri ve bilhassa kadınlarla 14 yaşına kadar olan çocukların geri gönderilmelerine gayret edileceği" kararlaştırıldı. Akid taraflar, kendi ellerinde bulunan harp esirlerinin durumunun iyileştirilmesi babında acele tedbirler alacaklardı; bunun her iki taraf için de en önemli bir madde olduğu belirtildi. Bundan başka ekonomik ve kültürel münasebetlerin kurulması işine de önem verileceği kaydedildi.

Mütarekenin icabı olarak Türkiye ile Rusya arasındaki harp haline fiilen nihayet vermek ve Anadolu cephesindeki mütareke ahkâmını tayin ve tesbit üzere ayrı bir uzlaşma yapılması gerekiyordu. Rusların işgali altında bulunan Erzincan'da Türk ve Rus murahhasları karşılaştılar ve eski takvime göre 5 Aralık (18 Aralık) 1917 (1333) tarihinde 14 maddelik bir mütareke vesikası imzalandı. Maddeler şu esasları ihtiva ediyordu :

1. Mütarekenin başladığı zamanın tesbiti (5/18 Aralık).
2. Karşılıklı olarak düşmanca hareketlerin durdurulması.
3. Erkân-ı harp haritası üzerinde sınır hattının tesbiti.
4. Her hangi bir askerî-stratejik yer değiştirmelerin yapılmaması.

[7] *Dokum. vn. pol.* I, 25, 26 - 28. John W. Wheeler-Bennet, *Brest - Litousk*, the forgotten peace, March 1918 (İkinci tabı). London 1963, p. 83 (Bundan sonra: Wheeler - Bennett).

[8] Aynı y. SS 47 - 51.

[9] Harp Tarihi Arşivi (Ankara): Erzincan Mütarekesi; *Dokum. vn. pol.* I SS 53 - 56.

5. Mevcut askerî birlikler bulundukları yerde kalabilecekler, fakat takviye alamıyacaklardır.
6. Taarruz hazırlığı yapılmıyacak, fakat tüfenk ve top talim atışları, muayyen mesafede yapılabilecek.
7. Keşif hareketlerinde bulunulmıyacak.
8. Demarkasyon hattı (sınır çizgisi) arasındaki tarafsız sahaya her iki tarafın askerî ve sivil kimselerinin giriş ve çıkışlarının yasak edilmesi.
9. Anlaşmazlık vukuunda her iki tarafın müzakere memurları (parlâmenter'ler) nın bir araya gelmeleriyle halledilmesi.
10. Tarafsız sahada işlenen cinayetler tetkik edilecek ve (gereği gibi) cezalandırılacak.
11. İşbu mütarekenin bütün maddelerinin Kürtler tarafından kusursuz olarak taahhüt edileceğini Türk Kumandanlığı taahhüt eder. Kürtler tarafından düşmanca hareketler vukuu halinde, Rus kuvvetleri, mezkûr sınır hattı (demarkasyon çizgisi) içindeki Kürtlere karşı hiç bir ahkâmı tanımıyan eşkiya muamelesi tatbik edecektir.
12. Her iki taraf işbu mütarekeyi tamamlayıcı veya değiştirici mahiyette tekliflerde bulunmak hakkını haizdir.
13. Harp halindeki devletler arasında Karadeniz'de de mütareke akdedilecektir. Buna ait teferruat her iki tarafın donanma mütehassıslarınca tesbit edilecektir. Harp gemileri, sahillere 10 klm. (verst) den daha yakın bir mesafeye sokulamıyacaklardır.
14. İşbu uzlaşma Türk ve Rus dillerinde kaleme alınmış olup, her iki dilde yazılan ve murahhasların imzasını taşıyan nüshalardan birer tanesi teati edilecektir.

Türkiye tarafından

Üçüncü Ordu Kurmay Başkanı
Miralay Ömer Lütfî

Üçüncü Ordu Harekât Şubesi Müdürü
Binbaşı Hüsrev

Üçüncü Ordu Tercümanı
Yüzbaşı Yakup

Rusya tarafından

Kafkas Ordusu Kurmay Başkanı
General - major Vişinskiy

156. Elizavet piyade alayı kumandanı miralay :
Nefer (soldat) Al. Smirnov
Privat (Doçent) V. Tevzaya

Kafkas Ordusu Mütercimi
Yüzbaşı : Vedrinskiy

İşte bu Erzincan mütarekesi akdi münasebetiyle Türk askerî makamları, Anadolu'da ilk defa Sovyet - Rus (Bolşevik) murahhasları ile temasa gelmiş bulunuyorlardı. Mamafih bu sıralarda Rusların Kafkas Ordusu henüz tamamiyle "Bolşevikleşmiş" değildi. Çar devrinden kalan birçok zabit hâlâ görevleri başında idiler. Fakat mütareke vesikasına alelâde bir nefer (soldat)'in imzasını koyması ve hattâ bir "Doçent"in de bunu imzalaması, Rus Ordusu'nda Bolşevik İhtilâli'nin tesirini göstermekte idi. Erzincan mütarekesi, Sovyetlerle Türkiye arasında karşılıklı imzalanan ilk resmî anlaşma idi. Bu mütareke ile, 1914 yılı 29 Ekim tarihinde başlamış olan harp, bu suretle, resmen 5/18 Aralık 1917 tarihinde sona ermiş oldu.

Sovyetlerin esas maksadı bir an evvel barış akdetmek ve Rusya'da Sovyet rejimini kurabilmek için bir an önce harbe son vermek idi. Rusya, resmen İtilâf-ı Müsellese (Antanta) devletleriyle bir safta sayıldığından, Almanya ile yapılacak "barış"a Müttefikleri de sokmak ve Rusya'yı "ayrı sulh" akdetmek, Müttefiklerini yüz üstü bırakmış olmak töhmetinden korumak icabediyordu. Lenin, bu maksatladır ki, İhtilâl'in hemen ertesi günü bütün muharip devletleri "barış akdine" dâvet etmişti[10]. Bir kaç gün sonra Petrograd'daki Müttefik Elçiliklerine barış akdine katılmaları için resmen müracaatta bulunuldu. Fakat bu devletlerden hiç biri bunu ciddiye almadı; bilhassa Sovyetler tarafından 22 Kasım 1917 tarihinden itibaren, Çarlık Rusya'sı devrinde akdedilen gizli diplomatik vesikaların neşrine başlanması[11], İngiltere ve Fransa'da, düşmanca bir hareket olarak tefsir edilmiş, ve Sovyet hükûmetine karşı itimatsızlık büsbütün artmıştı. Az sonra bu itimatsızlık havası doğrudan doğruya düşmanlığa dönecek ve Sovyetlerle Antanta devletleri arasında bir takım komplikasyonlara yol açacaktır.

Müttefiklerden barışa katılma hakkında müspet bir cevabın gelmiyeceğini Lenin ve etrafındakiler çok iyi biliyorlardı. Fakat Sovyet hükümetinin bu kabil müracaatları sadece zevahiri kurtarmağa matuftu. Nitekim 22 Aralık 1917 tarihinde, Bolşevik murahhasları, Müttefiklerin dahli olmadan Almanya ve Müttefiklerinin murahhasları ile, Brest - Litovsk'ta barış müzakerelerine başladılar[12]. Brest -

[10] *Dokum. vn. pol.* I. SS 16 - 17. Vesika No. 5.
[11] Yine, SS 21 - 22. Vesika No 5., SS 28 - 30, Vesika No 13.
[12] Ayni y. S. 59.

Litovsk kalesi 26 Ağustos 1915'te Almanların eline düşmüştü[13]; harp sırasında epey tahribata uğramakla beraber, barış müzakeresine katılacak murahhasların toplanabileceği binalar mevcuttu. Mamafih murahhaslardan bir kısmı demiryolu istasyonunda, vagonlarda kalacaklardı. Toplantı yeri olarak şehrin tiyatro binası kullanılacaktı; burası alelacele tamir edilmiş ve bazı diğer binalar da oturulacak bir hale konmuştu. Brest - Litovsk Alman - Rus cephesinden 180 klm. kadar geride idi. Vaktiyle Rusların Almanlara karşı müdafaalarında çok kuvvetli bir kale sayılan bu şehir, şimdi de bu büyük savaşın bitmesi için yapılacak bir "barış yeri" olarak nam kazanacaktı.

Alman heyetine, Alman Hariciye Nâzırı Kühlmann gelinceye kadar Almanların Doğu Cephesi Kurmay Başkanı General Von Hoffmann riyaset ediyordu[14]. Türk heyeti de, İstanbul'dan Hariciye nâzırı ve diğer heyet üyesi gelinceye kadar, Berlin Sefiri Hakkı Paşa ve Ataşemiliter Zeki Paşa'dan ibaretti. Sovyetlerin heyeti de Joffe'nin başkanlığında, Kamenev, Sokol'nikov ve Karahan'dan ibaretti[15]. Bir de Bulgar heyeti gelecekti. Heyetlerin tedricen Brest - Litovsk'a gelmeleriyle, müzakereler için preliminar görüşmeler yapıldı. Bu kabilden olmak üzere Türk heyetinden Zeki Paşa, 16 Aralık günü Sovyet heyetinden Kamenev ile görüştü ve Sovyetlerin barış hakkındaki niyetlerini öğrenmeğe çalıştı[16]. Brest - Litovsk'taki müzakerelere çok büyük bir önem verildiğinden, Sadrazam Talât Paşa'nın bizzat oraya gitmesi kararlaştırılmıştı. Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey ve askerî müşavir olarak Ahmet İzzet Paşa'nın da gitmeleri uygun görüldü. Nitekim Ahmet Nesimî Bey 15 Aralık günü İstanbul'dan hareketle, Viyana ve Berlin üzerinden Brest - Litovsk'a gidecekti. Talât Paşa ise ancak 3 Ocak 1918'de İstanbul'dan ayrıldı; Berlin'de bir gün kaldıktan sonra, 8 Ocak tarihlerinde Brest - Litovsk'a vardı[17].

Taraflar arasında ilk resmî toplantı 22 Aralık (1917) tarihinde Alman Hariciye Nâzırı Kühlmann'ın riyasetinde akdedilmişti[18]. Joffe, müzakerelere esas olarak Sovyet tezinin, yani "ilhaksız, tazminatsız

[13] Wheeler - Bennett, p. 77.
[14] Wheeler - Bennett, p. 84 ve devamı.
[15] Yine, pp. 84 - 85.; Carr, p. 27.
[16] Hariciye Vekâleti Arşivi (İstanbul) "Brest - Litovsk dosyası.
[17] Ottokar Czernin, *Im Weltkriege*, Verlag Ullstein. Berlin 1919, S. 317.
[18] Wheeler - Bennett, p. 116 ve devamı. Carr, p. 30 ve devamı.

barış ve milletlere mukadderatlarını kendilerinin tayin hakkı (self-determination)" prensiplerinin kabulünü talep etti[19]. Bu esaslar, İngiltere ve Fransa tarafından da kabulü şartiyle, Almanlar buna muvafakat ettiler. Fakat Antanta devletlerinin bu babta muvafakatlarını almak imkânsızdı ve Sovyet hükûmeti de bu yolda hiç bir şey yapacak durumda değildi. Bu mesele üzerinde müzakereler bir kaç gün cereyan etti; Joffe ve arkadaşları kendi görüşlerini savunarak, boyuna ihtilâlci ruhta nutuklar çektiler. Nihayet, sabırları tükenen Almanlar, kendi görüşlerini hususî olarak Joffe'ye açıkladılar[20]. Bu görüş : Almanların işgali altında bulunan eski Rusya sahası ahalisi, yani Lehliler, Litvanyalılar ve Kurlândiyelilerin, Almanlarla anlaşmak suretiyle kendi mukadderatlarını kendilerinin tayin etmelerini şart koşuyordu. Rus teklifleri kısmen Türk delegasyonunca makbul görülmüştü. Türkler, bu prensibe dayanarak, Rusların hemen Doğu Anadolu'da işgal ettikleri sahanın boşaltılmasını talep etmek istiyorlardı. Halbuki Alman heyeti buna karşı geldi; çünkü Türkler'in isteği kabul edilirse, Alman işgalindeki sahanın da boşaltılması icabedecekti. Nihayet Almanların israrı üzerine Nesimî Bey kendi talebinden vazgeçti[21].

Sovyet heyeti üyeleri bu Alman teklifi karşısında şaşırıp kaldılar. Durumu Sovyet hükümetine (Sovnarkom'a) bildirmek ve yeni talimat almak üzere, Joffe ve Kamenev hemen Petrograd'a hareket ettiler; oraya varınca müzakereler hakkında Lenin ve etrafındakilere tafsilâtlı bilgi verdiler. Kamenev, bundan başka, 31 Aralık 1917 günü, Petrograd Sovyetleri ve Bolşevik Partisi Merkez Komitesinin müşterek oturumlarında müzakerelerin neticesi ve Alman talepleri hakkında uzun boylu izahatta bulundu. Bunu müteakip tartışmalar sonunda, Almanlarla barış müzakerelerinin Brest - Litovsk'tan Stockholm'a nakline karar verildi; bu suretle "Alman aşırı talepleri, Alman amele ve sosyalist mahfillerine duyurulacak ve onların da kendi hükümetlerine baskı yapacakları, müzakerelerin gidişatına (Sovyetler lehine olarak) tesir edecekleri" sanılıyordu. Bu defa Sovyet heyetinin başında Dışişleri Komiseri Leon Trotski'nin bulunması ve kendisine "Dış propaganda bürosu" şefi Karl Radek'in de katılması tensip edildi.

[19] Yine, pp. 117 - 118.
[20] Ayni y. pp. 124 - 125.
[21] Otto Czernin, *Im Weltkriege.* Verlag Ullstein, Berlin 1919 S. 307.

Trotski, Karl Radek ile birlikte, Brest - Litovsk istasyonuna gelince, Radek'in vagonun penceresinden, peronda dizilen Alman askerlerine propaganda broşürleri fırlattığı görüldü[22]. "Beynelmilel İhtilâlci" ve "Propaganda bürosu" şefi Bolşevik fikirlerini yaymak için hiç bir fırsatı kaçırmak istemediğini fiilen ispat etmiş oluyordu. Mamafih Alman makamları ve askerleri buna hiç aldırış etmedilerse de, Karl Radek'in bu hareketini not ettiler.

Müzakerelere 9 Ocak (1918) tarihinde yeniden başlandı. Almanlar, müzakerelerin Stockholm'de yapılması teklifini reddetiler. Trotski, karakteri ve itiyadı icabı, ateşli nutuklar çekmeğe başladı. "İlhaksız, tazminatsız, âdil sulh" görüşünü tekrar dile getirdi; "İhtilâl", "Milletlere hürriyet" lâfları çokca tekrarlanıyordu[23]; "her bir milletin kendi mukadderatını kendisinin tayini hakkı" üzerinde de duruldu. Bu madde bilhassa Doğu Anadolu'da bulundukları iddia edilen Ermenilerin mukadderatı bakımından mühim olduğundan, Türk murahhaslarının dikkatini ayrıca çekmişti. Zaten tam bu sıralarda, Sovyet hükümeti "Türk Ermenistanı"na ait bir "dekret" hazırlamakla meşguldü; bu "dekret" ile Rus işgali altında bulunan sahadaki Ermenilerin "kendi mukadderatlarını kendileri tayin hakkına" sahip olacakları ilân edilecek ve her taraftan celbedilen Ermenilerle Türkiye'nin Doğu Anadolu vilâyetlerinde bir "Ermeni ülkesi" kurulacaktı. Nitekim böyle bir "dekret" 11 Ocak (1918) tarihinde ilân edildi ve Sovyetlerin "Ermeni meselesi"ndeki durumlarını açığa vurmuş oldu.

Trotski ve Karl Radek başta olmak üzere Sovyet - Bolşevik murahhasların çektikleri "İhtilâlci nutuklar" ve "İhtilâl çıkarmak tehditleri" Alman Heyeti'ne hiç bir tesir icra etmedi; onlar eski taleplerinden asla vazgeçmiş değillerdi. Üstelik Almanlar ile Milliyetçi Ukraynalılar arasında da ayrıca müzakerelere başlanmıştı[24]. Bu sıralarda Ukrayna'da "Rada" (Milliyetçi Ukraynalılar) duruma hâkim olmuş, Kiyef ve birçok başka şehirler Milliyetçi Ukraynalıların eline geçmişti. Almanların Müttefikleri de (yani Türkiye de) Ukraynalılarla müzakereye girişmek üzere idiler. Ukrayna, Rusya'dan ayrı bir "devlet" olarak tanınacaktı. Bununla Rusya birdenbire kudretten düşmüş olacaktı. Trotski elindeki bütün imkânlarla Alman - Ukrayna

[22] Wheeler - Bennett, p. 153.
[23] Yine, pp. 156 - 157.
[24] Wheeler - Bennett, p. 166 - 175.

müzakerelerine mâni olmaya çalışıyordu. Sovyet heyeti yine eskisi gibi kendi "tez"lerinde israr edince, General Hoffmann 18 Ocak (1918) tarihinde "Alman hükûmetince tesbit edilen hattın kabulünü" istiyerek bir ultimatom verdi[25]. Bunun üzerine Trotski, meseleyi görüşmek hem de yeni talimat almak üzere, hemen Petrograd'a hareket etti.

Durum Sovyetler için gayet nazikti; hemen, acele bir karar almak mecburiyeti vardı. Ya derhal Alman şartları kabulle barış akdedilecek, veya harp tekrar başlayacaktı. İşte bu hayatî mesele üzerinde Bolşevik liderleri arasında büyük ayrılıklar belirdi. İhtilâlden sonra ilk defa olmak üzere Bolşevik liderleri birbirlerine girdiler. Başlıca iki cereyan belirmişti : Başında Lenin'in bulunduğu grup (Stalin ve Zinovyev dahil) - "barış" taraftarları; yani Alman şartlarına göre hemen barışın imzalanması. İkinci grup, hemen "Dünya İhtilâline bel bağlayan Trotski grubu (Joffe, Kamenev, Dzerjinski). Pettrograd'da Bolşevik liderleri ve Parti mümessileri arasında yapılan tartışmalar ve görüşmeler esnasında, türlü fikirler ortaya atıldı ve biri birine zıt birçok söz söylendi. Trotski birkaç defa fikrini değiştirdi; Lenin kendisi de bazen Trotski'ye yaklaşır gibi oldu.

Trotski ve taraftarları Almanya'da "İhtilâl"in pek yakın olduğunu iddia ediyorlar, Lenin ise buna pek kaani olmadığını öne sürüyordu. Mamafih ilk müzakereler neticesinde, daha ziyade Trotski'yi tatmin edici bir teklif kabul edildi. Buna göre : Almanya ile barış müzakereleri mümkün mertebe uzatılacak, Almanlar müzakerelerle oyalanacaklardı; aynı zamanda bütün propaganda vasıtaları ile Almanya'da "İhtilâl"in çıkarılmasına gayret edilecekti. Trotski'nin Brest-Litovsk'ta tatbik etmek istediği taktik : Ne Harp - Ne Sulh'tu; yani Rusya'nın asla harbetmiyeceği, fakat Almanların istediklerine göre, Rusya'ya ait geniş toprakları bırakmak üzere bir Sulh'un yapılamayacağını göstermekti. Trotski ve taraftarlarına göre : Almanlar Rusya'ya karşı taarruza kalkışsalar dahi, muvaffak olamayacaklardı; Batı cephesindeki durum ve bilhassa Almanya ile Amerika'nın arasının gittikçe açılması - Trotski'de bu hususta birçok ümit uyandırmış olmalıdır. Zaman uzadıkça Almanya'da amele grevlerinin başlaması ve bunları "İhtilâl" in takibetmesine bilhassa bel bağlanmakta idi. Trotski'nin heyetin başında bırakılması, Lenin'in de bu görüşü tasvip ettiğine delâlet

[25] Ayni y. pp. 173 - 174.

eder. Mamafih, o yine de, "İhtilâl"in o kadar yakın olmadığı fikrini müdafaa etmişti.

Müzakerelere yeniden başlanınca Trotski tekrar eski görüşünü savundu. Karl Radek ve diğer Sovyet murahhasları, gerek Komisyon çalışmalarında ve gerekse umumî toplantılarda Sovyet tezini müdafaa ile, Almanların Kurlândiye, Litvanya ve Polonya'da işgal ettikleri sahadan çekilmelerini ve bura ahalisinin "kendilerinin arzu ettikleri tarzda kendi mukadderatlarını serbestçe, Alman askerî baskısı olmaksızın" tayin etmelerini isteyip durmakta idiler. Sovyet heyeti, adetâ, Rusya'nın bu harpte mağlûp olduğunu bilmemezlikten geliyorlar, ve boyuna "âdil sulh"tan söz açıyorlardı. Böyle bir hava içinde müzakerelerde belli bir sonuça varılması imkânsızdı. Türk delegasyonu barışın bir an önce akdini ve harbin katiyetle sona ermesini bilhassa arzu ediyordu. Halbuki Sovyetlerin tutumu Türk heyetinde birçok şüphe uyandırdı; bilhassa "milletlere hürriyet" sözleri arkasında bir takım siyasî amaçlar olduğu sanılıyordu. Nitekim bu yoldaki şüpheleri tamamiyle doğru çıktı.

2 (15) Kasım 1917 tarihinde Sovyet hükümetince (Sovnarkom) ilân edilen "Rusya'daki Milletlerin Hakları" beyannamesinde belirtildiği veçhile, "her bir milletin kendi mukadderatını kendisi tayin"e hakkı olacaktı; isterse hattâ Rusya Devleti camiasından ayrılmak hakkını dahi haizdi; yani milletler için oto-determinasyon (self-determination) prensibi kabul edilmiş oluyordu. Aynı hakların yalnız Rusya'nın içindeki milletlere değil, Rus askerlerinin işgali atındaki Doğu Anadolu sahasında da tatbik edilerek, "Türk Ermenistanı"nda bir "Ermenistan" vücuda getirilmesi tasarlanmakta idi. Brest-Litovsk'ta kat'î bir anlaşma veya barış akdinden önce Sovyet hükümetinin bu mesele üzerinde durması ayrıca dikkat çekici idi; Türkiye ile bir barış akdinden önce "Ermeni meselesinin" Rusya'nın menfaati yönünden halledilmesi isteniyordu. Bu maksatla "Halk Komiserleri Sovyeti "(Sovnarkom) 29 Aralık/11 Ocak 1918) tarihinde "Türk Ermenistanı"na ait şu "dekreti" (kararnameyi) ilân etti[26] :

> "Rusya'nın işgali altında bulunan" Türk Ermenistanı"ndaki Ermenilerin kendi mukadderatlarını, hattâ tam bir istiklâle varıncaya kadar, serbestçe tayin hususundaki haklarını "Rusya

[26] *Dokum. vneş. pol.* I, 14 - 75. Vesika No. 43. "İzvestia" (gazetesi) 29 Aralık 1917 (11 Ocak 1918).

Amele ve Köylü hükümeti"nin desteklediğini, "Halk Komiserleri Sovyeti" Ermeni halkına beyan eder.

Halk Komiserleri Sovyeti, bu hakların gerçekleştirilmesinin ancak Ermeni halkının serbestçe referandum yapmasını sağlıyacak bir takım garantilerin önceden alınmasiyle mümkün olacağı ve bu kabîl garantilerin Halk Komiserleri Sovyetince şöyle olacağı fikrindedir :

1) (Rus) Ordusu'nun "Türk Ermenistanı" sahası dışına çıkması ve "Türk Ermenistanı"ndaki ahalinin şahsî mal ve mülkünün emniyetini korumak maksadiyle hemen bir Ermeni halk milisinin teşkili.

2) Ermeni muhacirleri ve türlü memleketlere dağılmış olan Ermeni mültecilerinin "Türk Ermenistanı" ülkesine her hangi bir mâniaya maruz kalmaksızın geri dönebilmeleri.

3) Harp esnasında Türk makamlarınca Türkiye'nin iç eyaletlerine zorla gönderilmiş olan Ermenilerin "Türk Ermenistanı"na serbestçe dönmelerinin mümkün kılınması; Türk makamları ile barış müzakereleri akdedilirken "Halk Komiserleri Heyeti"nin bu mesele üzerinde ısrarla durması.

4) "Ermeni Halk Mümessilleri Şurası (Sovyeti) adı ile "Türk Ermenistanı"nda geçici bir idarenin kurulması.

Kafkas işleri geçici fevkalâde Halk Komiseri Stepan Şauman, "Türk Ermenistanı" ahalisine 2. ve 3. maddelerin tatbiki, ve "Türk Ermenistanı" sahasından askerlerin çıkarılması (madde 1.) işini tanzim edecek bir karma komisyon teşkili hususlarında her türlü müzaharette bulunmakla görevlendirilmiştir.

Haşiye : "Türk Ermenistanı"nın coğrafî sınırları, demokratik esaslara göre seçilen Ermeni Halk nurahhasları ile, bitişik ve münakaşalı (İslâm ve başka) eyaletlerin ahalisinden demokratik esaslara göre seçilen murahhasları tarafından, Kafkas işleri fevkalâde geçici komiseri ile birlikte tayin ve tesbit edilecektir.

Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı
V. Ul'yanov (Lenin)
Milletler İşi Halk Komiseri
J. Cugaşvili (Stalin)
Halk Kom. Sovyeti Kalem âmiri : V. Bonç-Brueviç
Halk Kom. Sov. Sekreteri : N. Gorbunov "

Bu "dekret", henüz teşekkül etmiş olan Sovyet hükümetinin, Brest-Litovsk'ta Türkiye ile akdedilecek "barış"ta "Ermeni meselesi"-nin ne şekilde halledilmesi arzu edildiğini, tesbit etmiş oluyordu. Lenin ve arkadaşlarının bu meseleye verdikleri önem çok büyüktü; Sovyetler İcra Komitesi Başkanı (Cumhurreisi muadili) (aslen Yahudi olan) Sverdlov, 5/18 Ocak 1918 tarihinde, Petrograd'da toplanan (ve aynı gün Bolşevikler tarafından zorla dağıtılan) "Rus Kurucular Meclisi" (Uçriditel'noye Sobraniye)nin açış celsesindeki nutkunda da Sovyet hükümetinin "Ermeniler meselesi"ne verdiği ehemmiyet üzerinde durmuş ve böyle bir "dekret"in kabulünü, Sovyet hükümetinin müspet icraati olarak göstermek istemişti. Nitekim, ileride görüleceği veçhile, Türkiye ile Brest-Litovsk'ta "barış" akdedilirken (ve çok sonraları dahi) Bolşevik murahhasları Türkiye'-nin doğu eyaletlerindeki Ermenileri korumak yolunda bazı esasları barış metnine koydurmağa muvaffak olmuşlardı. Bu "dekret" Sovyetlerin yegâne "resmî" gazeteleri olan "İzvestia" ile "Pravda" da basılıp çıktı. İşte bu vasıta iledir ki Brest-Litovsk'taki Türk murahhasları bundan haber almışlar ve hemen bu problemle yakından ilgilenmişlerdi.

Türkiye Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey, sırf bu meseleyi görüşmek üzere 18 Ocak (1918) günü Sovyet baş murahhası Trotski ile uzun boylu görüştü [27]. Bu Sovyet "dekret"inde Türkiye'nin emniyeti ve menfaati bakımından en zararlı noktalar, Rus kıtalarının Doğu Anadolu'dan çekilmeden önce Ermenilerden "milis" kuvvetlerinin teşkili ve bir de "demokratik" (yani Bolşevik) esaslara göre bir seçimle mahallî idare organlarının (yani "Sovyetler"in) kurulması idi. Ruslardan kalan silâhlarla teçhiz edilecek olan bu Ermenî "milisleri" yerli İslâm ahalisinin emniyeti bakımından da büyük bir tehlike teşkil edecekti. Bu şartlar altında, büyük bir çoğunluk teşkil eden Türk-İslâm ahalinin Ermeni zulüm ve baskısına maruz kalacağı aşikârdı.

Nesimî Bey Trotski ile karşılaşınca, böyle bir "dekret"in Sovyet hükümetince kabulü ve neşrinden ötürü şiddetle protestoda bulundu ve bundan doğacak fecî neticelerin bütün sorumluluğunun Sovyet hükümetine raci' olacağını beyan etti. Türk Hariciye Nâzırı bu münasebetle Trotski'ye şunları söylemişti: "Rusya'ya ait olmıyan bir mem-

[27] Hariciye Vekâleti Arşivi (İstanbul) "Brest - Litovsk" dosyası.

leketin (yani Türkiye arazisinde) ahalisini silâhlandırmak, istiklâl ilânına sevk ve icbar etmek, Rus inkılâbının ileri sürdüğü ve Rus murahhasları tarafından müdafaa ve izah edilen maksatlara ve esaslara dahi uygun değildi". Nesimî Bey sözlerine devamla : "Muharebenin sonuna kadar Müttefik devletlerin bütün hudutları bir kül teşkil edip, Rusya tarafından Asya kıtasında kayıtsız şartsız Türkiye'ye geri verilecek araziye karşılık, Rusya'ya ait olup, Avrupa'da Almanlar'ın işgali altında bulunan sahanın da kayıtsız ve şartsız hemen Ruslar'a iade edileceğini" söylüyordu ki bu pek doğru değildi. Nesimî Bey'e göre : "Türkiye ve Müttefikleriyle sulh müzakerelerine girişen Rusya Cumhuriyeti idarecileri, Doğu Anadolu'da Ermenileri silâhlandırmak ve teşkilâtlandırmakla, Türkiye'ye karşı açıkça (ve tıpkı Çarlar devrinde olduğu gibi) düşmanca bir siyaset takip etmekte idiler. Bu gibi meselelerin her şeyden önce Türk ve Rus murahhasları arasında incelenmesi gerekmektedir; aksi takdirde Rus hükümeti barışın akdini imkânsız bir hale koymuş olacaktır. O sahadaki ahalinin büyük çoğunluğunu teşkil eden Müslüman unsurun sosyal müesseseleri ve tarihî münasebetlerine bakmaksızın mukadderatlarını, keyfî, daha doğrusu zor kullanarak, değiştirmeğe ve Türkiye'yi olup bittiler karşısında bırakmağa kalkışmanın, neticeleri pek müessif, bir takım olayların zuhuruna sebebiyet verebileceğinin ded üşünülmesi icap ederdi." Nesimî Bey, Trotski'ye, "Sovyet hükümetinin bu kabil teşebbüslerden vazgeçmesinin (Rus) İhtilâlinin ilân ettiği prensiplere daha da uygun ve münasip olacağını" söyledi ve "Türk Ermenistanı'na ait dekret" hakkında diğer mülâhazalarını da ekleyerek, bu meselenin Türkiye bakımından bilhassa mühim olduğunu belirtti.

Sovyetler Hariciye Komiseri Leon Trotski de Sovyet hükümetinin böyle bir "dekret"i niçin çıkardığını kendi noktai nazarından haklı çıkarmak istemişti. Trotski'ye göre : "Ermenilere, müsellâh Kürtlere karşı kendilerini müdafaa edebilmeleri için lüzumlu silâhlar verilince, Kürtlerin onlara bir şey yapamıyacakları meydana çıkacak ve Kürtler de Ermenilerle bir anlaşma zemini aramağa ve onlarla iyi geçinmeğe mecbur kalacaklardı." Yani, "Ermeniler'in silâhlandırılması, gûya, sırf Kürtlere karşı müdafaa maksadıyla yapılmakta idi." Trotski, Ermenilerin teşkilâtlandırılması ve "demokratik esaslara göre bir Meclis kurmaları" meselesini cevapsız bırakmış, ve sadece Nesimî Bey'e, "çıkabilecek müessif hâdiseler" üzerine dikkatini çekmesinden ötürü teşekkürlerini dahi bildirmişti.

Nesimî Bey de, Trotski'nin Kürtler hakkındaki endişesinin yersiz olduğunu anlatarak şu mukabelede bulundu: "Harptenberi o bölgelerde ahalinin durumu tamamiyle değişmiştir : Ermeniler'e karşı harekete geçebilecek Kürtler'e bundan sonra oralarda tesadüf edilemiyecektir ve Ruslar'ın bu hususta tamamiyle müsterih olmaları gerekir. Türkiye hükümeti Ermeniler'e karşı ancak iyi niyetler beslemektedir ve bu hususta da hiç bir endişeye mahal yoktur." Bununla "Ermenistan"a ait "dekret" meselesi kapanmış ve konuşma daha hususî ve hattâ dostane bir mahiyet almıştı.

Trotski, kendisinin çoktanberi Türkler'e karşı sempatisi olduğunu belirtmek istemiş ve bu münasebetle, kendisinin "İstanbul'a ait eski Çar hükümetinin akdettiği gizli muahedeleri herkesten önce protesto ve reddeylediğini ve bundan ötürü Fransa'dan bile çıkarıldığını" söyledikten sonra, "Türkiye'ye karşı dostane hisler taşımakla beraber, muayyen prensipler ve malûm olan oto-determinasyondan ayrılmasının mümkün olamayacağını" da belirttikten sonra, "aynı prensiplerin daha ağır şartlar altında, yani askerî işgale son verilmeksizin, Kurlândiye ve diğer arazide Türkiye'nin müttefikleri tarafından, tatbik edilmesi hususunda israr ettiğini" de sözlerine ekledi.

Nesimî Bey, Trotski'ye "Türkiye'ye karşı beslediği dostça hislerinden ötürü" teşekkür etmiş ve Trotski'nin Petrograd'dan avdetinden sonra, Türk ve Rus delegelerinin bu mesele hakkında yeniden görüşeceklerinin tabiî olduğunu, Sovyet hükümeti'nin Ermenilere tatbik etmek istediği tedbirlerin şimdilik durdurulması gerektiğini" israrla söyledi. Konuşma bundan sonra Kafkasya ahvaline nakledildi. Trotski, Kafkaslarda birçok hükümet teşekkül etmekte olduğunu fakat şimdiye kadar bunlardan hiç birinin Merkezdeki Sovyet hükümetince kabul ve tasdik edilmediğini, mamafih Kafkaslardaki Rus ordusunun tamamiyle Sovyet hükümetinin emrinde olduğunu söyliyerek galiba, Nesimî Bey'e gözdağı vermek istemişti. Bununla mülâkat sona erdi. Bu karşılaşma, bir Türk devlet adamı ile Sovyetlerin en başta gelen adamlarından biri arasında yapılması itibariyle önemli idi. Hariciye Nâzırı Ahmet Nesimî Bey, bu münasebetle Sovyet emellerinin mahiyetini yakından öğrenmek fırsatını bulmuştu.

Nitekim Trotski ile görüştükten sonra, intibalarını o sırada Brest-Litovsk'ta bulunan Sadrazam Talât Paşa'ya anlattı. Talât Paşa

da edindiği malûmat hakkında Enver Paşa'ya tel çekti. Hasıl olan kanaata göre Bolşevik - Ruslar tamamiyle eski Çar - Rus siyasetini takibediyorlardı ve Doğu Anadolu'dan çekilmeden önce Ermeniler'i silâhlandırmış, Türkler'e karşı teşkilâtlandırmış olacaklardı. Dolayısiyle buraların istirdadı ancak Ermeniler'e karşı askerî kuvvetlerin sevkiyle mümkün olacaktı. Bunun için şimdiden askerî hazırlıklara başlanması gerekiyordu. Enver Paşa'nın da bu telgraf üzerine, III. Ordu kumandanı Vehib Paşa'ya, gerekli talimatı gönderdiği biliniyor.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Sovyet murahhasları, gûya, "otodeterminasyon" prensibine dayanarak, Kurlândiye ve diğer arazide Alman askerî işgaline bir an evvel son verilmesini, yani Almanlar'ın oralardan çekilmelerini talep ediyorlardı. Tabiatiyle Almanlar bunu asla kabul etmek niyetinde değillerdi. Ruslar da bu hususta ısrar edince, Alman heyetinin sabrı tükendi ve 18 Ocak (1918) tarihinde oturuma riyaset eden Kühlmann'ın isteği üzerine, General Hoffmann, Almanlar tarafından hazırlanan sınır hattını gösterir haritayı Trotski'ye uzattı ve Sovyet murahhaslarından bunun kabulünü istedi[28]. Trotski de bunun üzerine durumu anlatmak ve yeni talimat almak maksadiyle aynı gece Petrograd'a hareket etti. Ayrılırken 29 Ocak'ta döneceğini söylemişti; gaybubeti esnasında Rus Heyeti'ne A. Joffe başkanlık edecekti.

Bu defa, Brest-Litovsk'a Talât Paşa ile birlikte gelen ve rütbesi itibariyle Türk askerî heyetinin başı durumunda olan Ahmet İzzet Paşa, "Kafkas cephesinde Ruslar'ın, silâhlı Ermeni kıtaları teşkilini protesto ederek", 20 Ocak (1918) tarihinde A. Joffe'ye yazılı (her halde Fransızca) müracaatta bulundu. Joffe de buna aynı gün ve Rusça olarak (Brest-Litovsk'ta yazışma ve konuşma dili Almanca, Fransızca ve Rusça idi) kısa bir cevap verdi[29]. Bu yazıda : "İzzet Paşa'dan gelen müracaatın muhteviyatı icabı, Rus silâhlı kuvvetleri Başkumandanlığına (yani teğmen Krılenko'ya), bildirildiği "söylendikten sonra," bu Ermeni birliklerinin, Rusların Kafkas cephesindeki kuvvetlerini "millileştirme" hareketinden başka bir şey olmadığı da" anlatılmak istenmişti. Rus delegasyonu başkanı, bu suretle, Rus işgali altında bulunan Türk arazisinde, hakikaten Ermeni birliklerinin teşkil edildiğini de itiraf etmiş oluyordu.

[28] Wheeler - Bennett, p. 173/174.
[29] Hariciye Vekâleti Arşivi, "Brest-Litovsk" dosyası.

Talât Paşa'nın başkanlığında bulunan Türk Heyeti barış müzakerelerinin kat'î olarak kesilmemesi ve bir an önce sulh muahedesinin akdini istiyordu. Talât Paşa'ya göre General Hoffmann'ın 18 Ocak'taki Ruslara ultimatomu ile müzakereler henüz kesilmiş değildi; Sovyetler ya Alman teklifini kabul edecekler veya Trotski başka bir teklifle dönecekti. Nitekim Trotski, gitmeden evvel söylediği veçhile, 29 Ocak'ta Brets-Litovsk'a döndü ve müzakerelere yeniden başlanıldı. 30 Ocak tarihli oturum Talât Paşa'nın riyasetinde yapılmıştı. Rus murahhas heyetinin tutumunda hiç bir değişiklik yoktu. Trotski, Joffe, Karl Radek eskisi gibi ateşli nutuklar çekmekte ve eski prensiplerini müdafaada devam etmekte idiler.

Böyle bir hava içinde müzakerelerin müsbet bir netice vermiyeceği aşikârdı. Mamafih bazı hususlarda bir parça ilerleme kaydedilmiş, bazı maddeler parafe edilmişti. Bu arada Türk ve Rus heyetleri arasında da hususî görüşmeler yapılmıştı. Bunlardan biri 3 Şubat (1918) tarihinde Talât Paşa'nın riyasetindeki Türk heyeti ile Trotski'nin başkanlığındaki Rus heyeti arasında oldu. Türk heyeti, Rusların, "Mütareke ahkâmına aykırı olarak," Türk arazisinde (Rus işgali altındaki) Ermeniler ve Gürcülerden gönüllü kıtaların teşkilini protesto etti ve bu faaliyetin durdurulmasını istedi. Trotski de gelecek toplantıda bu hususta bilgi ve cevap vermek üzere izin istedi. Nitekim 9 Şubat tarihindeki ikinci görüşmede, Trotski Türk iddialarının her bakımdan doğru olmadığını söyledikten sonra, mamafih Türk Protestosunun dikkat nazarına alınacağını vâdetti.

Brest-Litovsk'ta Sovyet murahhaslarını en çok kuşkulandıran meselelerden biri de Almanya ve Müttefiklerinin "Milliyetçi Ukrayna" (Rada) ile ayrı barış müzakerelerine girişmeleri ve nerede ise bunların sonuçlanması idi. Trotski, 7 Şubat (1918) tarihinde, hem de Rusça olarak, Türk delegasyonu başkanlığına (ve diğer heyetlere de) gönderdiği bir yazı ile : "Sovyet askerlerinin 16 (29) Ocak (1918) tarihinde Kiyef şehrine girdiklerini ve Kiyef'teki (Millî) Ukrayna "Rada"sının düşürüldüğünü ve bundan böyle Ukrayna ile Sovyet Rusya arasında federatif esaslar üzerinde bir birlik meydana getirildiğini" resmen bildirmişti. Trotski'nin iddiasına göre: Türk murahhasları Kiyef "Rada"sı ile müzakere etmekte iseler de, bu "Rada"nın hali hazırda tamamiyle sakıt olduğu ve yerine "Köylü, amele ve asker Meclisleri" (yani Sovyetler) kaim olduğu cihetle, Türk dele-

gasyonunun "Rada" murahhasları ile müzakereye devam edip etmiyeceği öğrenilmek istenmişti. Bir de: "Türkiye'nin Kafkasya "Radası" ile de müzakerelere giriştiğine ait haber alındığı, ve bunun da ne dereceye kadar doğru olduğu" bilinmek isteniyordu. Halbuki Ukrayna "Rada"sı ile Almanya, Türkiye ve diğer müttefikler arasında müzakereler gayet dostane bir hava içinde yapılmış ve 9 Şubat tarihinde, yani Trotski'nin müracaatından iki gün sonra, Ukrayna'da millî hükümet tanınmak üzere, Rusya'dan ayrı bir muahede imzalanmıştı. Bu olay Sovyet heyeti üzerine çok fena bir tesir yaptı. Artık, müzakerelerin devam edemiyeceği veya ancak Alman taleplerinin kabul edilmesi şartiyle bir barışın akdedilebileceği anlaşılmıştı.

Trotski hiç bir şekilde Alman şartlarını kabule taraftar değildi; yani Alman işgali altında bulunan ve vaktiyle Rusya'ya ait olan sahanın behemehal boşaltılmasını istiyordu. Halbuki Almanlar buna asla yanaşmadılar ve kendi taleplerinde israr ettiler. Bunun üzerine, Trotski 10 Şubat (1918) tarihinde, Almanların "arazi ilhakına dayanan" sulhunu kabul etmediğini bildiren şu beyanatı dramatik bir pozla okudu[30] :

> "Arazi ilhakına dayanan bir barış muahedesini imzalamayı reddederken, Rusya'nın (kendi tarafından) Almanya, Avusturya - Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan ile harp halinin sona ermiş olduğunu beyan ettiğini, Rus Federatif Cumhuriyeti'nin "Halk Komiserleri Sovyeti" adına, bizimle harp halinde bulunan hükümetler ve milletlerinin, bizimle müttefik ve tarafsız memleketlerin hükümet ve milletlerinin bilgisine işbu surette arz ve beyan ederim."

Bu beyanat, bütün delegasyon şeflerine, o arada Türk heyetine de, yazılı (Rusça olarak) gönderildi. Rus heyetinin başkanı Leon Trotski ve sekreteri A. Karahan'ın imzalarını taşıyordu. A. Karahan, bu suretle Brest-Litovsk'ta Türk diplomatları ile karşılaşmış ve tanışmış bulunuyordu. Kendisi çok sonraları, Ankara'da Millî hükümet tesis edildikten sonra, 1920 ve 1921'de Türk - Rus münasebetlerinde çok aktif bir rol oynayacaktır.

Trotski'nin bu beyanatı: Rusya'nın tek taraflı olarak harbe son verdiğini, fakat Almanlar tarafından koşulan şartlar altında Rusya'nın

[30] Wheeler - Bennett, p. 227; Carr. p. 38.

barış imzalıyamayacağı yani "ne barış, ne savaş (No War - No peace)" hali yaratılacağı mânasına geliyordu. Alman heyeti Trotski'nin bu çıkışı karşısında soğuk kanlılığını muhafaza etmekle beraber, epey şaşırmış ve General Hofmann "Duyulmamış birşey (Unerhört)" sözlerini sarfetmekten kendini alamamıştı[31]. Bunun üzerine müzakereler kesildi ve Rus heyeti de Brest - Litovsk'tan ayrıldı.

Trotski'nin bu tarz çıkış yapması, mutad diplomatik usul ve kaidelerin tamamiyle dışında idi ve hakikaten şimdiye kadar görülmüş ve duyulmuş şeylerden değildi. Fakat işin esasında Sovyetler tarafında zaten hiç hüsnü niyet yoktu ve bütün bu müzakereler ancak zoraki bir durum icabı yapılan şeyler diye telâkki edilip, barış akdedilse dahi bunun ilk fırsatta bozulacağına hükmedilmekte idi. Trotski'nin bu beyanatı üzerine Almanlar'ın şaşkın halleri, Sovyet murahhasları tarafından adetâ bir zafer gibi telâkki edilmiş ve hattâ "İzvestia" gazetesinde bu yolda bir yazı dahi çıkmıştı. Mamafih haddi zatında durum Sovyetler için hiç de bir "zafer" değildi; çünkü Almanlar kendi isteklerini silâh gücü ile kabul ettirmeğe kararlı idiler. Rusya ise buna karşı koyacak kudrette değildi.

Almanlar 17 Şubat (1918) tarihinde, Ruslar'a taarruza geçeceklerini bildirdiler. Bu haber Petrograd'a ulaşınca sonsuz bir heyecan ve korku yarattı. Durum hakikaten çok tehlikeli idi: Ordusuz, kuvvetsiz, güçsüz bir Sovyet Rusya, muazzam Alman askerî kudretinin tehdidi altında bulunuyordu. Sovyet rejimi, Bolşevik Partisi imha edilmek tehlikesine maruzdu.

18 Şubat (1918) günü bu durum Rus Bolşevik Partisi Merkez Komitesinde hararetli müzakerelere yol açtı. Lenin, hem hükümet hem de Partinin başkanı olarak, her ne pahasına olursa olsun, Almanlar'ın isteğini kabulle barış akdetmek mecburiyetinde bulunulduğunu arkadaşlarına anlatmaya çalıştı. Bu yapılmadığı takdirde Bolşevik İhtilâli ile elde edilen kazançların yok olacağını israrla belirtmeğe gayret etti. Stalin, Zinov'yev ve Sokol'nikov ta aynı fikirde idiler. Trotski, Bukharin, Joffe ve Radek ise bu fikri kabul etmek istemiyorlardı; onlar, Almanya'daki ihtilâlci unsurların baskısı altında Almanlar'ın taarruzundan fazla bir netice çıkmayacağını iddia ediyorlardı.

Halbuki Alman tarruzu süratle gelişmiş ve sınır boyunca birçok şehir ve saha Almanlar tarafından işgal edilmişti. Almanlar'ın Ukray-

[31] Wheeler - Bennett, p. 227.

na'da da süratle ilerledikleri öğrenildi. Hal böyle iken Parti Merkezindeki konuşmalar büsbütün hararet kesbetti. Lenin bir karara varmak için bazı tekliflerde bulundu ise de, reye geçildiği zaman kaybettiği görüldü. Bu durum karşısında Lenin istifa ile tehdit etti[32]. Bu defa Trotski görüşünde direnmedi ve Lenin'e karşı gelmekten çekindi. Uzun süren tartışmalar ve karşılıklı tâvizler sonunda, nihayet Lenin'in teklifi üzerinde, çok az bir ekseriyetle, karar kılındı. Buna göre: Almanlar'ın sulh şartları kabul edilecek ve müzakerelere yeniden başlanacaktı. Hemen bu mealde General Hoffmann'a telgraf çekildi (18 Şubat) ve Alman taarruzunun durdurulması istendi. Mamafih Almanlar müzakerelerin başlamasında acele etmiyerek, ellerine fırsat düşmüşken, kendilerince gerekli sayılan sahayı işgalde devam ettiler.

Almanlar için bilhassa "zahire ambarı" sayılan Ukrayna'nın kontrolleri altında bulunması mühimdi; nitekim Alman kıtaları hiç bir mukavemet görmeksizin Kiyef üzerine yürüdüler ve Karadeniz sahillerine inmek için hazırlıklar yaptılar. Aynı zamanda Riga şehri ve Livonya üzerinden Estonya'ya doğru da harekete geçtiler. Bu defa Rusya'nın başkenti Petrograd tehdid edilmeğe başlandı. Durum, hakikaten Sovyetler için gün geçtikçe vehamet kesbediyordu. Alman cevabının geçikmesi üzerine Sovyet hükümeti, 21 Şubat (1918) ta "Vatanın tehlikede olduğunu" ilânla mevcut askerî birlikleri ve amele teşkilâtlarını Almanlar'a karşı mukavemete dâvet etti. Aynı zamanda, tam o sıralarda Harbiye Komiserliğine atanan Leon Trotski tarafından, eski Çar Ordusu yerine, yeni bir ordu'nun teşkiline başlandı. 23 Şubat günü "Kızıl Ordu"nun ilk birlikleri teşkil edilmiş oldu. İşte, 23 Şubat günü, Sovyet Rusya'da "Kızıl Ordu" günü olarak kabul edildi ve her yıl bu günün kutlanması kabul edildi.

Almanların Petrograd'ı tehdidlerinin başka bir neticesi de Sovyet başkentinin Petrograd'dan Moskova'ya nakli oldu. Petrograd'daki Sovyet makamları ve organlarının hemen Moskova'ya taşınmasına başlandı ve Mart ortalarından itibaran artık bütün hükümet makamları Moskova'da idi. Halk Komiserleri Sovyeti ve Parti merkezi de Kremlin'de yerleşti. Mamafih Petrograd için artık tehlike kalmış değildi, çünkü 27 Şubat'tan itibaren Brest- Litovsk'ta barış müzakerelerine kesildiği noktadan devam edilmişti.

[32] Carr, p. 40.

Bu defa Brest-Litovsk'a gelen heyetin başında Sokol'nikov bulunuyordu. Üyeler de Dışişleri Komiseri muavini George Çiçeren, Karahan ve Petrovskiy idiler. Çiçerin, bu suretle, ilk defa aktif diplomatik faaliyet imkânını bulmuş, müzakereler esnasında arka plânda kalmakla beraber, muahedenin akdinde en mühim rolü üzerine almıştı; mamafih mevcut şartlar içinde fazla bir diplomatik meharet göstermesine pek mahal yoktu. 27 Şubat (1918)'ta başlanan müzakereler süratle ilerledi, çünkü Sovyet murahhasları, daha önceki toplantılarda olduğu gibi "İhtilâlci" nutuklar çekmiyorlar ve Alman şartlarının hepsini de kabul ediyorlardı. Vaktiyle Almanlar tarafından tesbit edilen hat, hemen hemen hiç münakaşasız kabul edildi; bu hat mucibince Riga ve Vilna şehirleri Almanlar tarafında kalıyor ve Brest - Litovsk'a doğru bir hat uzanıyordu. Livonya ve Estonya ahalisine kendi mukadderatını kendisi tayin hakkı tanınıyordu.

Türkiye ile Rusya'nın sınırlarını tayin meselesi çok mühimdi. Ruslarla müzakerede bulunmak üzere Berlin'de Elçi Hakkı Paşa ve ataşemiliter Zeki Paşa Brest-Litovsk'a vardıklarında (15 Aralık) Ruslar'dan istenecek talepler hakkında kat'î bir talimatları olmadığı anlaşılıyor. Nesimî Bey 17 Aralık'ta İstanbul'dan hareket ederken, Ruslar'dan istenecek asgarî ve azamî şartların ne olduğu da tesbit edilemiyor. Harp esnasında Türkiye'nin Ruslar'a mağlup olması ve Erzincan'a kadar Ruslar'ın ilerlemesiyle, yapılacak sulhta en nikbin düşünenlerin dahi 1914 sınırlarının iade edilmesi olduğunda şüphe yoktur. Herkesin arzu ettiği şey bir an evvel Ruslar'la barış akdetmek ve Rus işgali altındaki sahayı kurtarmaktı[33]. Bu şartlar altındaki bir barışın dahi büyük bir kazanç telâkki edildiği aşikârdı. Mamafih diğer yandan harbin tâ başlangıcında, Rusya'nın çabucak yenileceğine inanıldığı zaman, 1877/78'de kaybedilen sahanın, yani "Elviye'i selâse" (üç sancak, Kars, Ardahan, Batum) nin de "kurtarılması" düşünüldüğü muhakkaktır. İşte bu defa, Rusya'nın askerî bir kuvvet olarak mevcut olmayışı, bu üç sancağın ana vatana ilhakı imkânını açığa vurmuş ve Enver Paşa da (her halde Talât Paşa ile anlaşarak) Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türkiye'ye ilhakı babında, Brest - Litovsk'taki Türk heyetine talimat vermişti.

[33] Haus-und Hof Staatsarchiv, Brester Kanzlei No 1080, 18 Dec. 1917; 22 Dez. 1917 (Talât Paşa'nın Elçi Pallavicin'ye Beyanatı).

Trotski'nin 10 Şubat'taki beyanatından sonra, Talât Paşa, Nesimî Bey ve Ahmet İzzet Paşa İstanbul'a dönmüşler, Brest-Litovsk'ta Türk heyetinin başında çok mahir bir diplomat olan Elçi Hakkı Paşa ve askerî müşaviri Zeki Paşa kalmışlardı. Müzakereler yeniden başlayınca Hakkı Paşa[34], "Elviye-i selâse" meselesini ortaya attı ve Almanların da bu defa desteklemeleri üzerine (daha evvel Almanlar böyle bir teklifi desteklememişlerdi) Ruslar, itiraza kalkıştılarsa da, muvaffak olamadılar ve Türk isteklerini bazı ihtirazî kayıtlarla kabul ettiler. Bu ihtirazî kayıtlar arasında, "Elviye-i selâse" ahalisine referandumla hangi memleketin idaresini arzu ettiğini belirtmek hakkı verilmişti. Bu referandumun sonucu önceden tahmin edileceği cihetle, Brest-Litovsk barışı ile Türkiye'nin sınırları 1877/78 Harbinden önceki duruma gelmiş olacaktı; yani Kars, Ardahan ve Batum şehirleri ve sancakları Türkiye'nin hâkimiyeti altına geçecekti.

Nihayet muahedenin metni hazırlandı. Sovyet-Rus murahhasları bu barışın bir "Dikta" olduğunu belirtmek maksadiyle muahede metnini okumayı bile reddettiler; heyetin başkanı Sokol'nikov bu muahedenin bir mecburiyet altında ("force majeure") akdedilmiş olduğunu resmen protesto etti; bu muahedenin ancak "Alman emperyalizminin baskısı ve tehdidi karşısında, sırf (Rus) İhtilâlini korumak maksadiyle" imzalandığı beyan edildikten sonra[35], 3 Mart 1918 tarihinde imzalandı[36]. 14 maddeden ibaret olan bu barış, Almanya, Avusturya - Macaristan, Türkiye, Bulgaristan ile Rusya arasındaki Harbe resmen son verdi. Bunun I. maddesi, muahedeyi yapan devletlerin adları ve harbin sona erdiğine aitti. II. madde, karşılıklı propaganda yapılamıyacağı, III. madde, tesbit edilen sınır hattının, ekli haritaya göre tasvibi, IV. madde Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının, işgal altındaki Doğu Anadolu eyaletleri gibi, hemen Rus askerleri tarafından boşaltılması ve "Elviye-i selâse"de ahalinin reyine müracaata aitti. V. madde Rus ordusunun terhisi ve denizlerdeki durum, VI. (Sovyet) Rusya'nın Ukrayna Halk Cumhuriyeti (Milliyetçi Ukrayna) ile hemen sulh akdetmesi ve Kızıl

[34] Max, Hoffmann, *Die Aufzeichnungen des generalmajor's Max Hoffmann.* Hrsgb. von Karl Friedrich Novak. (2 Bde. Berlin 1929.) II, 198.

[35] *Dokum. vn. pol.* I, 117 - 119. Vesika No 77.

[36] Metni: Hariciye Vekâleti Arşivi, "Brest-Litovsk" dosyası. Ruscası. *Dokument* vneşnoy politiki SSSR. c, 1. 119 - 124. ve ilâveleri.

askerlerin Ukrayna'yı terk etmeleri, Estonya ve Livonya'da asayiş teminine kadar Alman Polisi tarafından işgali, VII. Afganistan'ın istiklâlinin tanınması, VIII. Esirlerin mübadelesi, IX. Harp tazminatı ödenmiyeceği, X. Diplomatik ve konsolosluk mümessillikler tesisi, XI. Ekonomik münasebetlerin geliştirilmesi, XII. Tebanın umumî ve hususî hukuk durumları, sivil esirlerin iadesi, XIII. Muahedenin otantik nüshalarının dili hk. (Türkiye ile Rusya arasında: Türkçe ve Rusça), XIV. Muahedenin tasdiki ve teatisi hk. Barış metni Başta Alman Hariciye Nâzırı R. Kühlmann ve müttefik devletlerin murahhasları tarafından imzalandı (Türkiye adına İbrahim Hakkı Paşa ve Zeki Paşa). Rusya tarafından da: G. Sokol'nikov, L. Karahan, G. Çiçerin ve G. Petrovskiy imzaladılar.

Brest-Litovsk barışının en mühim maddelerinden biri Sovyetlerin Ukrayna'nın istiklâlini tanıması ve buralardan Kızıl kıtaları çekmesi ve Ukrayna'da propaganda yapmamak taahhüdü idi. Mamafih "propaganda"nın mahiyeti ve sınırları tahdid edilmediği için, Bolşeviklerin bu husustaki faaliyetleri durdurulamazdı. Baltık eyaletlerinin Rus tahakkümünden çıkması ise oradaki milletlere, Litvanya'lı, Letonya'lı (latış) ve Etsonya'lılara "Millî devlet" kurma imkânlarını sağlayacaktı. Brest-Litovsk barışının Türkiye için en büyük önemi ise: Yalnız Rus işgali altındaki sahanın kurtarılması değil, 1877/78'de elden giden "Elviye-i selâse", yani Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının ana vatana kavuşması gibi muazzam bir kazanç temin edilmesi idi. Harbin başından itibaren Rusya'ya karşı mağlûp bir durumda olan Türkiye, Brest-Litovsk barışı ile "muzaffer" bir devlet safına geçmiş ve Rusya'ya karşı, 1856 Paris "Barışı" hariç, 1711'deki "Prut Barışı"ndan sonra ilk defa zafer kazanmış duruma gelmişti. İki yüz yıldanberi ilk defa Rusya'dan, Türk arazisi geri alınabilmişti.

Rusların "mütareke" akdi için müracaatları ve Brest-Litovsk'taki barış müzakereleri Türk umûmî efkârı tarafından büyük bir sevinç ve ümitle takip olunmuştu. Bununla ilgili İstanbul gazetelerindeki malûmat ve müzakerelerin gelişmesi — tatbik edilen sansür yüzünden kısıntılara maruz kalmasına rağmen — Rusya'nın hakikaten sulh istemek zorunda kaldığını göstermişti. Rusya ile barışın harpten bitkin bir hale gelen Türkiye için en önemli bir mesele olduğu da meydanda idi. Rusya'nın harpten çıkması ve sulh akdetmesiyle İstanbul ve Boğazlar üzerine çöken tehlike giderilmiş oluyordu. Hele Ukrayna'nın

Rusya'dan ayrılmasiyle Türkiye için Rus tehlikesi büsbütün uzaklaşmış gibiydi. İşte bunun içindir ki, "Brest-Litovsk" barışı Türkiye'de büyük bir sevinçle karşılandı ve Türkiye'nin ilerisi için ümitlerinin artmasına sebep oldu.

Brest-Litovsk'taki sulh müzakerelerinin kesilmesi (10 Şubat) ve Almanlar'ın Rusya'ya karşı yeniden taarruz hazırlıklarına başlamaları üzerine, Türk kuvvetlerinin de Doğu Anadolu'yu Rus işgalinden kurtarma hareketine geçmesi kararlaştırılmıştı. Çünkü Erzincan'dan Erzurum'a kadar uzanan sahada ve bilhassa Van gölü çevresinde Ruslar tarafından teşkilâtlandırılan ve silâhlandırılan "Ermeni milis" (çete)lerinin İslâm - Türk ahalisine karşı tedhiş hareketine geçtikleri ve birçok Müslümanı öldürdükleri tesbit edilmişti. Bu mezalim karşısında Rus makamları hiç ses çıkarmıyorlar ve hattâ bunu teşvik ediyorlardı. Bu kabilden olmak üzere Erzincan'daki büyük cami Ermeniler tarafından bir bomba ile havaya uçurulduğu halde, Rus askerî makamları bu gibi hareketlere seyirci kalmışlardı. İşte bu durum karşısında Türk askerî kuvvetlerinin bir an evvel buraları kurtarması gerekiyordu. Nitekim Enver Paşa'dan alınan bir emir üzerine, III. Ordu Kumandanı Vehib Paşa, 12 Şubat günü hareket emrini verdi ve Türk birlikleri "Erzincan mütarekesi"nce tesbit edilen demarkasyon hattını geçerek Erzincan'a doğru ilerlemeğe başladılar. Hemen hemen hiç bir mukavemetle karşılaşılmadı; Ermeni çeteleri muntazam Türk kıtalarıyla çarpışmak cesaretini gösterememişlerdi. Bununla Doğu Anadolu'nun Rus işgalinden kurtarılması ameliyesine başlanmış oldu.

13 Şubat (1918) tarihinde Erzincan düşman istilâsından kurtarıldı; şehire giren Türk askerleri ahali tarafından büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandılar. Ermeniler tarafından yakılan ve yıkılan köy, kasaba ve şehirlerden geçerek Türk kuvvetleri doğuya doğru yürüdü. Ermeni kuvvetleri Erzurum yakınlarında Türk ilerleyişini durdurmak teşebbüsünde bulundularsa da, dayanamadılar ve çok miktarda kayıp vererek geri püskürtüldüler. 12 Mart (1918) tarihinde Erzurum şehri de düşman istilâsından kurtarıldı. 16 Şubat 1916 tarihinde Rusların eline düşmüş olan bu kahraman Türk kalesi, 2 yıl 25 gün düşman işgali altında kaldıktan ve birçok felâkete uğradıktan sonra, yeniden öz sahiplerinin eline geçmiş oldu. Türk kıtalarının yürüyüşü devamla ciddî bir mukavemete uğramadan, 24 Mart 1918 (1334) tarihinde, 1914 yılındaki Türk - Rus sınırına vardı. Bu

hareket esnasında Trabzon ve Bayburt şehirleri de düşman istilâsından kurtarılmışlardı.

Brest-Litovsk barışına göre 1877/78'deki sınır hattını içine alan sahadan (Kars, Ardahan ve Batum sancaklarından) Ruslar çekilecekler ve buraları Türk jandarma kuvvetleri tarafından işgalle emniyet sağlanacaktı. Rus İhtilâlinden sonra Kafkaslar'da başlanan "Millî hükümetler kurma" teşebbüsleri sonunda, Azerbaycan, Gürcüstan ve Ermenistan'dan teşekkül eden bir "Mavera-i Kafkas Hükûmeti" vardı. Bu devletin en faal kısmını Gürcüler teşkil etmekle beraber, Ermenilerin iddiaları çok büyüktü. "Türkiye Ermenistan'ı" adı verilen Doğu Anadolu vilâyetlerinden büyük bir kısmı Ermeniler'e ait saha telâkki ediliyor ve bu hususta "Sovyet Hükümeti"nin de desteği umuluyordu; nitekim yukarıda adı geçen "dekret" de bunu teyit etmişti. Ermenilerin dayanak yerleri de Kars kalesi idi. Ermeni milliyetçilerinin teşkilâtı olup Türkiye'de de faaliyette bulunan "Daşnakutziyan" mensupları, Rus İhtilâlinden sonra Ermenilerin önderliğini ele almışlar ve "Büyük Ermeni Devleti" kurmak için faaliyete geçmişlerdi. Dolayısiyle birçok Ermeni çetesi teşkil edilmiş ve Türk - İslâm ahalisinin sayısını mümkün mertebe azaltmak için faaliyete geçilmişti. Elviye-i selâse'deki İslâm ahalisinin mukadderatı Türk kuvvetlerinin bir an evvel yetişmelerine bağlı idi. Bunun içindir ki, Enver ve Talât Paşalar, bir an önce buraların Türk jandarma kuvvetleri tarafından işgali için gerekli emirleri vermişlerdi.

Mesele önce "Mavera-i Kafkas Hükümeti'yle" müzakereler yolu ile halledilmek istendi. Çünkü Batum'un Türkler tarafından işgaline Gürcülerin şiddetle karşı duracakları aşikârdı; Ermenilerin de Kars'tan çekilmek istemiyecekleri belli idi. İşte bu münakaşalı meseleleri halletmek için, Türk murahhasları ile (Hamidiye kahramanı Rauf Bey'in başkanlığında) Gürcü, Azerî ve Ermeni mümessilleri arasında Trabzon'da bir konferans akdedildi. 12 Mart'tan 14 Nisan'a (1918) kadar süren bu Konferansta hiç bir anlaşmaya varılmadı; Gürcüler Batum üzerinde israr ediyorlar, Ermeniler de Kars'tan çekilmek istemiyorlardı. Bunun üzerine Mavera-i Kafkas murahhaslarına Türk heyetince bir ultimatom verilerek, Türk taleplerinin kabulü istendi; aynı zamanda Türk birlikleri ilerleyerek 14 Nisan tarihinde Batum şehrini hemen hemen hiç bir mukavemet görmeden işgal ettiler. Bu

suretle 1878'de Ruslara bırakılan bu güzel liman şehri anavatana kavuşmuş oldu. Batum'da pek çok askerî malzeme ve petrol stokları Türklerin eline geçti. Türk kuvvetlerinin ileri hareketleri diğer kesimlerde de devam etmiş ve 25 Nisan (1918) tarihinde de Kars kalesi bizim askerler tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle, 18 Kasım 1877'de Rusların eline geçen ve 40 yıl 5 ay ve 25 gün düşman elinde kalmış olan bu önemli Türk kalesi ana vatana kavuşmuş oldu. Birkaç gün sonra da Türk kuvvetleri 1877 sınır hattına varmış oldular.

Brest-Litovsk muahedesinin IV. maddesine göre, Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Türkiye'ye resmen ilhakından önce yerli ahalinin reyine müracaatla bir "plebiscit" yapılacaktı. Bu babtaki hazırlıklar Haziran ve Temmuz aylarında tamamlandıktan sonra (eski Rus kayıtları esas tutularak, oylamaya katılacak 19 yaşını bitiren erkeklerin listesi yapılmıştı) Ağustos başlarında plebiscit yapıldı. Üç sancakta 138582 Müslüman ve 23326 gayri müslim olduğu anlaşılmıştı. Rey hakkı olanların sayısı da 87048 kişi idi. Bunlardan 85129 kişi "evet" pusulasını atmakla Türkiye'ye ilhakı istemişti; 441 kişi "hayır" demiş ve 1693 kişi de "çekimser" kalmıştı. Bu suretle üç sancak ahalisi hiç bir şüphe götürmez bir çoğunlukla Türkiye'ye ilhak kararını vermiş ve bunu bildirmek için de İstanbul'a bir heyet gönderilmişti. Bu münasebetle İstanbul gazetelerinde, başta "Yeni Gün" olmak üzere (No 1. 2 Eylûl, 1918) birçok yazı çıktı ve 40 yıl ayrı kalan bu sancakların yeniden ana vatana kavuşmaları bütün Türkiye'de büyük bir memnuniyet uyandırdı. Bu suretle, Brest-Litovsk barışının IV. maddesinde tesbit edilen hükümler yerine getirilmiş, Kars, Ardahan ve Batum şehirleri ve çevreleri meselesi halledilerek, buraların Türkiye'nin bir parçası olduğu resmen ilân edilmişti.

Mamafih bu "plebiscit" başta Ermeni ve Gürcü ve onları takiben Sovyet - Rus matbuatında, kısmen Alman matbuatında dahi, tenkitlere yol açtı. "Mavera-i Kafkas Hükümeti"nin kendi kendisini dağıtması üzerine teşekkül eden (28 Nisan 1918) Gürcü ve Ermeni hükümetleri bunu resmen protesto ettiler ve neticeleri tanımadığını bildirerek, bunun Brest-Litovsk barışında tesbit edilen esaslara aykırı olduğu ve "plebiscit"in Türk baskısı altında cereyan ettiğini öne sürdüler. Sovyet hükümeti, aslında bu üç sancağın Türkiye'ye ilhakını benimsememekle beraber, bu "plebiscit" olayı ve neticesini, o sıralarda Moskova'ya gelmiş olan Türk Elçisi Galip Kemalî Bey nezdinde her

hangi bir protestoda bulunmadılar. Mamafih bu yoldaki Sovyet protestosu çok sonra vaki oldu. Azerbaycan'da "Millî idare"nin tamamiyle tesisi üzerine "Millî hükümet"in başkenti olan Bakû'yu İngilizler ve Kızılların işgalinden kurtarmak maksadiyle, "İslâm Ordu"suna katılan muntazam Türk kuvvetleri Nuri ve Şevkî Paşa'ların kumandasında harekete geçmişler ve Bakû'yu 14 Eylûl (1918) tarihinde işgal etmişlerdi[37]. İşte o zaman Sovyet hükümeti ile Türkiye'nin arası açılmış, ve Sovyetler 20 Eylûl (1918) tarihinde gönderdikleri uzun bir nota ile bunu protesto etmişler, Türk kuvvetlerinin derhal Bakû'dan çekilmesini talep etmişlerdi. Aynı zamanda, Kars Ardahan ve Batum sancaklarındaki "plebiscit"in meşru olmadığını da bildirmişlerdi. Bu şartlar içinde, Sovyet hükümeti hem bu "plebiscit"i hem de Brest-Litovsk'ta Türkiye ile varılan anlaşmayı tanımadığını beyan etmişti.

3 Mart (1918) tarihinde Brest-Litovsk'ta imzalanan "Barış metni"nin tasdiki meselesini görüşmek üzere, Rus Bolşevik Partisi'nin VII. Kongresi toplantıya çağırıldı. 6 Mart'ta açılan Kongrede "Barış"ın bütün maddeleri uzun münakaşalara yol açtı. Muhalefet eden grup yine de epey kalabalıktı. Almanya ile barış yapılmasının doğru olmadığını öne sürenler, yine eski argumanlara dayandılar ve "Dünya İhtilâli"nin yakın olduğundan bahsettiler. Mamafih artık Rus İhtilâlinin ilk haftalarındaki "muzafferane yürüyüş havası" epey tavsamış ve olayların sert realitelerinin, ancak pek çok ve katı çalışmak, silâhlanmakla karşılanabileceği anlaşılmış olduğundan, itidal tavsiye edenlerin sesi gittikçe kuvvet bulmuştu. Muhaliflerin başında yine de Trotski olmakla beraber, o açıktan açığa Lenin'e karşı gelmek istemiyor ve reyini kullanırken, hakikaten Lenin'e muhalefet etmiyordu. Neticede, mesele Parti Merkez Komitesi'nde, reye konduğu zaman Lenin'in "barışı tasdik" teklifi 9'a karşı 28 reyle kabul edildi.

Bunu mütaakip, muahedenin tasdiki meselesi, sırf bu maksatla toplantıya çağırılan (16 Mart 1918'de) IV. Bütün Rusya Sovyetler Kongresi'ne sunuldu. Tekrar lehte ve aleyhte konuşmalar oldu. Lenin kendi görüşünü savunarak uzun ve ikna edici bir nutuk çekti. Muhaliflerden onun görüşünü aynı kuvvetle cerhedecek kimse çıkmadı. Oylamaya gelince, "Barışın tasdiki" 784 lehte, ve 261

[37] Yb. Süleyman İzzet, *Büyük Harpte* (1334 - 1918) 15. *Piyade Tümeninin Azerbaycan ve Şimalî Kafkasya'daki hareket ve muharebeleri.* Askerî Mecmua. Sayı 44 (1936) SS. 45 - 47.

aleyhte olmak üzere, kabul edildi. Bu suretle, Lenin Sovyet rejimini ve Komünist (Bolşevik) Partisini kurtarmak hususunda en mühim bir mesele olan "Almanlar'la barış akdetmek zarureti"nde kendi görüşünü kabul ettirmiş ve bununla yeni bir zafer kazanmıştı. Mamafih, bu münasebetle cereyan eden tartışmalar ve oylamalar, o zaman Sovyet rejiminde henüz Komünist Partisi'nde "demokratik" esasların bertaraf edilmediğini ve muhalefet imkânlarının da bulunduğunu açıkça göstermiştir. Bu durum süratle değişecek ve Rusya'da başlayacak olan İç harple tam bir "diktatorya' rejimi kurulacaktır.

Brest-Litovsk "barış muahedesi" Osmanlı Meclis-i Mebusanı tarafından 28 Mart (1918) tarihinde, yani muahedenin akdinden 25 gün sonra tasdik edilmiştir. Muahedenin tasdikli nüshlarının teatisi ise bir müddet sonra Berlin'de yapılmıştır. Bu suretle Rusya ile Türkiye, Almanya, Avusturya - Macaristan ve Bulgaristan gibi "kapitalist" memleketlerle normal siyasî münasebetler tesis edilmiş ve muahede ahkâmı gereğince hareket etmek mecburiyeti hasıl olmuştu. Dolayısiyle bu "barış" Sovyet dış siyaseti ve Marksizm akidesine yeni esaslar getirmesi bakımından da önemli idi. Marksizm'e göre: Proletar bir devlet için bütün "kapitalist" devletler aynı derecede düşmandılar ve bu devletlerden her hangi birisiyle "ayrı bir sulh akdetmek" doktrine aykırı düşerdi. Halbuki Brest-Litovsk barışı, "kapitalist" devletlerden biri veya bir kaçı ile "ayrı bir barış" akdinin mümkün ve hattâ Sovyet menfaatleri bakımından elverişli olduğu hakikatini ortaya koymuştu. Bu prensip, az sonra Sovyetlerin dış siyasetinde mühim bir unsur olarak yer almış ve sık sık tatbik edilmeye başlanmıştır. Bu prensip sonraları, Sovyet Rusya ile Ankara'daki Millî Türk hükümeti arasında yakın münasebetler kurulurken de tatbik edilmiştir.

Brest-Litovsk muahedesi mucibince Rusya ile Türkiye, Almanya, Avusturya - Macaristan ve Bulgaristan arasında tekrar normal münasebetler kurularak, karşılıklı diplomatik temsilciler yollanacaktı. Alman hükümeti Moskova'ya Büyük Elçi olarak Kont von Mirbach'ı tayin etti. Sovyet Rusya'nın Berlin B. Elçiliğine de, Brest-Litovsk müzakerelerinde mühim rol oynamış olan, A. Joffe gönderildi. Moskova'ya Türk Elçisi sıfatiyle, "Türkçü"lüğü ile tanınan ve Talât Paşa ile Enver Paşa'nın itimadını haiz olan, sabık Atina Elçisi Galip Kemalî Bey'in (sonraki: Söylemezoğlu) nasbı kararlaştırıldı. Sovyet

elçisi sıfatiyle İstanbul'a Rakovskiy'nin tayini düşünülmüşse de, Sovyet hükümeti bundan vazgeçmiş ve Türkiye'ye mümessilini göndermemiştir. Bunun hakikî sebebi bilinmiyor.

Galib Kemalî Bey, von Mirbach ile birlikte 23 Nisan (1918) tarihinde Moskova'ya vardılar[38]. Her iki Elçi de birlikte 26 Nisan 1918 günü, Kremlin'de, Sovyetler İcra Komitesi Başkanı (yani Cumhurreisi muadili) Sverdlov tarafından resmen kabul edilerek her biri ayrı ayrı itimatnamelerini sundular. Yabancı büyük devletlerin Moskova'daki ilk elçileri, bu suretle, Almanya ve Türkiye Elçileri oldu. İki saat süren ve çok "samimî" bir hava içinde cereyan eden resmî kabul esnasında (galiba Çiçerin de hazırdı) karşılıklı nutuklar çekildi ve tarafları ilgilendiren meseleler üzerinde duruldu. Galib Kemalî Bey bu münasebetle : "Türkiye misyonu'nun başlıca vazifesinin, Rusya ile Türkiye arasında bozulması imkânsız olan (inalterable) dostluk bağlarının takviyesine bilhassa önem vermek olduğunu" söyledi. Türk elçisi bu münasebetle heyecanlanmış ve "Bu söylediklerimin doğruluğunu işimin başında göreceksiniz" demekten kendini alamamıştır.

Galib Kemalî Bey, bunu müteakip, kendisini bekleyen birçok meselelerin halliyle meşgul olmaya başladı. Bunların en önemlisi Rusya'daki, 60 - 70 bin harp esiri Türk'ün yurda gönderilmesi işi idi. Bu maksatla Rusya'nın içlerine esirlerin, durumunu tetkik ve yola çıkarma imkânlarını aramak üzere Türkiye Hilâl-i Ahmer mümessili Yusuf Akçura Bey gönderildi. Bundan başka, Türk Elçiliğine Brest-Litovsk'ta varılan ayrı anlaşma gereğince, Rusya Müslümanlarını koruma hakkı da tanınmıştı. İşte bu maddeye istinaden Rusya Müslümanlarından birçoğu, başlıca Kazan Türkleri, gittikçe şiddetlenen Bolşevik baskısı ve zulmünden çaresiz kalınca, Türkiye Elçiliğinden himaye istemeye başladılar. Yine, Brest-Litovsk anlaşmasına göre : Rusya Müslümanlarından arzu edenlere Osmanlı tabiiyetine geçmek ve mal-mülklerini Türkiye'ye nakletmek üzere muhaceret hakkı tanınmıştı. Nitekim bu hususta müracaatlar arttı; hattâ Hive'den bazı kimseler Türk tabiiyetine girmek ve servetlerini Türkiye'ye nakletmek için müracaatta bulundular. İşte bu meseleler yüzünden Sovyet hükümeti ile Elçilik arasında anlaşmazlıklar çıkmaya başladı; çünkü Sovyet hükümeti Müslüman zenginlerinin mal ve mülklerini

[38] Karl von Bothmer, *Mit Graf Mirbach in Moskav*, Tübingen 1922, p. 4.

müsadereye başlamıştı ve servetlerinin Türkiye çıkarılmasına asla müsaade etmemekte idi.

Türkiye Elçiliği ile Sovyet hükümeti arasındaki ihtilâfa sebebiyet veren başka bir mesele de : Moskova'da Sovyet hükümeti'nin teşviki ve parasiyle Mustafa Suphi tarafından "Yeni Dünya" adiyle Türkçe bir komünist gazetesi çıkarılması ve bu gazetede Türkiye'deki rejime, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne, Türk "Paşaları"na şiddetle çatılarak, Türkiye'de komünist rejimin kurulması yolunda, Türk esirleri arasında propaganda yapılması idi. "Yeni Dünya" gazetesi, Türk kamplarına bedava gönderildiği gibi, gizli yollarla Türkiye'ye de gönderilmeğe çalışılmakta idi. Halbuki, Brest-Litovsk barışının II. maddesiyle, Sovyetlerin bu kabil propaganda yapmaları açıkça menedilmişti. Galib Kemalî Bey, Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'e resmen bir nota ile müracaat yapmış ve Mustafa Suphi'nin bu kabîl faaliyetinden şikâyetle bu gazetenin neşrinin menedilmesini talep etmişti. Çiçerin de : "Sovyet Rusya'da matbuat hürriyeti olduğu ve hiç bir kimsenin fikrini söylemekten alıkonmasının mümkün olmadığını" beyanla, bu babda fazla bir şey yapılamıyacağını söyleyince, Galip Kemalî Bey de talebinde ısrar etmişti. Çiçerin "Mustafa Suphi" nin faaliyetinin kontrol altına alınacağını vâdetmek zorunda kaldı ise de, bundan hiç bir netice çıkmadı ve "Yeni Dünya" gazetesi mutad komünist propagandası neşriyatına ve Türkiye'ye hücumlarına devam etti.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Türk askerlerinin 14 Eylül (1918) tarihinde Bakû'yü işgalleri üzerine Sovyet Rusya ile Türkiyenin arası büsbütün açıldı. 20 Eylûl 1918 tarihli bir nota ile Sovyet hükümeti "Brest-Litovsk barışı"nın Türkiye'ye tatbiki bakımından yürürlükten kalktığını ve bundan böyle bu barışın maddelerinin hükmü kalmadığını bildirmişti [39].

Ne Almanya, ne Türkiye ve Sovyet Rusya, Brest-Litovsk muahedesi maddelerini tam olarak tatbik edebildiler. Barışın akdinin hemen ertesinden itibaren bunun birçok ahkâmı bozulmaya başlandı. Ruslar, bilhassa "propaganda yapmamak" maddesini (II. madde) hiç bir veçhile nazarı itibare almadılar. Ayrıca, silâhlı kıtaları hemen terhis etmeyi taahhüt etmişlerken, bunu da yapmadılar. Türkiye'ye Rusya'daki Müslümanları himaye etmek hakkı tanınmışken, Sovyet

[39] *Dokum. vneş. pol.* I, 490 - 492. Vesika No 346.

hükümeti bu hususta her itibarla müşkülât çıkarmıştı. Zaten, bu barış'ın devamı her şeyden önce, Almanya'nın Antanta devletlerine karşı da harbi kazanmasına bağlı idi. Halbuki, 1917 yılı başından itibaren Almanya ile Amerika Birleşik Devletlerinin arası çok bozulmuştu ve nerede ise harp çıkmak üzere idi. Başkan Wilson'un, Ocak başında Amerikan Meclisinde ilân ettiği "14 maddesi" ve "demokratik bir barış akdinin talebi" haddi zatında Alman Emperyalizmine karşı yöneltilmiş gibiydi. Amerika'nın türlü vasıtalarla İngiltere'ye ve Fransa'ya yardımı artmıştı. Bu şartlar altında Amerika'nın Almanya'ya karşı harbe girmesine kat'î nazariyle bakılabilirdi. Dolayısiyle Almanya'nın bu harbi kazanması artık çok şüpheli idi. Lenin, zaten bu barışın "tasdiki"ni isterken, daha doğrusu, "barış" akdine girişirken, bunun uzun sürmeyeceği ve Almanya'nın mutlaka mağlûp olacağını hesaplayarak hareket etmişti. Bu sıralarda bunu tahmin etmek fazla bir kehanet sayılamazdı. Nitekim 1917 Nisanında Amerika da Almanya'ya karşı harbe girdi ve bununla Antanta'ya büyük ölçüde askerî yardım gelmeğe başladı. Dolayısiyle Almanlar da Batı cephesine kuvvet yığmak ve Rusya üzerindeki baskılarını büsbürün azaltmak zorunda kaldılar. Bu baskı hafifleyince Sovyet hükümeti de gittikçe bildiği gibi hareket etmeğe başladı.

Nihayet 1918 Kasımında Almanya mağlûp oldu ve Brest-Litovsk barışı da kendiliğinden hükmünü kaybetti. Bu suretle bu "barış" ancak 8 ay gibi kısa bir zaman için yürürlükte kalmıştı. Fakat buna rağmen, bilhassa Türkiye bakımından, Brest-Litovsk "barışı" çok ehemmiyetli olmuştur. Her şeyden evvel Kars, Ardahan ve Batum sancaklarının Ruslardan geri alınması bu "barış"la mümkün olmuştu. Türk kuvvetleri Bakû'yü işgal edince, Sovyet hükümeti, Türkiye'nin "Brest-Litovsk" anlaşmasına aykırı hareket ettiğini iddia etmiş ve Türk kuvvetlerinin bu "barışla" tesbit edilen sınıra çekilmesini istemişti; yani 1877/78 sınırı Sovyetlerce de kabul edilmiş ve böylelikle "Elviye-i selâse"nin Türkiye'ye ait olduğu tanınmıştı.

Türkiye'nin mağlûbiyeti ve Mondros mütarekesi mucibince (30 Ekim 1918) Türk kuvvetlerinin Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını boşaltmaları ve 1914 sınırına kadar çekilmeleri mecburiyeti hasıl olmuştu. Buraları Ermeniler ve Gürcüler tarafından işgal edilmişti. Fakat Millî Mücadele başladıktan sonra, İstanbul'da Meclis-i Mebusan tarafından ilân edilen, ve esası Mustafa Kemal Paşa tara-

fından hazırlanan, "Misak-ı Millî" ile tesbit edilen sahaya "Elviye-i selâse" de dahildi. Nitekim, Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında akdedilen 16 Mart 1921 tarihli muahede ile, Batum şehri ve çevresi hariç, adı zikredilmeksizin, "Brest-Litovsk" barışında tesbit edilen sınır hattı, bazı küçük ilâvelerle, muhafaza edilmişti. "Brest-Litovsk" barışı, sonraki olayların tesiri ile, artık çoktan unutulmuş ve Sovyet Rusya'nın batı sınırları itibariyle hiç bir hükmü kalmamıştır. Fakat Türkiye tarihi için yine de üzerinde durulması gereken bir "barış vesikası" mahiyetini muhafaza etmektedir. Doğu Anadolu'nun Rus işgalinden kurtulması ve Kars gibi Türkiye'nin müdafaası bakımından büyük bir önemi olan bir mevkiin ana vatana kavuşması keyfiyeti her şeyden önce Brest-Litovsk barışı ile sağlanmış ve Millî Mücadele'deki zaferle tam bir teminat altına alınmıştır.

Brest-Litovsk "barışı"nın Rusya'daki Türklerin tarihi bakımından, maalesef kötü olmak üzere, büyük bir önemi olmuştur. Brest-Litovsk'ta muahedenin akdi üzerine, Alman tehdidinden serbest kalan Sovyet hükümeti, bu defa Kazan'daki "Millî" birlikleri dağıtmak ve Kazan Türklerinin "Millî hareketleri"ne son vermek için, Moskova'dan Kazan'a Rus bahriyelilerini göndermek imkânını bulmuş ve bu bahriyelilerin yardımı ile Kazan'daki kızıl kıtalar, 28 Mart 1918 tarihinde, Kazan şehrinin Müslüman kısmındaki "Bulak Ardı Cumhuriyeti"ni zor kullanarak dağıtmışlardı. İki hafta sonra da Ufa'daki, Kazan Türklerinin "Millî İdare"leri de kızıl kıtalar tarafından basılmış ve İdil-Ural ülkesindeki Türk - Müslüman ahalinin (Kazan Türkleri ve Başkurtların) "milliyetçi" faaliyetlerine son verilmişti.

Brest - Litovsk barışının akdi ile Sovyetler "nefes" alma imkânını elde ettiler ve Alman tehdidi giderilince Sovyet rejimi ve "Komünist (bolşevik) Partisi" de çözülmekten kurtulmuş oldular. Bu suretle Brest-Litovsk "barışı" her şeyden önce Rusya'da Sovyet rejiminin yerleşmesine imkân vermek suretiyle büyük bir önemi haiz olmuştur. O zaman barış akdedilmediği takdirde, Alman kuvvetleri Petersburg ve Moskova'yı işgal etmekle, Rusya'da o sıralarda henüz çok kuvvetli olan anti-Bolşevik unsurların üstün gelmelerini sağlayacaklardı. Bu suretle Brest-Litovsk "barışı" Sovyet Rusya için bir dönüm noktası teşkil etmiştir.

Sovyet rejimi ve Komünist (bolşevik) Partisi'nin "kurtarıcıları" ilk merhalede "Brest-Litovsk"ta barış yapan Almanya ise, ikinci merhalede Sovyet Rusya üzerinden Alman baskısını gideren İngiltere, Fransa ve bilhassa Amerika olmuştur. İkinci Dünya Harbinde Hitler Almanyasına karşı savaşta nasıl Amerika Sovyet Rusya'ya yardım ettiyse, Birinci Dünya Savaşında da, Amerika Almanya'ya karşı savaşa girmek suretiyle, Rusya üzerine çöken en büyük tehlikeyi gidermişti. Almanya harpten muzaffer çıktığı takdirde Brest-Litovsk "barışı"nın hükümleri uzun yıllar devam edecekti. Karadeniz'in kuzeyinde müstakil bir Ukrayna devleti, Kafkaslarda büyük bir "İslâm-Türk" devleti - Türkiye'yi Rus tehdidinden uzak tutacak ve endişesizce gelişme imkânlarını sağlayacaktı. Almanya'nın mağlûbiyeti bütün bu imkânları yok etti ve Türkiye'nin de tarihî kaderini başka yönlere sevketti. Ancak Mustafa Kemal gibi dâhî bir kumandanın önderliği sayesinde Türkiye kendini kaybolup gitmekten kurtarabildi.

EK

Brest-Litovsk barışındaki kollektiv anlaşmanın Türkiye ile ilgili IV. maddesi :

"(İkinci bend) Doğu Anadolu eyaletlerinin boşaltılması ve asayişinin sağlanması yolunda Rusya (hükümeti), yapmağa muktedir olduğu her şeyi en kısa bir zamanda yerine getirecektir.

Ardahan, Kars, Batum mıntakalarından da hemen Rus askerleri boşaltılacaktır. Bu mıntakaların yeni teşkil edilecek idarî-hukukî ve milletlerarası hukuk nizamına Rusya karışmayacak, ve bu mıntakalar ahalisine, komşu devletler ve bilhassa Türkiye ile mutabık kalınmak suretiyle, yeni idare şeklini kurmasına muvafakat edilecektir."

Müşterek metinden başka bir de bunu tamamlayacak mahiyette, Rusya ile her bir devlet arasında ayrı anlaşmalar imzalandığı zaman, Rusya ile Türkiye arasında da bir anlaşma yapıldı. 15 maddeden ibaret olan bu, tamamlayıcı, muahedenin metni şu idi :

Madde I.

Müşterek muahede metninin IV. maddesi ve 2. bendine bahis mevzuu olan sahanın boşaltılması ve geri verilmesi hususunun tefer-

ruatını tesbit ve tanzim maksadı ile aşağıda nakledilen kararlar ittihaz edilmiştir:

1) Bu maksatla Rusya Cumhuriyeti, adı geçen vilâyetlerde mevcut bütün kuvvetlerini harpten önceki sınırın bu tarafına çekmeyi taahhüt eder; aynı şekilde bütün sivil ve askerî görevliler de geri alınacaktır ve bu taahhüt muahedenin imzasından 6 ile 8 hafta içinde gerçekleştirilecektir.

2) Asya cephesindeki Rus ve Türk seferî kuvvetlerin başkumandanları, 1. bend'de zikredildiği veçhile, böyle bir tahliye ve Rus askerlerinin sınırın öte tarafına geçirilmesi işinin tarz ve usulleri ve bu ordunun emniyetini sağlayacak tedbirleri tesbit edecektir.

3) İşgal edilen yerlerin boşaltılması zamanında Rusya Cumhuriyeti, buraların Türk kuvvetleri tarafından işgaline kadar, emniyeti sağlamayı taahhüt eder. (Rusya Cumhuriyeti) intikam vak'aları, yağma, cinayet ve diğer hukuk ve nizama aykırı olaylara yer vermemek için gerekli tedbirleri alır. Öyle ki, yukarıda zikredilen sahada mevcut bina ve tesisat, bu arada askerî cihetlere ait olanları dahil, aynı suretle möble ve emlâk, sapa-sağlam kalsın, tahrib edilmekten korunsun. Muahedeyi akdeden tarafların Ordu kumandanları bu önemli meseleleri mahallinde halledeceklerdir.

Bu yerlerde inşa edilmiş olan taşıt yolları, demiryollar, vagon, lokomotifler, köprüler dahi, ahalinin iaşesini kolaylaştırmak maksadiyle, oldukları gibi muhafaza edilecektir. Aynı şey askerî müesseselere de şamildir.

4) Rusya Cumhuriyeti sınır boyunun muhafazası maksadiyle her bir 150 klm. için tahminen bir tümen asker bulunduracaktır. Ordunun kalan kısmı terhis ve memleketin içine sevkedilecektir.

5) Rusya Cumhuriyeti gerek Rusya'da ve gerek işgal edilen Türk eyaletinde, Türk ve Rus teb'ası Ermeni çetelerini tamamiyle dağıtır.

6) Barış akdeden her iki taraf, mezkûr eyaletlerde normal durum iade edilinceye kadar, halkın iaşe meselelerini tanzim maksadiyle bir anlaşma yaparlar.

7) Umumî barışın akdine kadar, Rusya Cumhuriyeti kendi hudutlarında veya Kafkaslar'da, talim maksadiyle dahi olsa, bir tümenden fazla kuvvet toplayamıyacaktır.

Şayet iç emniyet mülâhazasiyle böyle bir tahşid gerekiyorsa, bu babda Dörtlü İttifak devletlerine önceden haber vermek zarurîdir.

Buna karşılık, Türkiye diğer hasımlarına karşı harbi devam ettirmek mecburiyetinde olduğundan, Ordusunu harp durumunda bırakmak zorundadır.

Madde II.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra 3 ay zarfında iki karma Türk - Rus Komisyonu teşkil edilecektir. Birinci Komisyonun görevi Türkiye ile Rusya'yı birbirinden ayıran sınır hattını tesbit etmektir; bunun başlangıç noktası her üç hududun, Türk, Rus ve İran sınırlarının bir araya geldiği yerden başlayarak, üç sancağın yani Kars, Ardahan ve Batum sancakları hududuna kadardır. Komisyon, bu mesafe üzerinde, harpten önceki sınır hattını nazarı itibare alarak hareket eder. Harp zamanında tahrip edilen hudut işaretleri, 1880 yılı sınır Komisyonunca tanzim edilen harita ve zabıtlara uygun olarak, tekrar yerine konur ve tamir edilir.

İkinci Komisyon ise, müşterek barış metninin IV. maddesinin 2. bendine uygun olarak, Rusya Cumhuriyetince tahliyesi lâzım gelen üç sancak ile Rusya arasındaki hududu tesbit eder. Oradaki sınır hattı 1877/78 Rus-Türk harbinden önceki sınırın aynı olacaktır.

Madde III.

Akid taraflardan bir şahısa veya cemaata ait mal veya gayri menkul eşya hududun öbür tarafında kalırsa, bu gibilere bu mal ve mülkten istifade veya istismar etmek, veya icara vermek, ve umumiyetle bunları şahsen veya mutemedler vasıtasiyle işletmek veya icabına bakmak hakkı tanınır.

Bu gibi eşhasın veya cemaat mümessillerinin pasaportlarını ibraz etmek suretiyle hududu geçmelerinde her hangi bir müşkülât çıkarılmaz; pasaportlar ise mahallî makamlarca verilir ve karşı makamlarca vize edilir.

Hududu geçerken, mezkûr eşhasa ve cemaat temsilcilerine, beraberlerinde götürdükleri mahsulleri, ziraat aletleri, geçimleri için zarurî yiyecek maddeleri, gübre, tohum inşaat malzemesi ve işte kullanılan davar'ın gümrük resminden muaf tutulmaları yolundaki hak tanınır.

Yukarıdaki iki benddeki kararlarda mevcut teferruatı tanzim için, akid taraflar bilâhare ayrı bir anlaşma akdi hakkını muhafaza etmektedirler.

Madde IV.

Akid taraflar işbu muahedenin tasdikinden sonra hemen bütün limanlar, şehirler veya diğer meskûn yerlerde, ilgili başkonsoloslara veya vis-konsoloslara exequatur (tanıma hakkı) verilecektir; ancak mezkûr kimselerin, bırakılması mümkün olmıyan yerler, bundan istisna edilecek ve bu gibi istisnalar bütün yabancı edevletlere de tatbik edilecektir.

Mezkûr eşhasın, VI. maddede tesbit edilen, geçit devrindeki imtiyaz ve salâhiyetlerine gelince, bu gibilere, aynı durumdaki kimselere en ziyade mazharı müsaade hakkı tanınan milletlerin statüsü tatbik edilecektir.

Madde V.

Akid taraflardan her biri, harp esasında, kendi sahalarında, vazifeli bulunan kimseler veya ahali tarafından konsoloshane binalarına veya eşyasına ve aynı şekilde karşı tarafın resmî şahıslara ve konsoloslukta hizmet edenleri ika edilen zarar ve ziyanı tazmin etmeği taahhüt ederler.

Madde VI.

Akid taraflar arasında önce meriyette olan bütün mukaveleler, andlaşmalar ve diğer uzlaşmalar, harbin zuhuru ile kendiliklerinden (ipso facto) hükümsüz bir hale gelmeleriyle, hukukî münasebetleri tanzim maksadiyle Rusya Cumhuriyeti hükümeti ile Osmanlı Devleti hükümeti arasında konsolosluk mukavelesi (convention) ve lüzumlu gördükleri diğer anlaşmalar akdetmek mecburiyetindedirler. Bu mukaveleler, müşterek muahedenin ticarete ve seyri sefaine ait 5 numaralı zeylinde tesbit edilen zaman zarfında yapılır. IV. maddenin sonuncu bendindeki kararların tatbiki ile bağlı geçici devir ve aynı veçhile her iki tarafca tanınan ihbar (denounciation) hakkı, adı geçen zeyilde nasıl ise, öyle olacaktır.

Madde VII.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra Rusya Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti arasındaki Posta ve Telgraf muhabereleri yeniden

tesis edilecektir ve bu hususta beynelmilel (Posta ve Telgraf) Birliğinin Posta ve Telgraf mukaveleleri ve anlaşmalarındaki nizamname ne ise, aynen tatbik edilecektir.

Madde VIII.

Müşterek barış metninin VII. maddesinde açıklanan prensibe göre, her iki akid taraf, İran'da nüfuz sahası ve nüstesna menfaatler temini maksadiyle daha önce akdedilen milletlerarası her türlü anlaşmaların hükmü kalmadığını kabul ederler. Her iki devlet İran arazisinden kendi askerlerini tahliye edeceklerdir. Onlar bu maksadla İran hükümetiyle temasa geçerek, tahliyenin teferruatı ve tedbirleri üzerinde anlaşmağa varırlar; öyle ki, bunlar yapılırken İran'ın siyasî ve ekonomik bağımsızlığı ve arazi bütünlüğüne başka devletler tarafından da riayet edilmesi için gereken şartlar temin edilmiş olsun.

Madde IX.

Akid taraflardan birine ait arazide harp zamanında, karşı tarafın tebasına tatbik ile, bunların şahsî hukukunu haleldar eder harp zamanı kanunlar, müşterek muahedenin tasdiki üzerine yürürlükten kalkacaktır.

Bir tarafın çıkardığı mahallî kanunlarla, diğer taraf milliyetine mensup olduğu kabul edilen hükmî şahıslar ve cemaatler, diğer tarafın vatandaşları olarak telâkki edilirler.

Madde X.

Akid tarafların birine ait vatandaşlardan hususî şahıslar ve cemaatlardan karşı tarafın arazisinde bulunanlar, harpten önceki statülerine iade edileceklerdir.

Her iki tarafın vatandaşları borçluluk mükellefiyetlerini, Brest-Litovsk'ta 3 Mart 1918'de imzalanan Rus - Alman anlaşmasının 2. ve 3. bend, VII. madde (bend 3.) ve X. maddedeki ahkâmın aynı olacaktır.

Her iki tarafın vatandaşlarından harp olayları sebebiyle veya kendi haklarını müdafaa için zamanında isbat-ı vücut edemiyenlerin, menfaatlerinin korunması yolunda akid taraftan her birinin, konmasını faydalı gördüğü, birçok muafiyetten istifade edecektir.

Madde XI.

Rus teb'ası olan islâm ahali, öz mal ve mülklerini tasfiye ve servetlerini beraberlerinde götürmek suretiyle Türkiye'ye muhaceret edebilirler.

Madde XII.

IX. maddede zikredilen askerî kanunlara göre zarara uğrayan kimselerin imkânı mertebesinde, eski hukukları iade edilir.

İşbu muahedenin tasdikinden sonra, her iki taraf, mezkûr kanunlara göre müsadere ve zaptedilen mal ve mülkün geri verilmesine aynı zamanda girişirler.

Tatbik edilen tasfiye, haciz, müsadere, zaptolunan veya zor kullanılarak ellerinden menkûl ve gayrimenkûllerin alınması tarzında vuku bulan haller neticesinde hayatları ve sıhhatlerine halel gelen karşı tarafın vatandaşlarının zarar ve ziyanları aynı zamanda tazmin etmeyi âkid taraflardan her biri taahhüt eder. Yukarıda zikredilen durumda vukua gelen zarar ve ziyan ve buna taalluk eden diğer meselelerde ve bu maksatla takip edilmesi ve bu gibi hallerde uyulması gereken usul ve muamele, her iki âkid tarafca, 3 Mart 1918 tarihli Rus - Alman tamamlayıcı anlaşmasının 14,15. ve 16. (4. bend) maddelerine göre tanzim edilir.

Madde XIII.

Bütün harp esirleri - malûller veya askerî hizmete yaramayanlar - hemen vatanlarına geri gönderileceklerdir. Bütün diğer esirler, veya askerî ve içtimaî mülâhazat dolayısiyle alıkonmuş olanlar, en kısa bir zaman içinde mübadeleye tabidirler. Böyle bir mübadele işbu anlaşmanın tasdikinden hemen sonra, her iki tarafca, sırf bu iş için tayin edilen komiserler vasıtasiyle icra edilecektir.

Esirlerin, gemiye bindirilecekleri limana veya hududa kadar nakil masrafları, bunları esir alan memlekete aittir.

Sivil esirler hemen serbest bırakılacaklardır. Bu sivil esirleri tevkif veya enterne eden taraf, bunların, bulundukları veya enterne edildikleri mevkiden, alındıkları yere kadar nakil masraflarını üzerlerine alır.

Madde XIV.

Âkid taraflardan her biri kendi arazisinde bulunan harp ve enterne edilen sivil esirlere ve keza karşı tarafın vatandaşlarına, Brest-Litovsk'ta 3 Mart 1918 tarihli Rus - Alman tamamlayıcı anlaşmasının, umumî affa ait 23. maddesindeki esaslar tatbik edilir.

Madde XV.

İşbu tamamlayıcı anlaşma, yeniden başka bir uzlaşma karar altına alınmadığı takdirde, 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk'ta imzalanan müşterek barış muahedesi ile ayni zamanda yürürlüğe girer. (İşbu anlaşma) tasdik edilecek ve bunun teatisi yukarıda adı geçen müşterek muahedenin mübadelesiyle aynı zamanda Berlin'de icra edilecektir.

Bu (yazılanların) tasdiki babında her iki tarafın murahhasları işbu tamamlayıcı akdi imza etmişlerdir. Brest-Litovsk, 3 Mart 1918.

Hakkı	G. Sokol'nikov
Zeki	L. Karahan
	G. Petrovskiy
	G. Çiçerin

İbrahim Hakkı Paşa — Sabık Sadrazam, Senatör ve Berlin Büyük Elçisi.
Zeki Paşa — Süvari Paşası ve Sultanın yaveri, Berlin'de ataşemiliter.
G. Jak. Sokol'nikov — Amele, asker ve köylü Sovyetleri Merkez Komitesi üyesi.
L. Mokh. Karahan — yine.
G. I. Petrovskiy — İç İşleri Halk Komiseri.
G. V. Çiçerin — Dışişleri Halk Komiseri muavini.

Bildiriler:

TÜRKİYE ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARINDA GELİŞMELER [1]

Dr. HÂMİT ZÜBEYİR KOŞAY

Anadolu ile Balkanlar arasındaki arkeoloji münasebetlerine dair görüşlerimi *Sinaia*'da 1962 *Colloque*'inda arz etmiştim [2]. Bu toplantıda aynı konuyu Prof. Mikof ele almıştır. Bir nazariye olmaktan çıkan bu probleme değerli arkeologların ve "substrat" dilleri inceleyen "linguiste"lerin yeni bilgiler katacaklarına ve ışık tutacaklarına eminim.

Ben bu konferansta ancak, sayın Prof. Seton Lloyd'ın "Renaissance" diye adlandırdığı gelişmelerden ve onun tarihçesinden bahs edeceğim. [3]

Zikri geçen gelişmeleri açıklarken: Müzeler, kazılar, anıtların onarımı, arkeolojik sitler, bilim kurulları ile işbirliği bir kül (ensemble) olarak ele alınacaktır.

Müzeler: Türkiye müzelerinin tarihçesi, üç devri kapsar;

Birinci devir:

1 — Tophane müşiri Ahmet Fethi Paşa tarafından 1846'da *St. Irène* Kilisesinde eski eserlerin toplanmasına başlanmasından Osman Hamdi Bey'in 1881'de "Müzei Hümayun = musée imperiale" müdürü olduğu zamana kadar geçen devir.

2 — 1881'den Cumhuriyetin ilânı tarihi olan 1923 yılına kadar geçen devir.

3 — Türkiye Cumhuriyeti devri.

Birinci devirde göze çarpan arkeolojik eserler ile eski silâhlar toplanır. 1869'da Âli Paşa'nın Sadareti çağında Maarif Nâzırı Saffet

[1] 25 Ağustos 1966 da Uluslararası Güney - Doğu Avrupa Konferansına sunulmuştur.

[2] Actes du Colloque International de civilisation Balkaniques. Sinaïa 8. 14 juillet 1962. "Identités ediverstés entre la préhistoire Anatolienne et la préhistoire Balkanique p. 87 - 91.

[3] Seton H. F. Lloyd, Bulletin of the Institut of Archaeology (University of London) Namber five. 1965.

Paşa valilere bir genelge yollıyarak eski eserler üzerine dikkati çeker. Toplanan kolleksiyona "Müzei Hümayun" adı verilir. Bu sırada müze müdürü Galatasaray Lisesi öğretmeni İngiliz Mr. *Gold*'dır. 1871'de Sadrıazam Mahmut Nedim Paşa müzeyi ve müdürlüğü lâğveder. Fakat bir yıl sonra 1872'de Sadrıazam *Ahmet Vefik* Paşa (Moliere'i türkçeye çeviren zat) müzeyi tekarar açar. Bu sefer alman asıllı Mr. *Déthier* müdür olarak atanır ve ölünceye kadar bu görevde kalır. Zikri geçen ecnebi müze müdürlerinin zamanın ilim seviyesinin ve ictimaî şartların müsaadesi nisbetinde feragetle çalıştıklarını kabul edebiliriz. Ancak 1874'de yayınlanan Asarı atika nizamnamesi (= Réglement sur les Antiquités) Kazılarda çıkan eserleri devlet, hafriyatçı ve arazi sahibi arasında üçe böldüğü için çok zararlı olmuştur. 1875'de Maarif Nazırı *Subhi Paşa* eski eserleri *St. Irène*'den Fatih Mehmet II'nin yaptırdığı Çinili Köşk'e naklettirdi ve müze halkın ziyaretine açıldı.

İkinci devir'de *Osman Hamdi Bey Müzei Hümayun* müdürü olduğu zaman arkeoloji bölümünde ancak 650 eser vardı. O, ilk iş olarak zararlı eski eserler nizamnamesini değiştirdi. 1883'de "Sanayii Nefise = Ecole des Beaux Arts" okulunu kurdu. Sayda lâhitlerinin keşfi yeni müze binası yapılmasına vesile oldu. Bu binanın orta kısmı 1891'de, yan kısımları 1902 ve 1908'de tamamlandı.

Osman Hamdi Bey'in kardeşi *Halil Edhem Bey* (1861 - 1938) önce muavini ve Hamdi Bey'in 1909'da vefatından sonra emekliliğe ayrıldığı 1931 yılına kadar müdür olarak çalıştı. Her ikisi kendi sahalarında gerçek âlim (erudit) ve bir çok ilim kurullarının aslî veya fahrî üyesi idiler. 1907'de "Asarı atika Nizamnamesi" yeniden gözden geçirildi. Müze-i Hümayun Umum Müdürlük oldu. Bu nizamnamesinin IV. maddesi yer altında ve üstündeki bütün eski eserlerin devlet malı olduğunu tahkim ediyordu[4].

Birinci ve ikinci devir, Ortadoğu'da arkeoloji sahasında sensationnel keşiflerin yapıldıkları tarihlere rastlar. Mısır Hiergliflerinin okunması, çivi yazılarının çözülmesi ile üç-dört bin yıldanberi gömülü

[4] Art IV: Tous les monuments ou objets antiques, mobiler ou immobiliers, de quelque nature qu'ils soient, qu'on sait exiter actuellement ou qu'on découvrira parla suite, dans toute l'Etendue de l'empire Ottoman, tant dans le domaine public ou privé de l'Etat que dans les biens des particuliers ou des communauté, sont la propriété de l'Etat ottoman etc.

kalan medeniyetler meydana çıktı. Öğrenmeye ve şeref kazanmaya susamış, avantürü seven cesur insanlar her tarafta müsaadeli ve müsaadesiz ören yerlerini karıştırmakta, Kolleksiyonlarını zenginleştirmek istiyen batı müzeleri onları desteklemektedirler. Kazılarda bulunan eserlerin her vasıtaya müracaat olunarak taşınması onlarca mubahtır. Müşkilâta uğradıkları zaman büyük elçilikler yardımlarına koşmakta, gerekirse siyasî mesele yapılarak "irade-i seniyye = padişah fermanı" koparılmaktadır. Üstelik bu sömürücülerin başarıları zayıf Osmanlı idaresi ve cahil halkla istihfaf ve alay konusudur.

Elimize geçen arşiv malzemesine göre, o çağda da Türkiye'de uyanık ve eski eserlerin değerini bilen insanlar vardı. Saffet Paşa'nın yukarıda zikri geçen genelgesi (= tamimi) bunun delilidir. Eski eserlerin talanı (= yağma edilişi) Cumhuriyet devrine kadar sürüp gidecektir. Türkiye'de eski eserler kanunu ve hükümlerinin sertliğinden şikâyet edenler, bunun sebebini biraz da eski acı tecrübelerde aramalıdırlar.

Üçüncü devir olan Cumhuriyet: Yurdun tamamlığını ve istiklâlini sağlayan, devrimler yapan *Atatürk*, tarihi yaratan bir çok dâhîler gibi eski eserlere karşı kayıtsız kalamazdı. Atatürk yurdumuzun ve Türk tarihinin, ilim ışığı altında yeniden yazılmasını ve bunun için gerekirse kazılar yapılmasını emretti. Türk Tarih Kurumu'nu kurdu. Üniversitelerde klâsik arkeoloji, filoloji, hititoloji, sinoloji, indoloji, hungaroloji kürsüleri ihdas edildi. Başta yabancı uzmanlardan da faydalanıldı. Atatürk ölümünden önce maddî varlığını Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'na bağışlayarak bu çalışmaların geleceğini de garantiledi. 1924'de Topkapısarayı müzeye kalbedildi ve halkın ziyaretine açıldı. 1934'de müze ve rasathane (observataire) teşkilât kanunu ile ilim personelinin ehliyetlerine göre yerlerinde terfileri sağlandı.

Bu günkü Türkiye'de merkeziyetçilikten vazgeçilerek tarihî ve coğrafî bölgelere göre:

a) Bölge müzeleri,
b) Mahallî (= locale) müzeler,
c) İhtisas müzeleri,
d) depolar kurulmaktadır.

Aşağıdaki yerlerde modern müze binaları inşa halinde veya tamamlanmış durumdadırlar: Adana, Antalya, Alanya, Efes, Konya

arkeoloji, Kayseri, Kültepe, Urfa, Erzurum, Bodrum, Boğazkale, Afyon, Yalvaç, Tire. Yalnız 1965'de müze binaları inşası için 1.350,000 TL. harcanmıştır.

Eski tarihî âbidelere de bir fonksiyon bulunarak korunmalarına çalışılmaktadır.

Türkiye'de Bugünkü Eski Eserler Ve Müzeler Teşkilâtı

I. 5805 sayılı kanunla kurulan ve Başbakanlığa bağlı "*Gayri menkul eski eserler ve anıtlar yüksek Kurulu*"nun 16 üyesi vardır. Eski eserler ile ilgili önemli projeler bu kuruldan geçer. Veto yetkisini haizdir.

II. Eski eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Merkezde 39 ilmî ve idarî eleman çalışır. Millî Eğitim Bakanlığı Kültür müsteşarlığına bağlıdır.

III. *Müze Müdürlükleri.* 32 yerde faaliyettedir.

IV. *Müze memurlukları.* 34 yerde faaliyettedir.

V. *Müze depoları.* Daha çok kazı yerlerinde ve küçük merkezlerde bulunur. (Alacahöyük, Edremit, Erdek, Aphrodisias, Milâs, Sart, Xanthos, Üskübü) gibi.

Müze müdürlükleri tedricen bölge müzeleri halinde tam teşkilâtlı kurullar haline gelecektir.

Müzeleri Ziyaret

Müzelerin halk eğitiminin ve ilmî araştırmaların ihmal edilmez birer unsuru olduğu kabul olunmaktadır. Aşağıdaki cedvel ilginin artışını gösterir :

yıl	paralı ziyaretçi	parasız	yekûn	hasılat miktarı
1950	175.698	62.360	238.058	30.802 TL.
1960	966.384	475.430	1.441.814	553.225 "
1965	1.789.974	957.988	2.747.662	3.801.659 "

Hafriyatlar : Halen Topkapı Sarayı'nda muhafaza olunan Encümeni Maarif defterlerinde eski kazılarla ilgili kayıtlara rastlanmaktadır. Bunlar hazırlamakta olduğumuz hafriyat tarihi'nin *Osmanlı devri* bölümünde yayınlanacaktır.

Osmanlı devleti idaresi, Hamdi, Halil ve Makridy Beylerin yaptıkları birkaç kazı istisna edilirse, hafriyatlar sahasında "pasif" durumda idi. Cumhuriyetin ilânından sonra Atatürk'ün teşvik ve ilhamları ile durumun birden değiştiği görülür :

Türkiye'de son yıllarda bilhassa: Paleolithik, neolithik a seramik (= çanak çömleksiz neolithik), neolithik ve chalkolithik medeniyetler ile Doğu Anadolu'daki *Urartu* medeniyeti araştırmaları alanında büyük hamleler kaydedilmiştir. Antalya Karain Mağarası'nda Prof. Kılıç Kökten kazıları Anadolu paleolithikinin tam bir "stratification" unu vermiştir. *Su berde*'(Konya güneyi)de J. Bordase "a seramik" kültürün Hacılar ve Çatalhöyük'den daha eski tabakasını buldu. Kültepe (Kayseri) kazısında Prof. Tahsin Özgüç Asur Koloni çağına ait muazzam arşiv meydana çıkardı.

Fransızların *Xanthos* (Fethiye), Amerikalıların *Gordion* ve *Sardes* de yapmakta oldukları kazıların Batı - doğu münasebetlerini aydınlatacağını umuyoruz.

Amerikalı Türk Profesörü *Kenan Erim*'in idare ettiği *Aphrodisias* kazısında yüzlerce heykel ve yazıt ele geçti.

Yalnız 1965 yılında Türkiye'de 20 yerde ecnebi ilim heyetleri, 33 yerde Türk Tarih Kurumu, Eski eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve Üniversiteler adına kazı ve sondajlar yapıldı.

Eski kazılardan farklı olarak yeni kazılarda *Unesco* ve *İCOM*'ın ana prensiplerine uygun olarak, bulunan anıtların yerinde restorasyonuna da dikkat olunmaktadır. *Gordion*, *Aphrodisias*, *Boğazkale*, *Hieropolis* (İtalyan) kazı heyetleri M. Eğ. Bakanlığı ile işbirliği yaparak önemli sonuçlar elde etmişlerdir. Menkul eserlerden bir kısmı mahallindeki depo ve müzelerde teşhir edilmektedir (Bodrum sualtı kazısı, Troya, Boğazkale, Alacahöyük, Gordion, Bergama, Efes gibi). Side'de antik bir Roma hamamı bir Türk zengini tarafından temamiyle restore edilerek küçük bir müze salonu haline çevrilmiştir. Bu bir denemedir.

Onarımlar: Türkiye hükümeti devir farkı gözetmeksizin sanat eserlerini beşeriyetin müşterek malı (=*Patrmoine Commune de l'Humanité)* saymaktadır. Aşağıdaki cedvel bu hususta bir fikir verir sanırım :

Yalnız 1965'de *Aspendos* tiyatrosu onarımı için.....100.000 TL.
Perge (Antalya) tiyatrosu için.....200.000
Priene harabeleri için.....50.000

Assos (Çanakkale) için.....50.000
Korikos, Uzunburç (Olba) için.....100.000
İzmir agorası için.....50.000
Bergama için.....50.000
Efes için.....100.000
Göreme (Nevşehir) için.....62.000
Tiana Kemerleri (aquaduc) için.....50.000
harcanmıştır.

Yalnız 1965'de İstanbul'daki Ayasofya ve Bizans anıtları onarımlarına harcanan para 350.000 TL. dır. Bunlar arasında Topkapı Sarayı Harem dairesine 400.000 TL., İbrahim Paşa Sarayı onarımına 200.000 TL. ve Topkapı Sarayı Murat III. Köşkü onarımına 400.000 TL. ve dağnık onarımlar için 325.000 TL. harcanmıştır.

Gayri ihtiyarî olarak şu sual hatıra geliyor : Acaba komşu ülkeler, beşerî medeniyetin bir cüzü olan Türk ve islâm eserlerinin korunmasında aynı hassasiyeti gösteriyorlar mı? Balkanlardaki Türk epigrafisi ve mimarîsi eserlerinin müşterek gayret ve AİESSEE nin inisiyatifi ile bir korpüsü yapılamaz mı?

Vakıflar Genel Müdürlüğü de kendi idaresinde olan eski eserlerin ve dinî yapıların onarımı için her yıl takriben 20.000.000 TL. harcamaktadır. Bunlar arasında kervansaraylar, camiler vs. vardır.

Hulâsa olarak, Sayın Prof. *Seton Lloyd*'ın işaret ettiği vechile Türkiye arkeoloji araştırmaları alanında bir "renaissance"a, kavuşmuştur. Beşerî medeniyetin müşterek malı olan sanat eserlerinin korunması ve kurtarılması için azamî gayret sarf olunmaktadır. Bu gayreti devam ettirecek şuurlu ve bilgili yeni bir nesil yetişmektedir.

Buna rağmen yapılacak pek çok iş vardır. Kazılar sahasında eski metinlerde adı geçen bir çok paytahtın ve bunlar arasında "*Buruşhanda* ve *Kussara*'nın yerini dahi bilmiyoruz. Asur ticaret kolonilerinden ancak *Kaneş*'in yeri kesin olarak tesbit edilmiştir.

Kuzey Anadolu'daki ormanlık bölge ve bu meyanda *Kaşka* ülkesi, Samsun ve Amasya çevresinde bazı kazılar yapılmasına rağmen, henüz bir "terra incognita"dır. Yüksek *Urartu* medeniyetinin *Phryg* ve *Etrüsk* medeniyeti ile ilgileri sezilmekte ise de bunu ispat edecek halkalar eksiktir. Türk kavimleri tarihi bakımdan Bizans kaynakları büyük önem taşımaktadır. Bu kaynakların "*edition cri-*

tique"i yapılarak değerlendirilmesi gerekir. *Gyula Moravcsik*'in "Byzantinoturcica 1958"si bu hususta ışık tutar. Osmanlı devleti tarihe karışsa da Osmanlı kültürü Balkanlara kadar tesirini hissettirmektedir.

AİESSEE'nin ilmî araştırmaları ile, insanları ve milletleri karşılıklı olarak takdir etmeyi sağlayacağına ve dünya sulhuna hizmet edeceğine inanıyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

DR. ŞERİF MARDİN, *Jön Türkler'in Siyâsî Fikirleri, 1895 - 1908*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 2 + 250 sayfa, 15 TL.

Müsteşrıklar'ın, XIX. ve XX. asır Türkiye'sine dâir araştırmalarında en çok ele aldıkları mevzûlardan biri, milliyet fikirlerinin inkişâfı ve Jön Türkler'dir. Bunun sebebi, umûmiyetle, bu fikir cereyanlarının doğuş ve tekâmülünü Batı te'sirine bağlamak gayretinden ileri gelmektedir. Jön Türkler hakkında gerek dış memleketlerdeki gerek bizdeki neşriyâtta, 1865'den i'tibaren varlığını gösteren birinci devresi oldukça karanlık bırakılmış, bilhassa ikinci devresi üzerinde durulmuştur. Ahmed Bedevî Kuran'ın 1945'de basılan *İnkılâb Tarihimiz ve Jön Türkler* adlı eserinden sonra, Dr. Şerif Mardin'in *Jön Türkler'in Siyâsî Fikirleri — 1895 - 1908* adlı kitabı, memleketimizde bu mevzûda yazılan ikinci monografiyi teşkil ediyor.

Eserini, (I) *Giriş*, (II) *1876 - 1895 Seneleri Arasında Türkiye'de Hürriyetçi Cereyanların Sosyal ve Fikrî Kökleri*, (III) *Mizan'cı Murad Bey ve Siyâsî Fikirleri*, (IV) *Osmanlı*, (V) *Ahmed Rizâ Bey ve Meşveret*, (VI) *İctihad*, (VII) *Şûrâ-yi Ümmet*, (VIII) *Prens Sabahaddin ve Jön Türkler*, (IX) *Netice* olmak üzre bölümlere ayıran Şerif Mardin, *Giriş* kısmında (S. 1 - 6), "Siyâsî fikir tarihinin eskidenberi araştırıcılara rehber olmuş olan" metodlar, dolayısıyle Manheim'in, Marx'ın, Levinson'un fikirleri üzerinde durmuştur. "Levinson'un eserinden gelişmemiş memleketlerin modernleşme vetiresi içinde romantizm'in esas bir fikrî kategori teşkil ettiği anlaşılmıştır." diyen müellif, bu cümlesi münâsebetiyle verdiği notta, kendi memleketimizin de ilk modern siyâsî düşüncesinde bu izleri görmenin mümkün olduğunu ileri sürerek, kaynak olarak kendisinin *The Genesis of Young Ottoman Thought* adlı eserini gösterdikten sonra, "fakat bunu ilk def'a başka bir zâviyeden Tunaya ele almıştır" diyor (S. 5, not - 15); bahsettiği bu makale, 10 Haziran, 1948 tarihli *Vatan*'da basılan *Romantik Milletler*'dir. Daha önce bu mevzûda yazılmış şeyler yok değildir; meselâ, Prof. Fuad Köprülü'nün *İslâm Medeniyeti Tarihi*'nin *Başlangıç* kısmının bilhassa IV. bölümünde, millî tarih tedkikleri dolayısıyle Türk nasyonalizmi ve geçirdiği romantik devirler üzerinde durulmuştur[1]. Ş. Mardin, bu monografisinin, daha çok, Jön Türkler'in Avrupa'daki neşriyâtı üzerine inşâ edildiğini, fakat bütün neşriyâtın, bilhassa Bulgaristan basınının, Filibe'de çıkan *Muvâzene* ve *Sadâ* gibi gazetelerin gözden geçirilemediğini kaydederek, "Kullandığımız Jön Türk neşriyâtı, British Museum, Bibliothèque National, Bibliothèque Publique et Universitaire (Geneve), Hoover Library (Harvard University), T. B. M. M. Kütüphânesi, Millî Kütüphâne, D. T. C. Fakültesi Türkoloji Enstitüsü, İstanbul Belediye Kütüphânesi ve Robert Kolej'de Kingsley Birge kolleksiyonlarından faydalanılarak tedkik edilmiştir" diyor (S. 6).

---

[1] Prof. Dr. W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Prof. Dr. M. Fuad Köprülü tarafından *Başlangıç'la İzahlar ve Düzeltmeler*, İst., Kanaat Kitabevi, 1940, s. XXXV - XXXIX. İkinci Basım, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1963, s. XXII - XXIV.

İçindekileri tanıtmağa, kıymetlendirmeğe çalışacağımız bu monografinin, çetin bir çalışmaya ve tertip kābiliyyetine ihtiyaç gösteren kısmı, şüphesiz, *1876 - 1895 Yılları Arasında Türkiye'de Beliren Hürriyetçi Cereyanların Sosyal ve Fikrî Kökleri* mes'elelerini aydınlatacak olan II. *Bölüm*'üdür. Bu kısımda, Abdulhamid II'in tahtta bulunduğu yılların Türk tarihinin karanlık bir safhası olduğuna işâret eden Ş. Mardin, Yeni Osmanlılar ve fikirlerinin, faâliyyetlerinin Osmanlı İmparatorluğu dışındaki akisleri, bir fikir merkezi olarak Mülkiye Mektebi, ilk Türkçülük hareketleri, İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin kuruluşu zamânında Bâbî te'sirleri, Jön Türkler'in sosyal kökleri, Sultan Abdülhamid, Osmanlılık ve Pan-İslâmizm, Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin Londra ve Paris Jön Türkleri ile temasları üzerinde durmuş, bunları aydınlatmak için, Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti ile Jön Türkler'in ne bakımlardan alâkalı bulunduğu, Yeni Osmanlılar'ın 1877'de dağıtılmaları, Alî Su'âvî Vak'ası, Scalieri hareketi, Hidiv İsmâ'îl Paşa'nın Jön Türkler'le münâsebeti ve bunun daha önceki tarihlerde başlamış bulunduğu, 1881'de Midhat Paşa'nın Tâ'if'e sürülmesinden dolayı Kānûn-i Esâsî'ye aykırı bu hükme karşı koyma hareketleri, Avrupa'ya kaçanlar ve neşriyatları hakkında bilgi vermiştir (S. 7 - 45). Jön Türkler'in birinci devresine âit olan ve eserin hemen beşte birini içine alan bu bölüm, her hâlde, kitabın esasını teşkil eden ikinci devredeki Jön Türkler'in siyâsî fikirlerinin temellerini anlatmak maksadıyle yazılmış olsa gerektir. Aşağıda kaydettiğimiz hususların, bu bahsi aydınlatma ve bâzı kısımları düzeltme bakımından faydalı olacağını sanıyoruz :

1. "Yeni Osmanlılar, 1877'den sonra, Abdülhamid tarafından dağıtıldılar." deniliyor (S. 9). Kemal ve arkadaşlarından bir kısmı, 1870'de afvedilerek İstanbul'a döndükten sonra, 1872'de Kemal'in Gelibolu Mutasarrıflığı'na ta'yinini müteâkip 1873'de kimi Magosa, Rodos ve Akkâ'ya sürülmek, kimi —msl., Reşad Bey— taşra me'murluklarına ta'yin edilmek sûretiyle dağıtılmışlardır ve bu hâdiseler Abd'ül-Aziz devrine rastlar; ikinci dağıtılma hâdisesi, Midhat Paşa, Kemal, Ziya Paşa v.b. kimselerin İstanbul'dan uzaklaştırılmaları, Dr. Şerif Mardin'in müphem tarzda ifâde ettiği üzre 1877'den sonra (?) değil, 1877'dedir.

2. İttihad ve Terakkî'nin, "...1865'lerde i'mâl edilmiş bir ideolojiyi kendine şi'âr edinmesinden" doğduğu (S. 8) ve "Hidiv'in Türk hürriyetçi muhitleriyle ilgisi de yeni bir gelişme" olmayıp, "1860'larda Hidiv İsmâ'îl kendi menfaatlerine uyduğu vakit Yeni Osmanlılar'la oldukça mühim bağlar kurmuş" olduğu kaydediliyor (S. 11). Dr. Ş. Mardin, bu sonuncu fikir münâsebetiyle verdiği notta, kendi eseri *The Genesis*'in 28 - 63'üncü sayfalarına bakılmasını yazıyorsa da, bütün bu sayfalar, Yeni Osmanlılar'la İsmâ'îl Paşa'nın münâsebetlerine âit değildir. İsmâ'îl Paşa'nın İstanbul'a gelmesi, kendisinin de kaydettiği gibi (*Ayn. esr.*, s. 29) 1865'dedir; Jön Türkler'den bâzılarıyle siyâsî menfaatleri uğruna münâsebeti, Fâzıl Paşa'nın 1867'de İstanbul'a dönmesinden sonra, bilhassa 1870'dedir [2].

[2] Bu hususta bilgi edinmek için bk., F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Husûsî Mektupları — I., İstanbul, Avrupa ve Magosa Mektupları*, Türk Tarih Kurumu Yayınlarından, Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1967, s. xxv, xxxviii, 197 - 204.

3. Dr. Ş. Mardin, M. Cemal Kuntay'ın eserinden naklen, kontrol etmeksizin, aşağıdaki bilgiyi veriyor : "1881 senesinde, Yeni Osmanlılar'ın tutumunu devâm ettiren bir harekete rastlıyoruz. Midhat Paşa'nın Tâ'if'e sürülmesi üzerine İstanbul'da Askerî İ'dâdî talebelerinden Nedim Bey isminde bir genç ve Said ve Cemal Bey ismindeki arkadaşları müştereken *Sadakat* gazetesine yazdıkları makalede Midhat Paşa'nın mahkeme kararı alınmadan tebyidinin Kanun-u Esasiye aykırı olduğunu ileri sürdükleri için Rodos'ta onbeş sene kalebentliğe mahkûm ediliyorlardı" (S. 11). Bu hâdise, 1881 yılına ve Midhat Paşa'nın Tâ'if'e sürülmesi mes'elesine âit değil, onun, 5 Şubat, 1877'de saraya çağırılarak kendisine bildirilen memleket dışına çıkarılma karârı ile alâkalıdır ve Kemal, bu gençler ile Rodos Mutasarrıflığı'ndan önce, 1877'de Midilli'ye sürüldüğü zamanlardan başlayarak mektuplaşıyordu. *Sadâkat* gazetesi de, zâten, 1881'den önce feshedilmiş bulunuyordu [3].

4. Ahmed Midhat Efendi'nin meşhur *Tercemân-i Hakikat* gazetesinin adını *Tercemân-ı Ahvâl* olarak kaydeden (S. 27) Dr. Şerif Mardin'in, oldukça kesin hükümler verdiği görülüyor; bunlardan biri, "Ahmed Midhat Efendi'nin Türkiye'de ilk populer iktisad kitabını" yazmasıdır (S. 27, 184); hâlbuki, 1296'da basılan bu eserden, *Ekonomi Politik*'ten on yıl önce, Kemal Paşazâde Sa'îd Bey tarafından, populer bir eser olan *İlm-i Tebîr-i Servet* neşredilmiş bulunuyordu (İst., 1286, 126 sayfa). Bu eserin *Mukaddimesi*'nde, bu ta'birin *ekonomi-politik* karşılığı kullanıldığına dâir bilgi verilmiştir [4].

5. Türkçülük; lisânî, ahlâkî, iktisâdî, hukûkî, dînî v.b. cepheleriyle geniş mâna taşıyan bir ta'birdir. Bunun başlangıcını ta'yin için, bu muhtelif sâhalardaki Türkçülük hareket ve faâliyetlerini araştırdıktan sonra hüküm verebilmek mümkündür. Böyle bir mes'elede Dr. Ş. Mardin vuzuhtan uzak ve kesin fikirleri biribiriyle bağlayarak, "Jön Türkler zamânında başlangıcı görülen Türkçülük hareketi, 1880'lerde lenguistik Türkçülük hâlini almış..." diyor ve yalnız, bu cümlenin "hareketi" kelimesine kadarki kısmı için kaynak olarak, *Türk Yılı*'nı gösteriyor (S.34, not-93). Kaydettiği eserin işâret olunan sayfasında böyle bir fikre rastlayamadık; lisânî türkçülüğe gelince, bunun, Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't - Türk*'ünde ileri sürdüğü fikirler dolayısıyle kökü milâdî XI. asra kadar uzanan bir cereyan olduğu, bugün, artık umumî hüküm hâlini almıştır.

6. Pan - İslâmizm ta'birinin, Türkçülük gibi geniş mânası vardır; msl., Muhammed 'Abdüh'a göre, İslâm dininde, bu dînin başlangıcındaki orijinal şartlarına dönmek sûretiyle bir reform yapmak, dilin yenileştirilmesi, hükûmete karşı halkın haklarının tesbiti, Garb medeniyet âlemine karşı İslâm ülkelerinin birleştirilmesi

---

[3] Yukarıdaki 2'nci notta kaydettiğimiz eserin ikinci cildini teşkil eden ve basılmakta olan *Midilli Mektupları*'nda, Kemal'in bu şahıslarla münâsebetini aydınlatan mektuplar ve bilgi mevcuttur.

[4] Kemal Paşazâde Sa'id Bey'in eserinden daha önce, Ohanes Efendi'nin, ayni mevzûda *İlm-i Servet-i Milel* başlıklı yazısı çıkmıştır (*Mecmua-i Fünûn*, yıl 1, nu. 2, Safer, 1279 / 1863). Bursalı Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri*'nde, Münif Paşa'nın basılı eserleri arasında *İlm-i Servet* adlı kitabı da zikredilmekle berâber (C. 11., İst., 1333, s. 428), bu eseri görmüş değiliz.

esaslarına dayanır. Dr. Ş. Mardin, "Abdülhamid devri hakkında yazılmış ciddî eserlerin büyük bir kısmı Padişah'ın Pan - İslâmizm politikasından bahsederler. Böyle bir politikanın 1890'dan önce mevcûdiyetinden bahsedilemeyeceği gibi, 1890'dan sonra da pek atak bir Pan - İslâmizm politikasına girişildiğini isbât etmek zordur" diyor (S. 42-43). Müellif, bu geniş mânalı Pan - İslâmizm politikası ile neyi kasdettiği hakkında hiçbir şey kaydetmiyorsa da, biz, bununla bu fikrin dayandığı esaslardan birini teşkil eden İslâm ülkelerinin Garb medeniyet âlemine karşı birleşmeleri fikrini kasdettiğini sanıyoruz. Bu, en umûmî mânasıyle, bütün İslâmlar'ın, mensup oldukları müşterek dinden, bu mânevî bağdan kuvvet alarak biribirlerine bağlanmaları, birlik kurmalarıdır. Böyle bir fikrin propagandası için, İslâm din ve medeniyetinin, buna mensup milletlerin üstün vasıfları, bunun dışında kalan din ve medeniyetlerin kıymet ifâde etmeyen tarafları üzerinde durmak, bir bakıma, Pan - İslâmizm siyâsetidir. Bu siyâset, Sırbistan ve Bulgaristan isyanları sırasında, 'Abdü'l-'Azîz'in son yıllarında bilhassa kuvvetlenmiş[5], Birinci Meşrûtiyet'in i'lânı, Millet Meclisi'nin kapatılması, Türk - Rus harbi gibi hâdiseler dolayısıyle bir müddet için ehemmiyetini kaybetmekle berâber, 'Abdü'l-Hamîd devrinde, Türk - Rus harbinden sonra tekrar canlanmıştır ve bu, 1890'dan öncedir: Kemal'in 1881'de bitirip 'Abdü'l-Hamîd'e takdim ettiği *Celâle'd-Dîn Hvârezmşah* piyesinde, aynı yılda bitirdiği *Cezmî* adlı romanında İslâmlar arasında birlik bulunmadığı takdirde ne gibi felâketler doğacağı tarihten alınan misâllerle anlatılmış, 1883'de yazıdığı *Renan Müdâfa'a-Nâmesi*'nde ise, İslâm dininin üstünlüğü, Renan'a verilen cevaplar vâsıtasıyle ifâde olunmuştur[6]. Bütün bunlar, Şerif Mardin'in fikrine aykırı olarak, böyle bir cereyanın 1890'dan önce bulunduğunu isbât eder; esâsen Türk - Rus harbinden sonraki siyâsî ve içtimâ'î şartlar böyle bir zemîn için çok elverişli idi ve bu cereyan, Türk - Yunan harbi dolayısıyle 1313 (1898)'de[7] yeniden canlanmıştır.

7. Dr. Ş. Mardin, monografisinin, üzerinde durduğumuz bu ikinci bölümünde, Servet-i Fünun edebiyatı, bu devre âit bâzı münâkaşalar, Servet-i Fünuncular'dan bâzıları ve bu mecmua etrafında toplananların siyâsî faâliyetleri hakkında bilgi

---

[5] Msl., Alî Fuad, Edhem Pertev, Mehmed Ârifî, *Emrü'l-'Acîb fî Târîh-i Ehli's-Salîb* ve bu eser hakkında Kemal'in tenkîd'i (Bk., yukarıda 2'nci notta zikredilen eser, s 366). Alî Haydar, *Beyân-i Hakîkat*, İst., Matbaa-i Âmire, 1293/1876 (Önce *Sadâkat* gazetesinde tefrika edilmiştir: Nu. 23, 27 Rebî' II., 1292/20 Mayıs, 1875 v.d.).

[6] F. A. Tansel, *Namık Kemal'in Midilli'de Yazdığı Manzum ve Mensur Eserler, Türkiyat Mecmuası*, c. XII., 1955, s. 83 - 90. Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Namık Kemal'in Renan Müdâfa'a-Nâmesi (İslâmiyet ve Maârif)*, Millî Kültür Yayınları, Dînî Kültür Serisi, Nu. 1., Ankara, 1962, Önsöz. — Alî Haydar, *Beyân-i Hakîkat*, c. II., İst., Matbaa-i Osmânîye, 1303/1886.— Müellifi kaydedilmeyen *Tuhfetu'l-Erib fî Redd-i 'alâ Ehli's-Salîb* (İst., Matbaa-i Osmânîye, 1304. — Ahmed Muhyiddin b. Mirzâ Sa'îd Paşa, *Sirâcü'l - Hidâyet* (İst., 1305). Bu misâlleri burada daha çok artırmağa lûzum görmüyoruz.

[7] Msl., Ahmed Midhat'in *Nizâ'-i İlm-ü Din — İslâm ve Ulûm* adlı eserinin birinci kısmı Drapper'in eserinden terceme, ikinci kısmı ise onun fikirlerinin şerh ve tenkidine ayrılmıştır (İst., 1313/1897-98).

vermiş, bu devir edebiyatının husûsiyeti dolayısiyle şahsî düşüncelerini de kaydetmiştir. İsmâ'îl Habîb'in liseler için yazdığı ve 1940'da basılan *Edebî Yeniliğimiz* eserine dayanarak, "... Ekrem Bey bir modernleştirici idi ve teorileri de Muallim Nâcî'nin ve Hacı İbrahim isminde bir zâtın şiddetli hücumlarına maruz kalmıştı" (S. 24) dedikten sonra, Mülkiye Mektebi'ne, "Recâîzâde'nin yerine hasm-i cânı olan İbrahim Efendi'nin ta'yin ettirilmesi, dil mes'elesinin Yıldız'da ne gibi bir açıdan kıymetlendirildiğini göstermektedir" hükmüne varıyor (S. 25). R. Ekrem'in yenilik tarafdârlığına karşılık Muallim Nâcî'nin eski tarzı müdâfaa ettiği hükmü mesnedsiz, yanlış ve artık ehemmiyetini kaybetmiş bir hükümdür; Muallim Nâcî'nin edebiyatımıza kazandırdığı yeni tarz eserler, ileri sürdüğü yeni fikirler R. Ekrem'in ve çağdaşlarınınkilerle karşılaştırılınca, onlardan hiç de geri kalmadığı görülür [8]. R. Ekrem ve Hacı İbrâhim Efendi arasındaki münâkaşaların mâhiyeti hakkında fikir sâhibi olmadığı anlaşılan Dr. Ş. Mardin'in, yukarıda kaydettiğimiz mübhem ifâdesi arkasında gizlenen ve Yıldız'ın dilde eski tarzı müdâfaa edenleri himâye, bu hususta yenilik tarafdârlarını işlerinden azletme hükmü karşısında, susmayı uygun buluyoruz. Dr Şerif Mardin'in verdiği şu bilgi ve hükümlere de iştirâk edemeyeceğiz :

a. "Mülkiye'den çıkan fikir cereyanlarının tereddütlü gelişmesini göstermeğe yarayacak en göz açıcı misâlleri *Servet-i Fünun* dergisinin etrâfında toplananların siyâsî faâliyetlerinde bulabiliriz. Recâîzâde Ekrem, Mülkiye'deki hocalığını kaybettikten birkaç sene sonra, gene Mülkiye'deki kābiliyetli elemanların nüvesini teşkil ettiği bir mecmuayı canlandırmıştı. *Servet-i Fünun* ismindeki bu mecmua, eski Mülkiye talebelerinden Ahmed İhsan tarafından çıkarılıyordu. Üzerinde durulması gereken nokta, birçok genç aydınların hayatlarını hürriyet uğruna tehlikeye attıkları bir sırada bu derginin *san'at için san'at*'i gerçekleştirmeğe çalışmış olmasıdır" (S. 33). Servet-i Fünun devri, Abdülhamid baskısının en sıkı zamanına rastladığı için, bu devirde öyle göz açıcı siyâsî faâliyetlerde bulunmamışlardır. *San'at için san'at* prensipine bağlılıklarının sebebi, kısmen bunun, kısmen de Batı edebiyatından aldıkları fikirlerin tabi'î neticesidir.

b. "Servet-i Fünuncular'ın en cesuru olan Fikret bile siyâsî tutumuna tam bir sarâhat vermemişti. Ancak, din bakımından irticâ'î sayılacak cereyanlara karşı koyması mühim bir hizmet sayılmıştır" (Sabiha Sertel, *Tevfik Fikret, İdeolojisi ve Felsefesi*, İst. 1946). S. 33, not - 90.

Dr. Mardin, birçok notlarında olduğu gibi bunda da sayfa göstermiyor. Kasdedilen her hâlde, komünistler'in kendilerine bayrak edindikleri *Tārīh-i Kadīm* dolayısiyle, Fikret'le Âkif arasındaki münâkaşalardır. Aslında, ne Mehmet Âkif mürteci'dir; ne de Fikret mürteci'lere karşı koyma bakımından mühim bir hizmet görmüştür [9]. Bu hâdisenin, *Servet-i Fünun* devrine değil, 1908'den sonraya âit olduğunu da ilâve edelim.

---

[8] Bk., *İslâm Ansiklopedisi*, *Nâcî* mad., İst., 1960.

[9] *Tarih-i Kadīm*'in ne maksatla yazıldığı, bu eser hakkında tarafsız fikirler için bk., F. A. Tansel, *Mehmed Âkif, Hayatı ve Eserleri*, İst., 1945, s. 83, 208 v.d.

c. Dr. Ş. Mardin, Servet-i Fünuncular'ın siyâsî faâliyetlerinden bahsederken, Boerler hâdisesini de kaydediyor (S. 33). Eserinin bu ikinci bölümünü 1876 - 1895 yılları arasındaki hâdiselere ayırdığına göre, 1900 yılına âit olduğunu yazdığı bir hâdiseye, bu bölümde yer verilmemesi lâzım geldiği kanâatindeyiz.

Monografinin, "*Mizan*'cı Murad Bey ve Siyasî Fikirleri"ne ayrılan III. Bölümü'nün (S. 46 - 92) baş kısımlarında, "Mizancı hakkında ilk ilmî yazı 1950 senesinde çıkmıştır. Bak. F. Abdullah Tansel, *Mîzan'cı Murad Bey, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* - 1 (1950), s. 70. 1895 senesine kadar verilen biyografik bilgiler bu makāleden alınmıştır" deniliyor (S. 47, not-5) .Adı geçen mecmuanın 67 - 88'-inci sayfalarındaki bu araştırmamızı, Murad Bey'in hemen bütün eserlerini tedkik neticesinde elde ettiğimiz malzemeye dayanarak yazmıştık. Dr. Ş. Mardin, bu tedkikten faydalandığına dâir böyle toptan bir not kaydetmekle berâber, bu bahiste başka kaynaklardan da istifâde ettiği için, bizden alınan kısımların da ayrı ayrı işâret edilmesi icâbederdi. Aşağıdaki misâller, eserin böyle bir zihniyetle, ilmî metodlara bağlı kalınarak yazılmadığını gösterecektir :

a. Murad Bey hakkındaki araştırmamızda bir münâsebetle, *Sirāc* gazetesindeki bir makāleden, Ahmed Midhat Efendi tarafından Sa'îd Bey'e dayak atılması hâdisesinden, Şirvânîzâde Rüşdî Paşa'nın bir sû'i isti'mâlinden bahsetmiştik. Dr. Ş. Mardin bunları hemen aynen eserine naklettiği hâlde nereden aldığını göstermemiştir [10].

b. Murad Bey'in eserlerini bir bir tarayarak, devrinin muhtelif şahsiyetleri hakkındaki fikirlerinin nerelerde bulunduğunu tesbit etmiştik. Dr. Ş. Mardin, msl., Midhat Paşa ile Murad Bey'in münâsebetine dâir zikrettiklerimizden faydalanmış, bu hususta verdiği bilgi dolayısıyle bizim yazımızdan hiç bahsetmiyerek, yine bize âit notta işâret edilenlerden birini kaydetmiştir [11].

c. Murad Bey'in Avrupa'ya kaçması, bunun sebepleri, oradaki Jön Türkler'le temaslarına dâir verilen bilgiler genişletilerek, bizim araştırmamızda bulunduğu hâlde, aynı metodla, daha doğrusu ayni metodsuzlukla, kaynak olarak makalemiz değil, bundaki not kaydedilmiştir [12].

d. Araştırmamızda Murad Bey'in, İstavropol İ'dâdîsi'ndeki tahsili sırasında Guizot'nun, Drapper'in v.b. şahsiyetlerin hangi eserlerini okuyarak yetiştiğini, onun hâtıralarına dayanarak tesbit etmiştik. Dr. Ş. Mardin; bu bilgiyi genişletmekle

---

[10] S. 48, paragraf 5 v.d. Krş., F. Tansel, s. 72, P. 1 v.d.

[11] S. 49, not -6 (metinde, not-8). Krş., F. T., s. 71, not-19. Araştırmamızda, Murad Bey'in kendi eserlerinden aldığımız notlara dayanarak, Ahmed Rizâ hakkındaki fikirlerini tesbit etmiştik. Ş. Mardin, işâret ettiklerimizden birinden faydalanmış, bizim bu husustaki çalışmamızdan hiç bahsetmeyerek, verdiğimiz notu eserine nakletmiştir (S. 122, not-1. Krş., F. T., s. 80, not-35). Dr. Ş. Mardin'in, Murad Bey'in eserinin işâret ettiğimiz sayfasından naklettiği yirmi satır kadar metinde, on'a yakın hatâ vardır; msl., emrar-ı hayat, meslek-i müttehizeden, hılkî (Doğrusu: İmrâr-i hayat, meslek-i müttehazdan, hulkî).

[12] S. 55 - 57, not-27. Krş., F. T., s. 78, not-33.

berâber, kaynak olarak Guizot, Drapper hakkında bilgi edindiği ansiklopedi v.b. eserleri kaydetmekle iktifâ etmiştir [13].

e. Murad Bey'in hayatını tedkikten sonra, onun, *Turfanda mı Turfa mı* adlı romanının esas kahramanı ile kendisi arasında yakın münâsebet bulunduğu hükmüne varmıştık. Bu hüküm de, yine me'haz gösterilmeyerek nakledilmiştir [14].

f. Murad Bey'in ne zaman vefât ettiği mes'elesi karanlıktır; bâzı ip-uçlarına dayanarak, bunun, 1914 tarihine rastladığını yazmıştık. Dr. Ş. Mardin, Murad Bey'e ayırdığı bölümün başında, "1895 senesine kadar verilen biyografik bilgiler bu makāleden alınmıştır" diyorsa da, bu tarihi, yine kaynak zikretmeksizin aynen bizim yazımızdan nakletmiştir [15].

g. Sayın Dr. Ş. Mardin'in, bizim araştırmamız hakkındaki, "Tansel'in bâzı hususlarda dikkatli olmaması yüzünden bu me'haz dikkatle kullanılmalıdır. Tansel, Murad'ın doğduğu bölgeden Tarhu Cumhuriyeti diye bahsetmektedir (op. cit., s. 69). Aslında Dağıstan'daki bu bölge bir oligarşinin idâresindeydi. Bak. W. Barthold "Dağıstan," *İslâm Ansiklopedisi III* (1945), s. 454." notu (S. 47, not -5) münâsebetiyle bu hususları aydınlatmağı faydasız bulmuyoruz. Bu satırları okuyunca, siyâsî rejimler üzerinde çalışmadığımız ve kendi sâhamız dışındakilerde cür'et-kârâne hükümler vermek i'tiyâdında olmadığımız için, bu Tarhu Cumhuriyeti ifâdesini bir kaynağa dayanarak kullanmış olabileceğimizi düşündük; bu fikre mesned teşkil eden eseri gözden geçirdik. Dr. Şerif Mardin, gösterdiğimiz kaynağı kontrol edebilse idi [16], şu cümleleri görecekti: "Evvelleri Bâb-i Âlî ile İran, Dağıstan için rekābete düşmüşler idi. Geçen asırda bunlara Rusya inzimâm etti. Kendisini hedef-i makāsid ittihâz etmiş olan şu muhtelif âmâl, dâhilen Dağıstan'ı sarsmağa başlamış idi. Bu teessür Hanlıklar'da pek o kadar büyük değildi; çünkü hükûmet-i müstebide ve şahsiyede avâmın hükmü mahdut olur. Lâkin bizim Dargu cumhuriyetinde iş ber - aks idi. Riyâset-i umûr, ârâ-yi umûmiye (yâni icmâ'-i ümmet) ile intihâp olunan bir kadı ile dört meclis âzâsı ellerine mevdu'dur. Bunların intihapları her sene tecdid olunur." Barthold'un, *İslâm Ansiklopedisi*'nde *Dağıstan* maddesinin 454'üncü sayfasında bahsedilen, Tarhu'nun XVII. asırdaki idârî hayatıdır, (Murad Bey'in yaşadığı devirdeki Dağıstan hakkında bk., s. 456 ve bu maddeye Mirzâ Bala'nın ilâve ettiği *Rus İdâresinde Dağıstan* kısmı).

Akçura'nın hayatına dâir *Türk Yılı*'ndan alındığı bildirilen mâlûmâttan birkısmı, bu kaynaktakileri tutmamaktadır: Herhâlde bir tertip yanlışı olarak, doğum tarihi 1879 yerine, 1897 gösterilmiştir. İstanbul'a gelişi ise, Dr. Ş. Mardin'in eserinde

---

[13] S. 82-4. Krş., F. T., s. 71, P. 2.

[14] S. 51, P. 2. Krş., F. T., s. 67, not-5.

[15] S. 71. Krş., F. T., s. 88.

[16] Makālemizde, bu hususta verdiğimiz notta bir yanlış vardır (S. 69, not-14): "*Mücâhede-i Millî - Gurbet ve Avdet Devirleri*, s. 8" ifâdesinin; "*Meskenet Ma'zeret Teşkil Eder mi - Mücahede-i Milliye'den Mîzân-i Kadîm ve Duyûn-i Umûmîye Komiserliği Devirleri*, s. 8" şeklinde olması lâzım gelir. Ayrıca bk., ayn. esr., s. 7: "Rus idâresinden evvel nefs-i Dağıstan: Dört büyük Hanlık ve bir cumhuriyet-i şer'iyyeden ibâret idi. Ben cumhuriyet kısmında doğdum."

kaydedildiği üzre 1883 değil, 1886'dır (S. 204). Eserde, *Türk Yılı*'ndaki, makāleleri dolayısiyle verilen "*Eski Şûrâ-yi Ümmet'te Çıkan Makālelerimden*, İst. Tanin Matbaası, 1913 (1329)" notunun, "Sonradan *Eski Şûrâ-yi Ümmet'teki Makalelerinden* adıyle (İst., 1329) çıkmıştır" şeklinde nakledildiğini görüyoruz. Dr. Şerif Mardin'in Akçura'nın biraz güç bulunan bu eserini görüp görmediğini bilmiyoruz; monografinin, *Şûrâ-yi Ümmet*'teki makālelerin tahliline ayrılan VII. Bölüm'ünde, msl., yazarı tesbit edilemeyen *Kader* başlıklı makāle [17], Yusuf Akçura'nın *Şûra-yi Ümmet*'teki makālelerini içine alan bu kitabında bulunmaktadır.

Herhangibir eserin *Giriş*, *Başlangıç* veya *Önsöz* adını verdiğimiz kısmı, umûmiyetle, o kitabın içindekileri tanıtmak, nasıl meydana getirildiği hakkında fikir vermek maksadıyle yazılır; bir bölüm teşkil etmez. Bu monografide ise, eserin altı sayfalık bu *Giriş* kısmı, *I. Bölüm*'ü teşkil ediyor. Bunun gibi, *Netice* veya *Sonuç* kısmı da, başlıbaşına bir bölüm olarak ayrılamaz; çünkü bu kısım, evvelki bölümlere göre yeni bilgileri, yeni fikirleri içine almaz; ancak, o eserin muhteviyâtının bir hulâsası, bir neticesidir. Dr. Şerif Mardin'in kitabında *Netice* kısmı IX. Bölüm olarak ayrılmıştır.

Kitabın sonundaki *Bibliyografya*'da, *Genel Eserler*, *Jön Türkler'in Eserleri*, *Konu ile Yakından İlgili Kitap ve Makāleler*'in oldukça zengin bir listesi, şahıs adlarına göre alfabetik sıralanmıştır. Monografinin mevzû'u ile alâkalı olmayan eserlerin, msl., Alî Kemal'in iki hikâyesini içine alan *Bir Safha-i Şebâb* ile, Abdullah Cevdet'in şiirlerini muhtevî *Kahriyât*'ın da yer aldığı görülüyor. Anonim bir eser olarak kaydedilen *Mahkeme-i Kübrâ*'nın, Süleyman Nazif'e âit olduğunu söyleyelim; bahsedilen dışında bir cildi daha vardır.

*

Monografinin bütünü gözönüne alınınca iyi bir tashihten geçmediği anlaşılıyor. Bâzan, notlar sıra bakımından karışıktır; metindeki ve notlardaki rakamların biribirini tutmadığı görülüyor; bâzan, metinde not numarası bulunmadığı için dip notlarının neye âit olduğu anlaşılamamaktadır [18].

Monografi'de yanlış yazılan, yanlış okunan kelimelere, özel adlar ve tamlamalara rastlıyoruz: Arabî Paşa, Bursalı Ahmed Tâhir, Kanun-u Esasî, *Üss'ü İnkılâb*, veya *Üss-ü İnkilâp*, tebyid, Avrupa'nın müntehip meclis ve müessesâtı, Matbaa-i Âmedî, Ramsauer [19] (Doğrusu: A'râbî Paşa, Bursalı Mehmed Tâhir, Kānûn-ı Esâsî, *Üss-i İnkılâb*, teb'îd, Avrupa'nın müntehap meclis ve müessesâtı, Matbaa-i Âmidî, Ramsaur).

Dip notlarının, bâzan çok kolaylıkla, emek sarfetmeksizin verilebilediği görülüyor: "Askerî okul talebelerinin zaafı, vatan konusundaki heyecanlarının pek fazla bilgi — ve bilhassa sosyal konular hakkında bilgi — ile desteklenmemiş olmasıydı. Bunda, Abdülhamid'in baştanberi güttüğü, askerleri mümkün olduğu kadar Avrupa fikriyâtı ile temâs ettirmeme politikasının meyvelerini görmek mümkünüdr" cüm-

---

[17] S. 193, not-19. Krş., *Eski "Şûrâ-yi Ümmet"te Çıkan Makālelerimden*, s. 4 v.d.

[18] Msl., s. 49, 188, 189.

[19] Sırasiyle bk., s. 15; 51; 25, 41, 43; 27, 42; 36, 63; 236; 216. *Osmanlı Müellifleri*'nin üçüncü cildi, 1342'de (S. 51, not-17) değil, 1343'de basılmıştır.

leleri münâsebetiyle —ifâde kesinliğinden doğan fikir hatâsını bir yana bırakalım— gösterilen kaynaklardan ikisi, Mehmed Ârif'in *Başımıza Gelenler*'i ile İzzet Fuad Paşa'nın *Kaçırılan Fırsatları*'dır [20]; fakat bu kitapların sayfa numaraları kaydedilmemiştir. Bunun gibi, Said Paşa'nın ileri sürdüğü bir tez için, not olarak, *Hatırât*'ına bakılması bildiriliyor [21]. Ahmed Midhat'ın, Marsilya'da gemiden indikten sonra ilk işi bir tuğla fabrikasını gezmek olduğu kaydedildikten sonra, *Avrupa'da Bir Cevelân* adlı eserine bakılması, verilen not vâsıtasiyle okuyanlara tavsiye ediliyor [22]. Müellifin, bahsettiği hususlar dışında pek çok şeyi içine alan bu eserlerin, meselâ Ahmed Midhat'ın 1044 sayfalık kitabının sayfasını da kaydetmesi, bu işin yorgunluğunu okuyanlara yüklememesi lâzım gelirdi.

İzaha muhtaç cihetlerde, ilmî eserlerde bulunmaması gereken başka zâviyeden, bâzı hususlar, 1860'larda, 1880'lerin ortalarında v.b. belgisiz sıfatları, 1860'larda, 1880'lerde v.b. ifâdeleri sık sık kullanan Dr. Şerif Mardin'in, bu monografisini vuzuhtan uzaklaştıran sebeplerden biri de fikir ve hâdiselerin mantıkî ve kronolojik tasnife bağlı kalınmaksızın gelişi-güzel sıralanışından ileri geliyor: msl,, Muallim Nâcî'nin *Tercemân-ı Hakikat*'ten uzaklaştırılma hâdisesdinden, *Üss-i İnkılâb* hakkında tafsilâttan sonra, "Yukarıda ta'rif edilen Midhat Efendi, 1876'dan önceki Midhat Efendi'ydi; fakat 1880'lerde bile, muharrir, bu özellikleriyle ortaya çıkıyor" deniliyor (S. 27, 28, 29). Nacî'nin *Tercemân-ı Hakikat*'tan ayrılma hâdisesinin 1885 yılında olduğunu [23], *Üss-i İnkılâb*'ın 1879'da neşridildiğini söylersek, yukarıya aldığımız misâldeki zaman bakımından karışıklıklar kendiliğinden ortaya çıkar.

Dr. Ş. Mardin, *Mizan*, *Osmanlı*, *İctihâd*, *Şûrâ-yi Ümmet* gazetelerini görmüş ve bunlardaki Jön Türkler'e âit, veyâ onlarla alâkalı yazıları tahlil etmiş, gözden geçirmiştir. Bu bakımdan, monografisinin IV, VI ve VII'nci bölümleri ayrı bir kıymet taşır; şahsî çalışmalarını içine aldığından mühimdir. Eğer, Avrupa ve Amerika kütübhânelerinde bulunan Jön Türkler'e âit neşriyâta nerelerde rastladığını, gazete kolleksiyonlarının tamam olup olmadığını ve eksik nüshaları hakkında bilgi verse idi çok faydalı olacaktı.

Jön Türkler'in gerek birinci, gerek ikinci devresi, üzerinde en çok durulan mevzûlardan biridir. Bu hususta kendileri ve başkaları tarafından pek çok vesika, hâtıralar, araştırmalar neşredildiği gibi, arşivlerde el sürülmemiş vesikalar da mevcuttur. Bu zengin fakat dağınık, çok def'a vuzuhtan mahrum neşriyâtın, ehemmiyetli veyâ ehemmiyetsiz vesikaların, müsbet yâhut herhangibir maksatla tarafsız olmayan hükümlerin dikkatle gözden geçirilip kıymetlendirilmesi, tasnifi, şahsî araştırmalar neticesinde elde edilecek malzeme ile aradaki boşlukların doldurulması mevzû'un vuzûha kavuşabilmesi için şarttır. Dıştan gelen te'sirleri, siyâsî, içtimâ'î, fikrî ve edebî hayatımızla alâkalı olan bu mevzû'û aydınlatabilmek için bütün bu v.b. sâhalarda tarih bilgisine de ihtiyaç vardır. Yıllar boyu ciddî çalışmalara ihtiyaç gösteren böyle geniş bir mevzû'un, ilmî metodlara bağlı kalınarak bir bütün hâlinde

---

[20] S. 32, not - 88, s. 39, not-107.

[21] S. 50, not - 13.

[22] S. 184, not - 79.

[23] Bk., F. Tansel, *Nâcî* mad., *İslâm Ansiklopedisi*, cüz' 90, 1960, s. 16 b, 17 a.

ifâde edilebilmesi kolay bir iş değildir. Bu gibi terkîbî eserler, ancak, sürekli ve metodlu çalışmalar neticesinde elde edilmiş şahsî malzemeye, sağlam bilgi ve tecrübeye de sâhip kimseler tarafından yazılabilir. Yanılmıyorsak, üzerinde durduğumuz monografi, Dr. Şerif Mardin'in *The Genesis of Young Ottoman Thought* (Princeton, Princeton University Press, 1962, 456 sayfa) adlı ve aynı mahiyetteki kitabından sonra, yine terkîbî ikinci kitabıdır.

Yazımızın başındanberi kaydettiklerimizden, ele aldığı mevzûlarda sağlam ve etraflı bilgiye sâhip ve hattâ yazma san'atı, ilmî metodları kullanma bakımından pek de tecrübeli bulunmadığı anlaşılan Dr. Şerif Mardin, böyle terkîbî mevzûlar yerine, msl., Avrupa ve Amerika'da Jön Türk neşriyâtı mes'elesini, bu tarz sınırlı bir mevzûu ele alsa idi, şübhesiz daha muvaffak olacaktı; böyle bir çalışma, ayni zamanda, ilerideki eserleri için sağlam temel teşkil ederdi. Bütün bunlara rağmen, Jön Türkler'in ikinci devresine âit zengin ve karışık malzeme üzerindeki yorucu çalışmalarından ve bize, az da olsa, yer yer bâzı yeni bilgiler kazandırdığından, *Jön Türkler'in Siyâsî Fikirleri — 1895 - 1908* adlı eserinin neşrinden dolayı kendisine teşekküre borçluyuz.

F. A. TANSEL

TENGİRŞENK, YUSUF KEMAL, *Vatan hizmetinde*. Bahar matbaası, İstanbul, 1967, 302 s.

Cumhuriyetin ilk devirlerinde mühim vekilliklerde bulunan Yusuf Kemal Tengirşenk, aslen Sinopludur ve Sinob'un kazalarından olan Boyabat'ta doğmuştur. Hâtıratının giriş mahiyetinde olan kısmında, hanımı evlendikleri gün olan 27 Nisan da kocası ile beraber Çamlıca'nın adalara nazır olan kısmında bir kayaya oturarak onun hayat hikâyesini dinlediğini yazmakta, cesareti kırılmışların tıpkı kocası gibi ümitlerini kırmadan azimle çalışmalarını gençlere tavsiye etmektedir. Bundan sonraki bahislerde Yusuf Kemal Tengirşenk kendi çocukluk ve tahsil hayatından bahsetmekte ve sonra da hâtıratına derc ettiği siyasî vesikalarla beraber kendi politik hayatını ve memleketine ettiği hizmetleri anlatmaktadır. Bu hâtırata mühim vesikalar da koymuştur. Bunlardan biri ve tarihimiz için pek fazla önemi haiz olan Rusya'nın Ankara elçisi Medivani'nin Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektup ve Kâzım Karabekir Paşa'nın da ona verdiği cevaptır. Bu mektupta Rusya, Türkiye ile siyasî bir ahitname ve askerî bir ittifaknâme akdetmek için Türkiye'nin bir heyet yollamasını istemişti. Ancak Türkiye Rusya tarafından vâki olan bir dâvet üzerine bir heyeti Rusya'ya göndermiştir.

Yusuf Kemal Bey'in hâtıratı ondört bölüme ayrılmaktadır. Her bölüm ayrı bir hususiyet taşımaktadır. Kendisi halen hayatta olup 90 yaşındadır. Yazdığı hâtıratı bir ahbabı tarafından kitap haline konulmuştur. Kendisi tashihleri görmediği için bazı teknik hatalar olmuştur. Fakat gereken tashih kitabın ikinci basılışında yapılacaktır.

I. Bölüm :
"Bir Anadolu çocuğunun tahsil hayatı".

II. Bölüm :
"Siyasî simalarımız (Yusuf Kemal Bey) (13 Haziran 1337 tarihli İLERİ gazetesinden)".

III. Bölüm : İki bahse ayrılmıştır.
"Meşrutiyetin ilânı".
"Adliyenin islâhı".

IV. Bölüm :
"Otuz bir Mart Vakası".

V. Bölüm :
"Adana vak'ası"

VI. Bölüm :
"Avrupa'da tahsilim".

VII. Bölüm :
"Adliye nezaretinde memurluğum".

VIII. Bölüm :
"Adliyeden ayrılışım ve mebusluğum".

IX. Bölüm :
"Ankara'ya gidişim".

X. Bölüm :
"Meclisin açılışı ve Rusya'ya birinci gidişim".

XI. Bölüm :
"Ankara İtilâfnâmesi".

XII. Bölüm :
"Başkumandan Paşa ile cepheye gidişimiz".

XIII. Bölüm :
"Başkumandan Paşa'nın bizim eve gelmeleri".

XIV. Bölüm :
"Zafer".

XV. Bölüm :
"Hariciye vekilliğimden istifaam".

XVI. Bölüm :
"Türkiye - Rusya Muahedenâmesi".

Zeyl (I/A, I/B, I/C). İhtiva etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM (8 - 98)

Bu bölümde yazar kendi çocukluk ve tahsil hayatından bahsetmektedir. Tahsil hayatında türlü güçlüklere uğramış, fakat hiç bir zaman yılmamıştır. Babası Kadı olduğu halde ikinci bir evlenme yaptığından kendisi ile meşgul olmadığı gibi, tahsil hayatı içinde lüzumlu parayı oğluna vermekten çekinmiştir. Yusuf Kemal Bey, o zaman İstanbul'a gelmiş ve ağabeysinin yardımı ile ve sonra da ufak tefek yaptığı işlerle edindiği paralarla tahsiline devam etmiştir. Bu uzun tahsil hayatında daima mekteplerde birinci olmuş ve bir ara da Tıbbiyeye girmiş, fakat o zaman hürriyet işleri ile fazlaca alâkadar olduğu için Fizan'a sürülme tehlikesi baş gösterdiğinden Tıbbiyeden çıkmağa karar vermiştir. Bundan sonra yazar memleketine (Sinop) döndüğünü ve orada bir müddet ağabeysi sürgünden dönünceye kadar ailenin mesuliyetini üzerine aldığını, fakat döndükten sonra hukuk tahsili için İstanbul'a gittiğini ve yine parasızlıktan sıkıntıya düşerek türlü güçlükler ile hukuk tahsilini tamamlayıp avukatlığa başladığını yazar.

İKİNCİ BÖLÜM : (99 - 105)

Bu bölümde 13 Haziran 1337 tarihli İleri gazetesinde Ethem Ruhi, "Siyasî simalarımız", adlı yazdığı bir makalede Yusuf Kemal Bey'den bahsetmiş ve onun hakkında şunları söylemiştir : "Yusuf Kemal henüz efkârı umumiyemizin tanıyamadığı pek yakından bilmediği bir Türk dehasıdır. Bu zekâ eğer Türk muhitinde daha müsait, daha münevver bir muhitte yetişmiş olsa idi emin olalım ki, daha büyük mazhariyetlere beğam olurdu, fakat ilm-ü irfanını gelişi güzel rakamlara ortaya koyamayan fırsat ve zaman-ı münasib-i zuhur etmedikçe meydana çıkmayan bu gibi kemâlât ehlini biz pek tanımıyoruz. Yusuf Kemal, bu gün Türk âlem-i irfanının en yüksek bir siması, milletin (dâhî) denecek bir evlâdı olduğu halde elyevm Ankara Hariciye Vekâletine gelmese idi yine ismini bile tanıyamıyacaktık."

Yazar Ethem Ruhi Bey yine bu makalesinde Yusuf Kemal Bey'in tahsil hayatından bahsederek onunla Tıbbiye'de birleştiklerini, fakat Yusuf Kemal Bey'in siyasî mücrim olarak Tıbbiye'den çıkarıldığını ve kendisinin de Trablus'a giden mahkûmlar arasında olduğunu, fakat 1324 senesinde İstanbul'a döndüğünde Yusuf Kemal Bey'i seçkin bir avukat olarak gördüğünü yazar ve bu makaleyi de Yusuf Kemal Bey'i gençliğe tanıtmak maksadı ile yazdığını kaydeder.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM (106 - 109)

Bu bölümde yazar bir iş için İskeçe'ye gittiğini ve 1908 Temmuz'unun 23 cü günü İstanbul'a döndüğünde her yerin donanmış olduğunu görerek arkadaşlarından bunu sorduğunu ve Hürriyetin ilânını öğrendiğini yazar. Yusuf Kemal Bey, 1891 yılında memleketteki kötü idareyi yıkmak için teşekkül etmiş olan mektepliler cemiyetine girmiş olduğunu ve şayet Abdülhamit meclisi mebusanı toplantıya dâvet ettiği halde bundan vaz geçerse onu nasıl milletin malı yapacağını düşündüğünü ve ertesi günü kendisi gibi düşünenlerle beraber ellerinde bayraklar ve kendilerine katılan kafilelerle Babıali'ye geldiklerini yazar ve metalibi milliyeyi Sadrazama bildirmek üzere Sadrazama gittiklerini ve Sadrazamın da, "icabına bakarız", dediğini kayteder.

Bu bölümün ikinci kısmında ise yazar adliyenin nasıl islâhı işine girildiğini Abdülhamit idaresindeki eğri hâkimlerin yerine doğrularının getirilmesi için uğraştıklarını ve bu maksatla Adliye Nazırı Hasan Paşa'yı istifaya razı ederek Manyasizade Refik Bey'in seçildiğini yazar fakat onun bu işi yapamadığını da şöyle anlatır: Refik Bey bana "Ben bu işi yapamıyacağım" dedi. Lâkırdıyı uzatmadım. Gittik yemek yedik. Yemekten sonra ayrıldık. Birkaç gün sonra zavallı Refik Bey hastalandı ve sonunda öldü. Öğrendiğime göre çıkarılacak hâkimlerin eşlerinin ve çocuklarının sızlanmalarına dayanamamış bundan da iş geri kalmış.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : (110 - 119).

Bu bölümde yazar, 31 Mart vak'asından bahseder. Türkiye'de meşrutiyet tarihinde ilk def'a olarak Sadrazam Kâmil Paşa'ya ademi itimat oyu verildiğini ve yaşasın Millî hâkimiyet sedaları ile Ayasofya meydanını çınlattıklarını anlatır. Yine yazarın kaydettiği gibi 30, 35 kişi meclise gitmişler ve başka arkadaşlarını bir müddet beklemişler ve gelmeyenler olunca bütün sorumluluğu üzerlerine almışlar. Bir ara Kayseri mebusu Hoca Kasım Efendi'yi askerlerin ne istediklerini öğrenmesi için aşağıya askerlere göndermişler ve geri geldiğinde Hoca Kasım Efendi onların ne istediklerini bilmediğini söylemiş. Sonradan asker namına içeri gelenler şeriat istediklerini söylemişler sarıklılardan da bir kısmı içeri girmek istemişler, fakat askerlerin sarıklılarla beraber olmadığı anlaşılmış. Meclisin dışındaki bir takım çavuşlar merkez kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın Serasker kapısından üzerlerine gelmekte olduğu rivayeti ile korkmuşlar. Yazar bunun üzerine hükümetle görüşmek üzere bir heyet seçildiğini ve kendisinin de bu heyete dahil olduğunu ve bir çok güçlüklerden sonra saraya gidebildiklerini anlatır. Mabeyinci Esat Paşa'ya Abdülhamit'i meclise dâvet ettiklerini, fakat bunu kabul etmeyince saltanat arabalarının biriyle gidip bu iradeyi askere tebliğ etmeyi istediklerini fakat bunun da kabul edilmediğini kaydeder. Fakat yazar iradeyi askere bildirdiği halde askerin dağılmadığını ve kendisinin askere, memlekete bu gibi hareketlerin zararlı olduğunu anlatması üzerine dağıldıklarını söyler.

Yazar Kurtarıcı ordunun İstanbul'a girdikten sonra 31 Mart vak'asını tahkik için bir komisyon teşkil edildiğini ve kendisinin de bu komisyona seçildiğini söyler ve bu tahkikat esnasında Abdülhamid'in teklifleri ne için kabul etmediğini Esat Paşa'dan öğrendiğini yazar. Abdülhamit o zaman teklife şu şekilde cevap vermiştir: "Ben oraya gideyim de beni parçalasınlar öyle mi?" demiş. Saltanat arabalarıyla

meclise gitmek teklifine karşı da, "Beni götüremediler şimdi saltanat arabalarıyla aşağıdan biraderimi alacaklar, meclise götürecekler orada da kendisine biat edecekler," dediğini de kaydetmektedir.

BEŞİNCİ BÖLÜM : (120 - 124)

Yazar bu bölümde Adana ilinde vatan evlâtlarının öldürüldüklerini ve Adana vak'asının sebebini tetkik edecek komisyona seçildiğini ve Adana'ya heyete dahil olarak gittiğini yazar. Yazar, burada yaptığı tahkik neticesinde hazırlamış olduğu raporları İngiltere Konsolosu'na verdiğini söyler. Çünkü İngiliz Konsolosu Ermenilerin iddialarına dayanarak bir rapor hazırlamış ve Adana olayını da müslüman eşrafın tertip ettiği şeklinde göstermiştir.

Yusuf Kemal Bey sonradan Konsolosun verdiği raporu Babikyan Efendi'ye (Tekirdağ mebusu) vermiş fakat Babikyan Efendi'nin raporu kendisine iade ettiği zamanda sonuç kısmının eksik olduğunu görmüş fakat Babikyan Efendi kendisine bu kısmının verilmediğini söylemiş, sonra da belki Tokatlıyanda yemek yerken düşürmüş olabileceğini ilâve etmiştir. Fakat Babikyan Efendi'nin ertesi günü kalp krizinden vefat etmesi üzerine yazar rapor'un yalnız kendi imzasını taşıdığından dolayı ve Babikyan'ın raporu olmadığından gündeme alınıp üzerinde mütalâa açılmadığından kendisinin de bu bahiste rapor muhteviyatından bahsetmediğini kaydeder.

ALTINCI BÖLÜM : (125 - 127)

Yazar bu bölümde Fransa'ya tahsile gittiğini ve oradaki tahsil hayatından bahseder. Tahsil sırasında Japonya'nın Paris sefarethanesinden, talebe yetiştirme hakkında mülâkat istediğini ve mülâkat neticesinde öğrendiklerini talebe cemiyeti toplantılarının birinde anlattığını ve Japonya'da olduğu gibi Türkiye'ye döndüklerinde bir Türk Üniversitesi'nin açılmasını ve Türk asistan ve doçentlerinin yetiştitirilinceye kadar yabancı profesörlerin kullanılacağını ve yetişenlerin yerini alabileceklerine karar ve söz verdiklerini yazar.

Yazar bu kısımda Balkan felâketleri sırasında Osmanlı Talebe cemiyetinde Türk olmayan öğrencilerin Türklere hakaret ederek birer birer cemiyetten ayrıldığını buna üzülen Türklerin de Cenevre civarındaki Petit köyünde toplanarak Türkten gayri kız almayacaklarına ve Türk duygusunu kuvvetlendirecek bir takım sözleşmelerde bulunduklarını yazar. Paris'e tahsil için gelenlerin Türklüğün yüzünü ağartacak şekilde imtihanlarını vererek memleketlerine döndüklerini de kaydeder.

YEDİNCİ BÖLÜM : (130 - 131)

Yazar bu bölümde İngiltere'de bir yıl kaldığından dolayı Adliye Nezaretine baş muavin olarak tâyin edildiğini ve o zaman Adliye Nezaretinde İngiltere'den yeni gelmiş Mr. Clark adında bir müşavirin bulunduğunu ve Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin arasında harp açılınca yerine kendisinin getirildiğini yazar. Kendisi bu vazifesinde iken Hâkimlerin müstakil olduklarını ve teftiş altında bulundurulamıyacaklarını söylediğinden ve adliyede bir takım yeniliklerin yapılması fikrinde olduğundan Nâzım İbrahim Bey'le aralarının açıldığını ve kendisinin istifa ettiğini, fakat istifasının kabul edilmediğini anlatır.

Yine bu bahiste yazar, Türkçü Halit Bey'in kızı ile evlendiğini ve bu hanımın "Kemalim Vatan yolunda çalışmalarda senden metanet bekliyorum" diyerek ona cesaret verdiğini de nakleder.

SEKİZİNCİ BÖLÜM : (134 - 137)

Yazar bu kısımda Mondros mütarekesinin yapılması ile kendisinin de Adliyeden ayrılmasının zarurî olduğunu, fakat istifasının kabul olunmadığını bir müddet daha vazifede kaldıktan sonra Arif Hikmet Paşa'nın Nazır olması ile istifa edip Avukatlığa başladığını kaydeder.

Yazar yine bu bölümde kendisinin Kastamonu Mebusu seçildiğini ve Misakı Milliye'yi hazırlayan encümende çalıştığını ve Misakı Milliye'nin Türk Cemiyeti'nin sonradan yaptığı bilhassa siyaset savaşında bir kalkan olduğunu ve hep onun kabulünü ve tahakkukunu istediklerini anlatır.

Yazar yine bu bahiste 1920 yılının Martında Çamlıca'daki evinden meclise gitmek için çıktığını söyler, fakat yollar Rum ve Ermeni askerleri tarafından tutulmuş olduğundan kendisini geri çevirirler ve güçlüklerle Üsküdar'a kadar gider. Limandaki harp gemilerinin toplarını İstanbul üzerine çevirdiklerini gördüğünü ve oradan motörle Ortaköy'e çıktığını ve meclise geldiğinde arkadaşlarının da büyük bir keder içinde olduklarını anlatır.

DOKUZUNCU BÖLÜM : (138 - 143)

Bu bölümde yazar İstanbul'un müttefik devletler tarafından işgalinden sonra İstanbul'da mebusluk görevinin imkânsız olduğundan arkadaşları ile anlaşarak Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmeğe karar verdiklerini ve Salih Paşa'ya müracaat ederek kendilerine trende yer tedarik etmelerini rica ettiklerini yazar. Ve bu suretle trenle Arfiye'ye ve oradan da Drezin'le, Doğançay'a gelmişlerdir. Geyve kaymakamı kendilerini karşılamış fakat onları nezaret altına almıştır. Bunu sorduklarında, İzmit mutasarrıfının bir Heyeti Nasıha geliyor diye telgraf çekmesinden ileri geldiği anlaşılmıştır. Bunun üzerine yazar, Mustafa Kemal Paşa ile telgraf muhaberelerinde bulunduklarını kendilerinin Heyeti Nasıha olmadıklarını bildirdiklerini ve Mustafa Kemal Paşa'nın da verdiği cevapta: "Şifreniz okundu, maksadı seyahatleri anlaşıldı. Ankara'ya teşrifinize intizar ederiz", diye telgraf çektiğini ve bilhassa Gara kadar gelip karşıladığını söyler.

ONUNCU BÖLÜM : (144 - 245)

Yazar bu kısımda 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açıldığını ve 5 Mayısda Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığı altında ilk İcra Vekilleri toplantısı yapıldığını anlatır. İşe başladıktan sonra Yusuf Kemal Bey diğer devletlerin nasıl davranacaklarının malûm olduğunu bir kere de Rusya'nın bize karşı ne tavır takınacağını öğrenmenin faydalı olacağını söylemiş, Bekir Sami Bey'in o tarafa gitmek tasavvurunda olduğunu ve kendisine bunu öğrenmesini rica edelim teklifinde bulunması üzerine kendisinin de onunla gitmesi uygun görülümştür.

Yazar Erzurum'a geldiğinde Kâzım Karabekir Paşa ile görüştüklerini ve Paşanın askeri seferber edip Kars'a ve Sarıkamış'a gitmek istediğini ve doğu sınırları-

mızda ikinci bir cephenin açılmasının muhtemel olduğunu heyete söylediğinden bahseder, bunun üzerine hem heyetin hem de Kâzım Karabekir Paşa'nın imzası ile Ankara'ya bir telgraf çekildiğini ve istenilen müsadenin de Ankara'dan verildiğini yazar.

Yazar, Erzurum'dan hareket edecekleri gün İstanbul'dan gelen gazetelerde kendilerinin idamının istendiğini okuduğunu ve oradan hareket ederek Temmuzun 19 uncu günü Moskova'ya vardıklarını ve oradaki hâtıralarını anlatır. Orada iken İstanbul'dan gelmiş ve Türkiye komünistleri adını taşıyanlar Bekir Sami Bey'le alay ederek şu sözleri söylemişler : "Siz bu sosyalistlikten, komonistlikten ne anlarsınız ki bolşeviklerle müzakereye geldiniz?" demişler ve bir dahaki gelişlerinde Yusuf Kemal Bey Başkandan müsaade isteyerek onları imtihana çekmiş ve bu hususta mağlûmatları olmadığını görerek onlara : Türkiye Komonistleri adını taşımaya hakları olmadığını kendilerine Komonist diyebileceklerini, fakat bunun yanında Türkiye adını koyamıyacaklarını çünkü Türki'yeyi hiç bir surette temsile yetkileri olmadığını ve şayet bu nasihatlerini dinlemezlerse kendileri hakkında lâzım gelen muamelenin yapılmasını Bolşevik hükümetten isteyeceğini söylemiş ve bundan sonra da onlar bir daha Türkiye Komonistleri heyeti sıfatı ile hareket etmemişlerdir.

Yine bu bahiste yazar, Moskova'ya geldiklerinde Karahan'la görüşmeleri için uzun bir zaman beklediklerini ve nihayet 4 Ağustosta Karahan'ın kendilerini kabul ettiğini ve bu görüşmede Litovsk muahedesine dayanarak Ermenistan üzerine taarruzumuzun bir takım siyasî düşüncelerle ve Avrupa umumî efkârını gücendirmemek için uygun görmediği ve Ermenistan işini kendilerinin hal edeceklerini ve nihayet bir aya kadar da yolu açacaklarını söylediğini nakleder.

Yusuf Kemal Bey, Bekir Sami Bey'in raporu ile bir de Lenin'le konuşulanları Ankara hükümetine bildirmek üzere Moskova'dan ayrıldığını ve bu konuşmada Lenin'in Ermeniler ile yapılan muahede için şunları söylediğini bildirir: "Biz o muahedeyi yapmakta hata ettiğimizi anladık, düzeltmeğe çalışacağız. Biz düzeltemezsek siz düzeltiniz".

Yusuf Kemal Bey arkadaşlarını Moskova'da bırakarak Türkiye'ye dönmek üzere hareket ettiğini ve binbir güçlüklerle Trabzon'a gelişini ve orada Ankara hükümeti ile hem de Kâzım Karabekir Paşa ile görüşmelerini yine bu bahiste anlatır. Oradan Büyük Millet Meclisine gönderdiği raporda aynen bu bahse dercedilmiştir. Bu bahis bundan başka Yusuf Kemal Bey'in, Mustafa Kemal Paşa'ya ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yusuf Kemal Bey'e ve Kâzım Karabekir ve Hariciye Vekili Muhtar Bey'in gönderdiği telgraflarla Rus elçisi Medivani'nin Kâzım Karabekir Paşa'ya ve Kazım Karabekir Paşa'nın da Medivaniye yazdığı mektupları ihtiva eder.

Yusuf Kemal Bey Ankara hükümetine emanetleri tevdi ettikten sonra bir müddet izin alarak Kastomonu'ya gitmiş kendisi orada iken Hariciye Vekili Ahmed Muhtar Bey'den aldığı bir mektupta Ali Fuat Paşa'nın sefir olarak Moskova'ya tayin edildiğini ve Yusuf Kemal Bey'i de müsteşar olarak birlikte götürmek istediği bildirilmiş ve buna cevaben Yusuf Kemal Bey kendisinin gitmesinin lüzumu olmadığını Çiçerin'in son teklifine karşı hükümetimizin verdiği cevabı Ruslarca kabul olunursa muahedenin imza edileceğini kabul olunmadığı takdirde Çiçerin'in o zaman noktai nazarına göre muahedenin imza edilmesinin parafe halinde kalacağını, bu iki suretin hangisi tahakkuk ederse etsin kendisinin orada bulunmasına hacet olmadığını ve

Ali Fuat Paşa'nın merasimden ibaret olan imza hususunu ifa edeceğini söyliyerek müsteşarlığı kabul etmediğini söyler.

Yazar yine bu bahiste Kastamonu'dan Ankara'ya döndüğünde Mustafa Kemal Paşa'nın Kâzım Karabekir Paşa'dan gelen bir telgrafı kendisine okuması için verdiğini yazar. Rusya'nın Ankara sefiri Medivani Gümrü'ye gelip Kâzım Karabekir ile görüşmüş, Lenin ve Stalin'den aldığı bir şifrede Sovyet Rusya'nın Büyük Millet Meclisi ile siyasî bir âhitnâme ve askerî bir ittifaknâme akdetmek hakkındaki arzusunu bildirmiştir. Yusuf Kemal Bey bu telgrafı okuduktan sonra Mustafa Kemal Paşa'ya şu sözleri söylediğini kaydeder: "Isıtmakta olduğumuz demir tavına geldi. Demiri tavında döveceğiz. Hemen bir heyet yollıyacağız". Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa "kim gidecek" diye sormuş. Yusuf Kemal Bey'de müsaadenizle ben gideceğim Paşam", demiş. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın da kendisine selâhiyet vererek Rusya'ya gönderdiğini ve o sırada Gümrü muahesinin yapıldığını ve Ermenilerin istilâ etmiş oldukları vatan parçalarının geri alındığını demirin tavına geldiğini anlatır.

Yazar, Moskova'ya ikinci gidişlerinde birincisinden daha farklı karşılandıklarını ve kendilerine askerî merasim yapıdığını yazar. Moskova'da Çiçerin ile görüştükleri sırada Çiçerin onlara şunu sormuş : "Niçin geldiniz?" demiş. Buna cevaben de Yusuf Kemal Bey, "niçin çağırdınız?" demiş. "Biz çağırmadık" cevabı karşısında Medivanı'nın imzası ile yazılı mektup gösterilince şu cevabı vermiş: "Evet mümessilimizin mektubu. Burada muhtelif devlet murahhaslarından mürekkep bir konferans toplanacak ona çağırmışlar", demesi üzerine Yusuf Kemal Bey: "Biz sadece Sovyet Rusya murahhasları ile görüşüp anlaşırsak bir muahede akdetmek için geldik başka hükümetlerle burada görüşecek bir işimiz olmadığı gibi bahsettiğiniz Konferansa iştiraka da selâhiyetimiz yoktur." cevabını verdiğini söyler.

Yazar yine bu bölümde, Stalin ve Çiçerin ile neler görüştüklerini uzun uzun anlatmakta ve uzun görüşmeler neticesinde 9 Mart günü anlaşmaya vardıklarını ve neler üzerinde anlaştıklarını birer birer sıralamakta ve bunların başında da Misakı Millî'nin Rusya hükümeti tarafından resmen tanındığını söylemektedir. Yine yazar 18 Mart 1921'de Türk - Sovyet muahedesinin merasimle imzalandığını fakat bir sene evvel düşman donanmasının İstanbul'a doğru çevrilmiş toplarını hatırladığını ve İngilizler ile yaptıkları ticaret muahedesinden dolayı Rusların da işine geldiğinden muahedenin altına 18 Mart yerine İstanbul'un işgal yıldönümü olan 16 Mart tarihi koyduklarını kaydeder. Yusuf Kemal Bey Rusya hükümetinin o sene vereceği on milyon altın rublenin beş milyonunun emrine verildiğini ve Moskova'dan hareket ederek Bakü'ye geldiklerini ve orada çok iyi karşılandıklarını fakat Bakü'den hareket eden trenin, Gümrüğe geldiği zaman oradan daha fazla ileriye gitmesine müsaade edilmediğini görünce kumandanları kompartımanına çağırarak onlara : "Gürcistan reisine söyleyin eğer tren hareket etmez ise Kâzım Karabekir Paşa'dan altınları Türkiye'ye götürmek üzere bir alay asker istemeğe mecbur kalacağım," dediğini ve trenin 13 saat bekledikten sonra hareketine müsaade edilderek Kars'a gelip ve orada altınları teslim ettiğini anlatır.

ON BİRİNCİ BÖLÜM : (246 - 279)

Yazar bu kısımda kendisi İnebolu'da iken Hariciye Vekâleti Vekili Fevzi Paşa'dan gelen bir telgrafta Franklin Bouilon'nın İnebolu tariki ile geleceğini ve onunla mutlaka müzakerede bulunması icap ettiğini ve Rus ve Efgan muahedelerinin meclise kabulü için lâzım gelen izahatı vermek üzere acele Ankara'ya gelmesi istendiğini yazar. Yusuf Kemal Bey, yolda Franklin Bouilon'un söylediği şu sözleri nakleder : "Siz bu muharebede mutlaka muvaffak olacaksınız. Her ne zaman bir millet böyle genci ihtiyarı, çoluğu çocuğu ile bir işe sarılırsa o mutlaka başarır. Geçtiğim yerde gördüklerim bunu anlatıyor."

Yazar Franklin Bouilon'nun Ankara'da konuşulan şeyleri hükümetine bildirmek için müsaade istiyerek Adana'ya gittiğini söyler.

Yazar İstanbul mümessili Hamit Bey'in cephe yoluyla bir telgraf yolladığını yazar. Hamit Bey bu telgrafında prensipler üzerinde anlaştığımızdan dolayı Franklin Bouilon'un tekrar gelerek işi bitirmesini tavsiye eder ve kendi vasıtası ile İstanbul'daki Fransız komiserliği yoluyla Franklin Bouilon'a bir telgraf çekilirse pek iyi bir tesir yapacağını söyler. İcra Vekillerinin tasvibi ile yazar, Hamit Bey'e cevap verdiğini ve bunun üzerine Franklin Bouilon'un Ankara'ya tekrar geldiğini anlatır. Bu gelişinde Franklin Bouilon ile sert tartışmalar olmuş, kapitülâsyonlar meselesi tartışılmıştır. Daha sonra yazar, Fethi Bey'in bir formül bulduğunu ve bunun da İcra Vekilleri tarafından kabul edilip te sadace kendisi tarafından kabul edilmediğini bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın neden muhalif kaldığını sorması üzerine izahat verdiğini söyler. Bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa'nın bu işi meclise getirdiğini ve meclisinde Misakı Millî'den ayrılmamağı hükümete, Hariciyeye ve murahhasımıza kat'î olarak emrettiği halde Bekir Sami Bey'in Londra'da Fransız hükümeti ile çizilmiş hududunu kabul etmeğe mecbur kalındığını ve 20 Teşrinevvel 1921'de Ankara itilâfnamesinin yapılmış olduğunu anlatır.

ONİKİNCİ BÖLÜM : (280 - 281)

Yazar, bu bölümde Başkumandan ile cepheye gidişini anlatır. Bu seyahatten Başkumandanın gayesinin o günlerde düşmana karşı bir taarruz hareketi yapılabilir mi bunu öğrenmek ve buna lüzum olduğunu da Hariciye Vekili tarafından kumandanlara söyletmek ve onların vereceği cevabı Hariciye Vekiline dinletmek olduğunu fakat onların verdikleri cevapta o günlerde öyle bir taarruz yapılamıyacağı mütalâasında olduklarını kaydeder.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM : (282)

Yazar, burada ameliyat geçirdiğinden evde yatmakta olduğu bir sırada, Başkumandan ve İcra Vekilleri heyeti reisinin ve yaverlerinin kendisini ziyarete geldiğini ve bir ara Mustafa Kemal Paşa'nın onlara dışarıya çıkmalarını söyledikten sonra Yusuf Kemal Bey'e şunları söylediğini nakleder: "Arzu ettiğini yapmağa gidiyoruz, düşmanı geri atacağız".

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM : (283 - 284)

Yazar, bu bölümde 26 Ağustos 1922'de Türk askerlerinin cepheyi yardıklarını ve Yunan askerini denize dökmenin sevinci içinde olduğunu ve Paris'te iken Poin-

care'ye söylediği sözü hatırladığını yazar. O söz şudur : "Düşman mutlaka Türk topraklarından çıkacaktır". Yazar yine burada İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'le kendisinin İzmir'e Başkumandanın yanına gitmeleri istendiğinden oraya gittiklerini ve İzmir'de Mudanya mütarekesi hazırlıklarını yaptıklarını ve sonra Başkumandan ile beraber Ankara'ya döndüklerinde istasyonda Ankaralıların Başkumandanı sevinç ve hürmetle karşıladıklarını anlatır.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM : (285 - 292)

Yazar, bu bölümde ameliyatın iyi netice vermediğini ve bundan dolayı da mühim bir zamanda vekil vekili ile idarenin doğru olmıyacağından Hariciye Vekâletinden istifasının Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulünü ve kendisinin de Avrupa'ya gitmesine müsaade istediğini ve istediği müsaadenin verildiğini yazar. Çekilen telgrafı da aynen bu bahse koymuştur.

Yine aynı bahiste Rauf Bey'in İcra Vekilleri Reisliğinden istifa etmesi üzerine Fethi Bey'in seçildiğini ve ondan boşalan Adliye vekilliğine de kendisinin getirilmesi istendiğini fakat Fethi Bey'le arasında anlaşamamazlık olduğundan bunu kabul etmediğini bundan sonra bir müddet elçi olarak İngiltere'de kaldığını anlatır. Fakat Anayasada yapılan değişikliğe göre bir kimsenin hem elçi hem de mebus olamayacağından kendisinin mebusluğu tercih edip Türkiye'ye döndüğünü yazar ve yine Londra'da bulunduğu sırada petrol kumpanyaları reislerinden Lord Ivenport'un seferathaneye gelerek, "Musul meselesi bizim için petrol meselesidir, bunda anlaşırsak vilâyet sizde kalabilir", dediğini ve kendisinin de bunu derhal Hariciyeye bildirdiğini yazar.

Yazar, yine bu bölümde Devletin ecnebi şirketleri ile arasındaki ihtilâflarda hakemlik ettiğini ve Haydar Paşa garı yangını davasında avukatlardan biri olarak çalışarak ihtilâfın sulhan hal olmasını temin ettiğini anlatır. Kendisine bu hususta çekilen telgrafları da bu bahise koymuştur.

ONALTINCI BÖLÜM : (193 - 199)

Yazar, bu bahiste Rusya ile yaptıkları muahedenin onaltı maddesinden birer birer bahsetmekte ve bu maddenin 16 Mart 1921'de imzalanmış olduğunu ve imzalayanların da Rus murahhasları Çiçerin ve Korkmazof, Türk murahhaslarının da Yusuf Kemal, Rıza Nur ve Ali Fuat Paşa olduğunu yazar.

Kitabın sonunda zeyl kısmı vardır. Bu kısımda Moskova muahedesine zeyl olan I/A, I/B ve I/C den bahseder.

MİNE SÜMER

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1967 YILI GENEL KURUL TOPLANTILARI

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu, Kurum'un yeni binasında, 1967 Nisanının 28 inci Cuma günü saat 10'da olağanüstü ve 29 Nisan Cumartesi günü saat 9,30'da da olağan olarak iki toplantı yapmıştır.

OLAGANÜSTÜ GENEL KURUL TOPLANTISI

Olağanüstü Genel Kurul'un gündeminde bir tek madde vardı o da, Tüzük ve Seçim Yünetmeliği değiştirme tasarıları idi.

Saat 10 da oturumu açan Başkan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, toplantıya 24 üyenin katılmış bulunduğunu, böylece çoğunluğun mevcut olduğunu söyliyerek :

"*Sayın Arkadaşlarım;*

Kurumumuzun yeni binasında olağanüstü Genel Kurul toplantısına başlamadan önce Kurum'a bahşettiği maddî ve mânevî imkânlarla bizlere bu mutlu durumu sağlayan Kurucumuz büyük Atatürk'e olan şükran borcumuzu ifade için hepinizi onun aziz hâtırasına saygı duruşuna dâvet ediyorum" dediler.

Üç dakikalık saygı duruşundan sonra Başkan geçen yılın 28 Haziranında kaybettiğimiz değerli üyemiz Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün hâtırası için de bir dakikalık saygı duruşuna üyeleri çağırmış, bundan sonra Genel Kurul Başkan ve sekreterlerinin seçimine geçilerek Başkanlığa Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, İkinci Başkanlığa Prof. Dr. Şinasi Altundağ, sekreterliklere Prof. Dr. Bahadır Alkım ve Prof. Dr. Adnan Erzi seçilmişlerdir.

Daha sonra Tüzük ve Seçim Yönetmeliğinin evvelce bastırılarak üyelere gönderilmiş olan eski ve yeni şekilleri okunarak üzerinde görüşme açılmıştır.

Prof. Hikmet Bayur tasarıya göre seçim yapmanın doğru olup olmadığını sordu. Prof. Adnan Erzi, Prof. Halil Demircioğlu ve Dr. Hâmit Koşay bu hususun usul uyarınca daha sonra söz konusu olabileceğini söylediler. Prof. Osman Turan bu seferlik yeni üye alınması lüzumunu belirterek Kurum üye sayısının gittikçe azaldığını, tasarıdaki "öneri" gibi kelimelerin kaldırılmasını, bunların Türkçe olmadığını ileri sürdü,

Genel Müdür Uluğ İğdemir, tüzükteki nisap kaydının kaldırıldığını, zira tüzük değişmesinin zor olduğunu, yönetmeliğin ise ihtiyaca göre kolayca değiştirilebileceğini söyliyerek yönetmelikteki nisabın da değiştirildiğini açıkladı. Tüzüğün değiştirilmesi öngörülen 7 inci madde tasarıda olduğu gibi aynen kabul edildi.

Türk Tarih Kurumu Tüzüğün'ün Değişen Yedinci Maddesi

"*Madde 7 — Kurum'un aslî üye sayısı kırk biri geçemez. Boşalan üyelikler için üye seçim yönetmeliğince yapılacak öneriler Yönetim Kurulu tarafından Genel Kurul'un ilk toplantısına sunulur. Seçimler gizli oyla ve seçim yönetmeliğine göre yapılır*".

Bundan sonra üye seçim yönetmeliğinde yapılacak değişikliklere ait tasarının görüşülmesine geçildi. Tasarının birinci maddesinin birinci fıkrası önerilen şekilde kabul edildi.

Tasarının a fıkrası üzerinde uzun görüşme ve tartışma oldu. Nisap konusunun konuşulmasından sonra "*üst üste Kolun son üç toplantısına gelmiyenler nisap dışı bırakılır*" cümlesinin çıkarılması kabul edildi. Tasarının öteki maddeleri olduğu gibi onaylandı. Böylece üye seçim yönetmeliğinin birinci maddesi aşağıdaki şekli almış oldu:

Üye Seçim Yönetmeliğinin Değişen Birinci Maddesi

Madde 1 — Türk Tarih Kurumu Anatüzüğü'nün altıncı maddesinde öngörülen ilmî nitelikleri haiz olup Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığı eserleri ve tutumlariyle belli olanlar ve bu bağlılıkları ile ilgili olarak T. T. K. tarafından hazırlanmış olan taahhütnameyi imzalıyanlar aşağıda gösterilen yolda Türk Tarih Kurumu'nun aslî üyeliğine seçilebilirler.

a) Adaylar, ilgili Kol üyelerinden en az ikisinin adayın Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığını, bilimsel değerini belirten tahlilî bir raporiyle birlikte Kol Başkanlığına önerilir. Öneriler Kolların toplantısında görüşülerek adaylar toplantıya katılan Kol üyeleri sayısının üçte iki çoğunluğu ile ve gizli oyla seçilir. Ancak olumlu oy sayısı hiç bir zaman Kol'a kayıtlı üye sayısının yarısından az olamaz. Bu yolda adaylıkları kararlaştırılanların adları Kol Başkanları tarafından bir yazı ile Yönetim Kurulu'na verilir.

b) Yönetim Kurulu, Kollardan gelen bu önerilerle raporları Yönetim Kurulu'na verildikleri tarihe göre sıraya koyarak, adaylar hakkında ayrı bir düşüncesi varsa onunla birlikte ilk toplanacak Genel Kurul'a sunar.

c) Üye adayları hakkındaki öneri raporları, Genel Kurul'da ayrı ayrı okunur ve görüşme açılır.

ç) Raporların okunması ve konuşmalar bittikten sonra adayların adları ve soyadları çoğaltılmış bir liste halinde toplantıda hazır bulunan üyelere dağıtılır. Oylama, seçilecek üye sayısı kadar adayın adı bırakılmak ve ötekileri çizilmek suretiyle gizli olarak ve mevcut üyelerin adları okundukça oy pusulaları verilmek suretiyle yapılır.

d) Oylar Genel Kurul tarafından görevlendirilecek üç kişilik bir heyetçe Genel Kurul önünde tasnif olunarak bir tutanak yapılır. Sonuç Başkanlıkça Kurul'a bildirilir.

e) Genel Kurul'da yeni bir üyenin seçilebilmesi için Kurum'a kayıtlı üyelerden en az üçte ikisinin toplantıda hazır bulunması ve toplantıya katılanlardan dörtte üçünün olumlu oy kullanması gerekir.

f) Her ne yolda olursa olsun bir defadan fazla oylama yapılması ve oylama sonucu olumlu çıkmıyan bir adayın aradan iki yıl geçmeden tekrar önerilmesi caiz değildir.

OLAĞAN GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1967 yılı olağan Genel Kurul toplantısı 29 Nisan 1967 Cumartesi günü saat 9,30 da yapıldı.

Saat 9,30 da üyeler Kurumun Kurucusu aziz Atatürk'ün Anıtkabrini ziyaret ederek bir çelenk koydular ve saygı duruşunda bulundular. Anıtkabrin şeref defterine Kurum Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu aşağıdaki yazıyı yazdı, defter üyelerce imza edildi :

"*Büyük Atatürk !*

'*Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız, diyordun. Kurum için yol gösterici ışık olan bu sözlerini senin şan ve şerefine lâyık olmasına çalıştığımız Türk Tarih Kurumu'nun yeni binasına bir yazıt olarak koymuş bulunuyoruz. Bu inançla mânevî huzuruna sevgi ve saygılarımızı tekrarlamıya geldik*".

Atatürk'den sonra devrim şehitlerinin mezarları da ziyaret edilerek bir buket kondu.

Saat 10,30'da Kurum merkezine dönen üyeler, aynı saatte Genel Kurul toplantısına katıldılar.

Başkan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu oturumu açtı, çoğunluğun bulunduğunu söyliyerek şu konuşmayı yaptı :

"*Sayın Arkadaşlar!*

Rahatsızlıkları sebebiyle aramızda bulunmıyan bazı arkadaşlarımıza sağlıklar diler, en iyi dileklerimizi sunarız.

Sayın Arkadaşlarım;

4 yıl gibi uzun ve çetin bir çalışma devresinden sonra, büyük Kurucumuzun bahşettiği maddî, mânevî imkânlar sayesinde yeni binamıza kavuşmuş bulunuyoruz. Bundan dolayı mutluyuz. Şu anda Kuruma ve Basımevimize Başbakanlığı zamanında arsayı temin eden rahmetli Başkanımız Şemseddin Günaltay'ı saygı ve sevgilerimizle anıyoruz. Bu inşa işini cesaretle ele alan ve yürüten Yönetim Kurullarımıza, Mimarımız Yüksek Mimar Turgut Cansever'le yardımcılarına, bu yapıda emeği geçenlere ve özellikle Genel Müdürümüz Uluğ İğdemir'e teşekkürlerimizi samimiyetle ifade ediyoruz. Binamızın resmî açılış töreni de her halde uygun bir tarihte yapılacaktır.

Değerli Arkadaşlarım;

Yönetim Kurulunuz, Kurum'un ilmî ve malî durumu ile ilgili gördüğü bazı sorunları, görüşülmek üzere yüksek Kurula sunmayı vazife bilmiştir.

Türk Tarih Kurumu'nun, klâsik çalışmaları yanı sıra yayınlarını zenginleştirmek, araştırma merkezleri, ilmî yardımcılık, Üniversite üstü dersler tesis ve ihdas suretiyle de yeni, hareketli ve planlı bir çalışma devresine girmesi en candan dileğimizdir.

Kurumumuz, Atatürk'ün Türk rönesansına âşık ruhunun burada da bilim ve hakikat uğruna yol gösterici ışıklarını saçacağına inanıyoruz".

Başkanın konuşmasından sonra Başkanlık Divanının seçimine geçildi. Başkanlığa Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, İkinci Başkanlığa Prof. Dr. Şinasi Altundağ, sekreterliklere Prof. Dr. Bahadır Alkım ve Prof. Dr. Adnan Erzi seçildiler.

Başkanlık Divanı yerini aldıktan sonra Genel Müdür Uluğ İğdemir Yönetim Kurulu'nun 1966 yılı çalışma raporiyle, Basımevi Yönetim Kurulu'nun 1966 raporunu, arkasından da Denetleme Kurulu raporunu okudu.

Prof. Tayyib Gökbilgin söz alarak Kanunî Semineri konferanslarının kitap halinde basılması dileğinde bulundu. Daha sonra söz alan üyeler çalışmalarından dolayı Yönetim Kurulu'nu ve Genel Müdürü tebrik ettiler. Başka söz alan olmadığından Başkan raporları ayrı ayrı oya koydu; raporlar oybirliği ile kabul edilerek Yönetim Kurulları aklandı.

Gündemin 6 ıncı maddesine geçildi ve 1967 bütçe tasarısını incelemek üzere Bayan Fakihe Öymen, Prof. Dr. Şinasi Altundağ ve Prof. Dr. Halil Demircioğlu Bütçe Komisyonuna seçildiler.

Bundan sonra Kurulların seçimine geçilerek Yönetim Kurulu aslî üyeliklerine oy sırasiyle Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Prof. Dr. Afet İnan, Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal ve Prof. Dr. Cemal Tukin; yedek üyeliklere de Prof. Dr. Afif Erzen, Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve Prof. Dr. Şinasi Altundağ; Denetleme Kuruluna Bayan Fakihe Öymen, Prof. Dr. Halil Demircioğlu ve Dr. Hâmit Koşay; Haysiyet Divanına Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Ord. Prof. Hâmit Ongunsu, Bay Tahsin Öz, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver; Basımevi Yönetim Kuruluna Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Abdülkadir İnan ve Prof. Dr. Tahsin Özgüç; Kitaplık Komisyonuna Prof. Dr. Adnan Erzi, Dr. Hâmit Koşay ve Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı seçildiler.

Bütçe Komisyonu raporu öğleden sonra geleceğinden gündemin 13 ve 14 üncü maddelerine geçilerek ve öğleden sonra da oturuma devam edilerek aşağıdaki konular karara bağlandı :

1) X. devre Unesco Genel Kurulunda iki yıl süre ile Kurumumuzu temsil etmek üzere Prof. Dr. Afet İnan oybirliği ile seçildi.

2) Balkan Tetkikleri Komitesi vesilesiyle ortaya çıkan Arşiv incelemeleri konusu üzerinde milletlerarası teşekküllerle yazışmada bulunmak, yabancı bilim adamlarına arşiv çalışmaları dolayısiyle verilecek müsaadeyi kanalize etmek v. s. gibi hususlar arasında Türk Tarih Kurumu'na taalluk edilenleri tesbit etmek amaciyle Yönetim Kurulu'na yetki verilmesine oybirliği ile karar verildi.

3) Kol toplantılarının her yıl son baharda muhakkak toplanmasına ve bu toplantılarda teklif edilecek yeni üyeler üzerinde ilgili yönetmeliğe göre işlem yapılmasına ve yalnız bu seneye mahsus olmak üzere Kol toplantılarının Kurum binasının açılışı sırasında Ekim 1967 sonlarında yapılmasına karar verildi.

4) Basımevi yönetmeliğinin değiştirilmesi teklif edilen maddeleri görüşüldü ve aşağıdaki şekilde kabul edildi, ancak ikinci maddesinin aynen kalması uygun görüldü :

— 1 inci maddenin ikinci satırında "yayınlarını" kelimesinden sonra "düzenli ve kaliteli olarak" kelimeleri eklenmelidir.

— Beşinci maddedeki 500 lira 2500 liraya çıkarılmalıdır.

— 6 ıncı madde şu şekilde olmalıdır :

"Madde 6 — Basımevi Yönetim Kurulu Başkanın çağrısiyle ve genellikle iki ayda bir kere toplanarak Basımevi Müdürlüğünce Yönetim Kurulu'na sunulan veya Yönetim Kurulu üyelerinin gerekli göreceği sorunları inceler ve karara bağlar".

— 14 üncü maddedeki 500 lira 2500 liraya çıkarılmalıdır.

— 16 ıncı maddenin sonuna "aynı amaçla düzenlenecek yetiştirme kurs ve seminerleri için getirtilecek uzmanlara da bu fondan ödeme yapılır" cümlesinin eklenmesi yerinde olur.

— 15 inci maddenin şu şekilde konması doğru olacaktır :

— Her yıl sonunda bilânço ile belirecek sâfi kârdan Basımevi Müdürüne 500.000 liraya kadar % 10, 500.000'den 1.000.000 liraya kadar % 7,5, 1.000.000 liradan sonra % 2,5; Basımevi memur, işçi ve müstahdemlerine de aylıkları oranında kârın % 15'i prim olarak ödenir, % 5'i yetiştirme fonuna ayrılır. İşlerinde üstün başarı gösteren işçilere ayrıca o işin kârından Basımevi Yönetim Kurulunca tesbit edilecek esaslara göre % 5 oranında prim ödenerek genel giderlere masraf yazılır.

5) Türk Tarih Kurumu'nun 1967 yılına ait 3.759.201 liralık gelir ve gider bütçesi oybirliği ile kabul edildi.

6) Türk Tarih Kurumu Basımevinin anonim şirket haline getirilmesi hususunda Yönetim Kurulu'nun önerisi okundu. Bu konunun, yeni seçilen Yönetim Kurulu tarafından esaslı bir surette incelendikten, ilgili hukukçulara, müşavirlere danışıldıktan sonra, olgunlaştırılıp gelecek Genel Kurul'a bir rapor halinde getirilmesine oybirliği ile karar verildi.

7) Maliye Bakanlığı müfettişlerince 1965 yılı sonlarında Kurumumuzla Basımevinde yapılan teftiş sonunda düzenlenen ve Maliye Bakanlığı Bütçe Kontrol Genel Müdürlüğünün 1 Haziran 1966 tarih ve 111116 - 80/9307 sayılı yazısı ile Kurumumuza tebliğ edilen rapor, bu raporda tenkit konusu edilen hususlar hakkında Mimarlar Odası Ankara şubesinden istenen bilirkişi Yüksek Mimar Cemil Gerçek'ten ve hesap uzmanı Hilmi Tuner'den alınan raporlar, bu raporlara dayanılarak Yönetim Kurulunca 23 Eylül 1966 tarih ve B. 22/7 - 683 sayı ile Maliye Bakanlığına verilen cevap, Denetleme Kurulu'nun Genel Kurul'a sunduğu raporun teftişle ilgili kısmı okundu ve bu konuda yapılan görüşmelerden sonra Yönetim Kurulu'nun Maliye Bakanlığı'na verdiği cevap Genel Kurulumuzca olduğu gibi onaylandı.

8) 27 Eylül - 3 Ekim 1967 tarihleri arasında Roma'da toplanacak olan "*Micenologia*" Kongresine üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın Kurumumuz adına katılmasına ve kendisine usulü uyarınca yolluk ve gündelik verilmesine çoğunlukla karar verildi.

9) 24 - 29 Temmuz 1967 tarihleri arasında Cambridge'de toplanacak olan Milletlerarası III. Türk Sanatları kongresine üyelerimizden Süheyl Ünver'in katılmasına karar verildi.

10) 24 - 29 Temmuz 1967 tarihleri arasında Cambridge'de toplanacak olan Milletlerarası III. Türk Sanatları kongresine üyelerimizden Tahsin Özgüç'ün katılmasına karar verildi.

11) 13 - 19 Ağustos 1967'de Amerika'da toplanacak olan XXVII. Milletlerarası Şarkiyatçılar kongresine üyelerimizden adları aşağıda yazılı kişilerin katılmasına oybirliği ile karar verildi :

Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu
Ord. Prof. Dr. Sedat Alp
Ord. Prof. Enver Ziya Karal
Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan
Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal
Prof. Dr. Cemal Tukin
Prof. Dr. Adnan Erzi
Genel Müdür Uluğ İğdemir

12) Budapeşte'de toplanacak Tarihçiler Konferansına Prof. Tayyib Gökbilgin' in katılmasına karar verildi.

13) Roma'da toplanacak Tarihî İlimler Komitesi toplantısına Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Dr. Şinasi Altundağ'ın katılmasına karar verildi.

Yönetim Kurulu Üyeleri Arasında İş Bölümü

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu'nun 29 Nisan 1967 tarihli toplantısında Yönetim Kurulu üyeliğine seçilen üyeler aynı gün toplanarak aralarında şu yolda iş bölümü yaptılar :

Başkanlığa : Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu
Asbaşkanlıklara : Prof. Dr. Afet İnan ve Prof. Dr. Cemal Tukin
Genelsekreterliğe : Ord. Prof. Dr. Sedat Alp
Saymanlığa : Prof. Dr. Tahsin Özgüç
Üyeliklere : Ord. Prof. Enver Ziya Karal ve Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN 1966 ÇALIŞMA YILI RAPORU

Genel Kurulun Sayın Üyeleri,
Yönetim Kurulunuzun 1966 çalışma yılı raporunu yüksek katınıza sunuyoruz :

Bütçe Durumu

Kurumumuzun 1966 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir :

A. Gelirler

Bölüm	*Gelirlerin çeşidi*	*Bütçeye konan* Lira	K.	*Sağlanan* Lira	K.
I	Kurum Arttırımından	735.000	—	1.368.375	—
II	Atatürk vasiyeti geliri	1.900.000	—	1.923.005	92
III	Üye aidatı	250	—	469	—
IV	Yayın gelirleri	150.000	—	242.663	—
V	Basımevi gelirleri	360.000	—	362.912	58
VI	Türlü gelirler	95.000	—	98.494	60
	TOPLAM	3.240.250	—	3.995.920	10

B. Giderler

Bölüm	*Giderlerin çeşidi*	*Bütçeye konan* Lira	K.	*Harcanan* Lira	K.
I	Görevli giderleri	502.450	—	401.617	48
II	İdarî giderler	39.000	—	29.208	85
III	Bilimsel giderler	702.000	—	511.717	53
IV	Yatırımlar ve yatırımla ilgili giderler	1.836.000	—	2.711.682	52
V	Yayın zararları	160.001	—	218.599	62
	TOPLAM	3.239.451	—	3.872.826	00

Bu tablolarda görüldüğü üzere, Kurumumuzun 1966 yılı gelirlerinde bütçeye oranla 755.670 lira 10 kuruşluk bir fazlalık görülmektedir. Bu fazlalığın 23.005 lira 92 kuruşu Atatürk vasiyeti gelirlerinden, 219 lirası üye aidatından, 92.663 lirası yayın satışlarından, 2.912 lira 58 kuruşu Basımevi gelirlerinden, 3.494 lira 60 kuruşu türlü gelirlerden, geri kalan 633.375 lirası da Türkiye İş Bankasından borç alınmak suretiyle elde edilmiştir.

Gider bütçemize gelince : Görevli giderleri, idarî giderler ve bilimsel giderlerde oldukça önemli miktarlarda tasarruf sağlanmış, ancak bina giderlerinde bütçeye konmuş olandan 950.000 küsur lira fazla harcama olmuş, ayrıca yayın zararları bölümünün parasız dağıtım ve satış iskontoları dilimlerinde de 58.000 küsur liralık fazlalık görülmüştür.

Yayın İşleri

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayımlanmıştır :

1. Hâmit Z. Koşay ve Mahmut Akok : *Alaca Höyük kazısı 1940-1948'deki çalışmalara ve keşiflere ait ilk Rapor (Türkçe ve Almanca).*
2. Semra Ögel : *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı.*
3. Ali Fuad Türkgeldi (Yayınlayan Bekir Sıtkı Baykal) : *Mesail-i Mühimme-i Siyasiyye* III. cilt.
4. Fuad Köprülü : *Edebiyat Araştırmaları.*
5. Aydın Sayılı : *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp.*
6. *VI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri.*
7. Mazhar Müfid Kansu : *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber* I. cilt.
8. Abdurrahman Melek : *Hatay Nasıl Kurtuldu.*
9. *Belleten* Sayı : 118-121.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1. Cevdet Paşa (Yayınlayan : Cavit Baysun) : *Tezakir 40.*
2. *Namık Kemal'in mektupları.*
3. F. Sarre : *Konya Köşkü.*
4. Sabahat Atlan : *Side'nin V. VI. Yüzyıllarda bastırdığı gümüş sikkeler.*
5. Faruk Sümer : *Kara Koyunlular.*
6. İ. H. Uzunçarşılı : *Mithat Paşa ve Yıldız Mahkemesi.*

Milletlerarası Kongreler

Bu yıl Milletlerarası üç kongrede Kurumumuz temsil edilmiştir : 21-27 Ağustos 1966 tarihleri arasında Prag'da toplanan Milletlerarası VII. Prehistorik ve Protohistorik Bilimler kongresine üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç katılmış ve kongreye "Kültepe'de Eski Tunç devrinin son safhasında sanat" konulu bir bildiri sunmuştur. Arkadaşımız bu bildirisinde Kültepe'de yapılan yeni keşiflerin ışığı altında bu çağda Orta Anadolu'nun bu bölgesinin önemini ve Kuzey Suriye, Kuzey Mezopotamya ile devam ettirdiği münasebetlerin mânasını aydınlatmaya çalışmış, bu iki ülkenin Asur ticaret kolonilerinden önceki devirde de münasebete giriştiklerini, sanat alış verişine başladıklarını, bu yeni keşiflerin Anadolu'nun kronolojisi bakımından da çok önemli olduğunu belirtmiştir. Arkadaşımızın bildirisi büyük ilgi ile izlenmiştir.

26 Ağustos - 1 Eylül 1966 tarihleri arasında Sofya'da toplanan Milletlerarası I. Güney Doğu Avrupa Araştırmaları kongresine üyelerimizden Dr. Hâmit Koşay, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Dr. Halil İnalcık, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal

ve Prof. Dr. Halil Demircioğlu katılmışlardır. Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan'la Prof. Dr. Halil İnalcık'ın ayrı ayrı verdikleri raporlara göre, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan "XVI. ve XVII. yüzyıllarda Balkan şehirlerinde sosyal bünye değişmeleri" konulu bildirisinde bu şehirlerden bir çoklarının bir Türk ve Müslüman şehri olarak bu devirde kurulup gelişmelerinin nedenlerini ve zamanla askerî sınıf mensupları arasında türeyen gelirci bir eşraf zümresinin şehrin iktisadî hayatına hâkim olduğunu, hıristiyan unsurların çok zaman sonra şehre dolmağa ve şehrin üretim hayatında faal bir rol oynamağa başladığını rakam ve grafiklerle göstermeğe çalışmıştır. Arkadaşımızın bu bildirisi kongre üyelerinin çoğunluğu tarafından olumlu karşılanmıştır.

Üyelerimizden Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın Türkiye Cumhuriyeti ve Prof. Dr. Halil İnalcık'ın Balkanlar ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde hazırladıkları raporlar kongreye sunulmuştur.

Kongre münasebetiyle Sofya Millî kütüphanesinde düzenlenen kitap sergisine Kurumumuz bütün yayınlarını göndermek suretiyle katılmıştır. Yayınlarımız zenginlik ve ciddiyeti ile kongre üyelerinin dikkat ve takdirini kazanmış ve ısrarlı istekler üzerine bunlar Bulgar Millî kütüphanesine armağan edilmiştir.

10-15 Ekim 1966 tarihleri arasında Fransa'nın Renne şehrinde toplanan "Mukayeseli Müesseseler Tarihi Kongresi" ne üyelerimizden Prof. Tayyib Gökbilgin katılmıştır.

Arkadaşımız Kongreye Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuş, gelişme, yükselme ve batışındaki etkenleri inceleyen ve açıklayan bir bildiri sunmuştur. Bu bildiride Osmanlı İmparatorluğu'nun teşkilât ve müesseseler bakımından kendinden önceki Türk ve İslâm Devletlerinin bir devamı, güçlü ve değerli bir varisi sayılması gerektiği, Bizans İmparatorluğu'nun çöküşünden önce de, sonra da Balkan halklarını ahenk ve istikrar içinde yönettiği, İslâm geleneklerine uygun olduğu kadar Türklüğe özgü karakteri ile de geniş bir hoşgörürlüğe sahip ve millî geleneklerle kuruluşlara saygılı olarak tanınması zorunluğunun tarihî bir gerçek olduğu savunulmuştur.

KONFERANSLAR

Atatürk Yıllık Konferanslarımızın V. serisine bu yıl 8 konferansla 6 Ocak 1967 cuma günü başlanmıştır. Konferanslar 12 Mayıs 1967 cuma günü sona erecektir. Konferansların listesi aşağıda sunulmuştur :

6 OCAK 1967 CUMA	Prof. Dr. Semavi Eyice: *Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'da Türk Mimarî eserleri (1966 yazında yapılan bir inceleme gezisinden notlar.)*
20 OCAK 1967 CUMA	Tahsin Öz: *Atatürk ve Türk Okçuluğu.*
3 MART 1967 CUMA	Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen: *Marmara ve Boğazlar.*
17 MART 1967 CUMA	Prof. Tayyip Gökbilgin: *Yeni Belgelerin ışığı altında Kanunî Sultan Süleyman devrinde Osmanlı - Venedik Münasebetleri.*
31 MART 1967 CUMA	Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: *Selçuklular Tababetinde Yeni Buluşlar.*

14 NİSAN 1967 CUMA	Prof. Dr. Şerafettin Turan: *XVI. - XIX. Yüzyıllarda Venedik'te Türk Ticaret Merkezi.*
28 NİSAN 1967 CUMA	Prof. Dr. Faruk Sümer: *Anadolu'nun Türkleşmesi Tarihine Umumî Bir Bakış.*
12 MAYIS 1967 CUMA	General Hulki Saral: *Musul İçin Harekât Tasarısı.*

AYLIK TOPLANTILAR

Her ayın ilk salı günü yapılmakta olan aylık toplantılarımıza bu yıl da 6 Aralık 1966'da başlamış bulunuyoruz. İlk toplantımızda Sayın Prof. Tayyip Gökbilgin Macaristan'da Kanunî'nin 400 üncü ölüm yıldönümü münasebetiyle yapılan tören ve yayınlar hakkında çok ilgi çekici geniş bilgi vermiştir.

MİLLETLERARASI GÜNEY - DOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI KURUMU BÜROSU TOPLANTISI

Milletlerarası Güney - Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumu 1966 yılı Büro toplantısının memleketimizde yapılması uygun görülmüş ve yolluklarını UNESCO'dan alan büro üyelerinin Türkiye'deki ikamet ve seyahat masrafları da Dışişleri ve Turizm Bakanlıklarınca sağlanmış olduğundan, büro 29-30 Aralık 1966 tarihleri arasında Ankara'da Kurumumuz merkezinde toplanarak gündemindeki konuları müzakere etmiştir. Bu toplantıya Balkan memleketlerinden, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan delegelerinden başka Dünya Felsefî ve Beşerî İlimler Milletlerarası Konseyi genel sekreteri, UNESCO temsilcisi, Fransa, Macaristan, Sovyetler Birliği delegeleri de katılmışlardır. Toplantıyı başkanımızın mazeretinden dolayı Kurumumuz adına Genel Sekreter Ord. Prof. Dr. Sedat Alp bir konuşma ile açarak büroya çalışmalarında başarılar dilemiştir. Kurumumuz Büro üyelerine bir akşam yemeği vererek üyelerimizle tanışmalarını sağlamıştır. Heyet Ankara'dan sonra İzmir ve İstanbul'a giderek tarihî yerleri ziyaret etmiştir.

KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN 400 ÜNCÜ ÖLÜM YILDÖNÜMÜ SEMİNERİ

Büyük Türk Hükümdarı Kanunî'nin 400 üncü ölüm yıldönümü münasebetiyle Kurumumuzun bilimsel yolda bazı çalışmalar yapması kararlaşmış ve bu karar Genel Kurulumuzun 1966 Nisan toplantısında onaylanmıştı.

7 Eylül 1966 çarşamba günü saat 10'da Kurum üyeleriyle öteki dâvetliler İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Enstitüsünde toplanmışlar, önce Kanunî'nin türbesi ziyaret edilmiş ve bir çelenk konduktan sonra sergiler gezilmiş ve 14,30'da İktisat Fakültesinin yeni binasında Kurum Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun bir açış söyleviyle Kanunî seminerine başlanmıştır. Seminer üç gün sürmüş ve 15 bildiri okunarak tartışılmıştır. Seminer Asbaşkanımız Prof. Dr. Âfet İnan'ın bir konuşması ile 9 Eylül Cuma günü öğleden sonra sona ermiştir. Kanunî semineri başarılı olmuş, bildiriler büyük bir aydınlar topluluğunca dikkatle izlenmiştir. Seminer hakkında 120 sayılı Belleten'de yeteri kadar bilgi verilmiştir.

İLMÎ ARAŞTIRMALARA YARDIM

Bu yıl Genel Kurulumuzun verdiği kararlara uyularak üyelerimizden Ord. Prof. Enver Ziya Karal, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Şinasi Altundağ'a yurt içinde yapacakları ilmî araştırmalar için para yardımı yapıldığı gibi, İtalya hükümetinin dâvetlisi olarak İtalya'ya gitmiş ve Roma, Floransa, Napoli'de ilmî araştırmalar yapmış olan üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın gidiş, dönüş yol ücreti de Kurumumuzca ödenmiştir.

BÜYÜK KAYBIMIZ

Bu yıl Kurumumuz çok değerli üyesi Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü'yü kaybetmek bahtsızlığına uğramıştır. Türk ilmine yaptığı büyük hizmetleri dünyaca bilinen ve takdir edilen Köprülü'nün yeri gerçekten güç doldurulacaktır. Rahmetlinin zengin kitaplığının dağılmaması ve yabancı ellere geçmemesi için Millî Eğitim Bakanlığı katında teşebbüse geçerek kitaplığın Millî Kütüphaneye mal edilmesini rica ettik.

VII. TÜRK TARİH KONGRESİ

Geçen Genel Kurula 1967 sonbaharında toplanmasını önerdiğimiz VII. Türk Tarih kongresinin, daha ziyade maddî nedenlerle 1968 yılına bırakılması uygun görülmüş ve üyelerimizin yazı ile onayları alınmıştır. Kongremizin 1968 yılında istediğimiz koşullar altında bundan önceki kongrelerimiz gibi başarılı olacağına inanmaktayız.

ARŞİV KANUNU TASARISI

Başbakanlıkça hazırlanan yeni arşiv kanunu tasarısının incelenerek, değiştirilmesi veya ilâvesi gereken hususlar varsa Başbakanlığa bildirilmesi için Genel Kurul geçen yıl Yönetim Kuruluna bir ödev vermişti. Yönetim Kurulumuz üyelerimizden Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın başkanlığında kurduğu bir Kurula tasarıyı inceletmiş, değişmesi ve ilâvesi öngörülen hususlar 5 madde halinde Başbakanlığa bildirilerek kanunun biran önce çıkarılması rica edilmiştir.

KÜLTÜR FİLMLERİ

İstanbul Üniversitesi Kültür Filimleri Merkezince hazırlanmakta olan filmlerden Hitit güneşi, Nemrud tanrılar, Siyah kalem, Karatepe kazısı, Aktamar, Antalya ormanları adlı filmlerden birer kopyesi Kurumumuz için satın alınarak arşivimize konmuştur. Bundan sonra yapılacak olanlardan da birer kopye yaptırmak kararındayız.

KOL ÇALIŞMALARI

Kollar Yönetmelik gereğince toplantılarını yapmışlar, gerek Yönetim Kurulunun, gerekse üyelerimizin önerdiği konuları inceleyerek kararlara bağlamışlardır.

Kurumumuzun Teftişi

Maliye Bakanlığı Müfettişlerince Kurumumuzla Basımevimizde yapılan teftişlerin sonunda düzenlenen rapor Yönetim Kurulunuzca bilirkişilere de incelettirerek gerekli cevap verilmiş ise de Müfettiş bazı konularda cevabımızı yeterli bulmıyarak bunların Genel Kurulca da incelenmesini istemiştir. Bütün raporlar ve cevapları Denetleme Kuruluna verilmiş olduğundan Kurulun raporiyle konu Genel Kurulumuzun incelemesine sunulacaktır.

Üye Seçim Yönetmeliği

Geçen Genel Kurulda kabul edilen üye seçim yönetmeliği değişiklikleri beklenen sonucu vermediği gerekçesiyle tekrar Yönetim Kurulunca incelenerek yeni bir tasarının getirilmesi kararlaşmıştı. Yönetim Kurulunuz konuyu önemle yeniden ele almış ve hazırladığı tasarıyı Genel Kurulumuza sunmuş bulunmaktadır.

Unesco Türkiye Millî Komisyonu'ndaki Çalışmalarımız

1966 yılında Unesco Türkiye Millî Komisyonunda, Kurumumuzu Asbaşkan Prof. Dr. Âfet İnan temsil etmiştir. Unesco Türkiye Millî Komisyonu Genel Kurulunca Yönetim Kuruluna seçilen temsilcimiz, Yönetim Kurulunun aylık toplantılarına muntazaman katılmıştır.

1947 yılından beri Kurumumuz adına üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Arif Müfit Mansel'in idaresindeki heyetce Antalya'nın eski Side şehrinde yapılan kazılarla meydana çıkarılan tiyatronun onarımı ile Unesco merkezi ilgilenerek bir İtalyan uzmanı göndermeğe karar vermiştir. Bu münasebetle Millî Eğitim Bakanlığı ile Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın teşkil ettiği komisyonda Türk Tarih Kurumu çalışmalarının dikkate alınmamasına ve Prof. Dr. Arif Müfit Mansel'in bu işin başında bulunmamasına temsilcimiz itiraz etmiş, bunun üzerine işin Türk Tarih Kurumu'nun menfaatleri bakımından ele alınması öngörülmüştür. Bu suretle Unesco Türkiye Millî Komisyonunda Kurumumuzu ilgilendiren konular yakından takip edilmektedir.

Temsilcimiz 24-30 Aralık 1966 tarihinde tertip edilen memleket içi Adana, İçel - Hatay Kültür Haftasında Mersin'de Unesco konuları üzerinde bir konuşma yapmış, Tarsus'da "Türkiye tarihi üzerine yeni görüşler" adlı bir Konferans yermiş, Hatay için ise "Atatürk ve Hatay" konulu bir Konferans hazırlamış, fakat oraya gidilmediği için bu konferans verilememiştir.

Kitaplık

Kitaplığımızın 1966 yılı çalışmalarını şöyle özetliyebiliriz :

Yıl içinde 102'si satınalma, 478'i armağan ve değiştirme yoluyla kitaplığımıza 580 kitap gelmiş, bunların kayıtları ve fişleri tamamlanarak okuyucuların faydalanmalarına sunulmuştur.

Yine yıl içinde 223'ü satınalma, 950'si armağan ve değiştirme yoluyla 1173 süreli yayın, 2256 günlük gazete gelmiştir.

Rahmetli Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen'in Kurumumuz için hazırladığı 361 parça Mimar Sinan eserlerinin plân ve rölöveleri yapı cinslerine ve bulundukları bölgelere göre ayrılarak fişleri yazılmıştır.

Rahmetli Tokat Milletvekili Ali Galip Pekel'in eşi Sayın Bayan Semiha Pekel, çoğu iskân işleri, idarî ilimler, resmî yayınlar ve basılmamış raporlardan ibaret bir kolleksiyonu Kurumumuza armağan etmiştir. Bunların sınıflandırılmasına çalışılmaktadır.

Yıl içinde kitaplığımızda ortalama ayda 900 eser okunmuş ve 265 eser ödünç alınmıştır.

Dış ülkelerle yaptığımız yayın değiştirme işinde bir değişiklik olmamıştır. Bugün 196 akademi, üniversite, ilmî kurum ve ilim adamı ile devamlı kitap değiştirmesi, 19 müessese ve ilim adamı ile özel değişim yapılmaktadır.

Yıl içinde 70 dergi, 65 meclis zabtı, 100 kitap ciltlenmiştir.

1966 yılı sonunda kitaplığımızdaki kitap sayısı —süreli yayınlar mikrofilmler, fotokopiler ve yazmalar dışında— 46.106'ya yükselmiştir.

Kazılar

Bu yıl da Eski Çağ Kolumuzun verdiği kararlara uyularak Side, Ildır, Foça ve Bayraklı, Konya Karahöyüğü, Kültepe ve Altıntepe, Tilmen ve Gedikli, Çavuştepe, Alacahöyük, Karatepe kazılarına ve restorasyon işlerine devam edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı bu yıl da kazılarımıza para ve uzman vermek suretiyle yardım etmiştir. Bakanlığın bu yakın ilgisini huzurunuzda şükranla anarız.

Bu yıl yapılan kazı ve araştırmalar hakkında kazı direktörlerimizden aldığımız kısa raporları olduğu gibi sunuyoruz :

1 — *Alaca Höyük Kazısı:*

Alaca Höyük Kazısına, T. T. Kurumu adına Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün de yardımları ile, Dr. H. Z. Koşay idaresinde 1966 yazında devam edildi.

Bu kazıya asistanlardan Ahmet Ünal, Kublay Neyir, İstanbul Arkeoloji Müzeleri foto atelyesi şefi Abdullah Çizgen katıldılar. Arkeolog Mimar Mahmut Akok kazı sonuna doğru Heyete katıldı.

Elde edilen sonuçlar:

1 — Hitit İmparatorluğu çağı Mabed - Sarayının kuzeyinde yapılan derin kazıda, Eski Hitit Çağına ait taştan örme büyük dört zahire kileri bulundu. Bu ebadda toplu zahire kilerlerine ancak bir hükümdar veya prens sahip olabilir. Bu çevrede büyük resmî binaların bulunacağı umulduğu için kazıya devam gerekir.

2 — Poternli Kapının iç tarafında yapılan genişlemede önemli mimarî eserler meydana çıkarıldı.

3 — Sfenksli Kapının batı köşesinde yapılan sondajda Eski Hitit Çağı kale duvarlarına rastlanıldı. Bu sonuç, üzerinde çok durulan Sfenksli Kapı manzumesini aydınlatacak niteliktedir.

Alaca Höyük Kazısının günlük hayata tesiri:

a) Eski Bronz çağı güneş kursları D. T. C. Fakültesine, ve Türkiye Turizm teşkilâtına remiz olarak alınmıştır.

b) Türk modeli "Anadol" otomobili Alaca Geyik heykelini remiz olarak kabul etmiştir.

c) Bir çok resmî yapılarda, lokantalarda Alaca Höyük motifleri süs olarak kullanılmaktadır.

d) Ders kitaplarına kadar giren Alaca eserleri bazı ticarethanelerin ve turist kulüplerin reklâmlarında görülmektedir.

Bundan şu tatbikî sonuca varılabilir : Alaca Höyük ve diğer kazılarda bulunan hülliyât (kolye, yüzük, bilezik ve toka gibi süs eşyası) tan mülhem olarak kuyumculuk eserleri vücude getirilirse, bir Anadolu modası doğacak ve bu çeşit turistik eşya kapışılacaktır.

2 — *Karahöyük Kazısı:*

Türk Tarih Kurumu, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılmakta olan Konya - Karahöyük hafriyatına 1966 yılında da 3/8/1966 tarihinden 30/9/1966 tarihine kadar devam edilmiştir. Başkanlığım altındaki kazı heyetinde Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Hititoloji Asistanı Dr. Yaşar Coşkun, aynı kürsü öğrencilerinden Belkis Talu ve Ahmet Bal ile müstahzır Osman Karakaya ve Müzeler Genel Müdürlüğünden fotoğrafçı Selâhattin Öztartan görev almışlardır.

1966 yılında Karahöyük'te araştırma sahası olarak höyüğün zirvesinin kuzey yamacında bulunan ve 1960 - 1963 yıllarında bize müstesna değerde eserler kazandırmış olan büyük çöp çukuru sahası seçilmiştir. Evvelce güney kısmında 9.92 metre derinliğe kadar inilmiş olan ve oldukça geniş bir sahada çalışmak imkânı veren bu çukurda bir yandan daha önce tespit edilmiş olan tabaka durumunu yeniden kontrol etmek diğer yandan da Karahöyük'te C çukurunda Erken Bronz Çağından Orta Bronz Çağına geçiş devrinde güzel boyalı seramik örnekleri vermiş olan tabakalarla çağdaş olan tabakalarda fazla masraf yapmadan incelemeler yapmak istedik. Tabiatiyle burada satıhtan itibaren tabakaların birer birer kaldırılıp inilmesi söz konusu olmadığından tespit edilen tabaka durumu bir dereceye kadar şüpheli kalmaktadır.

1966 yılında bu çukurda dört tabaka araştırmış bulunuyoruz. Çukurun yalnız kuzey kısmında meydana çıkarabildiğimiz en üstteki tabakayı eldeki kesitleri bir daha inceleyerek höyüğün 4. tabakası olarak değerlendirdik. Elde edilen seramik de dördüncü kat seramiğini tamamen tutmaktadır. Onun altında 5. tabakaya ait olması gereken ve höyüğün zirvesini çevrelediğini tahmin ettiğimiz büyük bir yapının taş temellerini meydana çıkardık. Taş temeller bazı kısımlarda 2,5-3 metre bir yükseklik göstermekte ve yapının üst kısmı 1-1,5 m. arasında bir kalınlık arzederken alta doğru genişleyerek 1,5-3 metre kadar bir kalınlık göstermektedir.

Taş temellerin kalınlığı ve yüksekliği umumî mahiyette bir yapı ve muhtemelen 5. kata ait zirve suru karşısında olduğumuzu göstermektedir. Bu yapının üst kısmında bol miktarda "Intermediate" tipinde boyalı seramik fragmanlarına rast-

ladık. Bunlar arasında tamamlayıp restore edebildiğimiz iki kulplu bir çömlek dikkati çekmektedir. Koyu deve tüyü renginde bir zemin üzerinde koyu kırmızı boya ile kabın üst kısmında birbirilerine paralel çizgilerle bir zikzak bandı, alt kısmında ise baklava samsaları nakşedilmiştir. Aynı taş temellerin kuzey kısmı üzerinde yatık olarak ağız ağıza bitiştirilmiş, orta boyda iki kulplu iki küp içinde hoker biçiminde gömülmüş bir ölüye ait olan bir mezara rastlanmıştır. Başı doğu, ayakları batı istikametinde yerleştirilmiş olan ölünün ayak kısmında mezar hediyesi olarak kırmızı renkte küçük bir gaga ağızlı testi ile açık kırmızı zemin üzerine koyu kırmızı boya ile samsalar teşkil etmek üzere birbirini kesen çizgilerden ibaret olan nakışlar gösteren Suriye tipinde bir şişe bulunmuştur. Bel kısmında tespit edilen 20 cm. uzunluğunda bronzdan bir toplu iğne ile baş kısmında bulunan bronz küpe kalıntıları ve daha küçük bir iğne ölünün bir kadına ait olduğunu göstermektedir. Tarsus'da Erken Bronz Çağının üçüncü safhasında ve diğer Suriye merkezleri yanında Prof. Alkım tarafından kazılmakta olan Tilmen Höyüğün III d katında ve Gedikli höyükte bulunan Suriye tipi şişelere göre hüküm vermek icap ederse Konya bölgesinde ilk defa olarak ele geçen Suriye tipi bu şişe Karahöyük'te 5. tabakanın Erken Bronz Çağının III. ve son safhasına ait olduğu hususundaki görüşümüzü teyit etmektedir.

Çukurun Güney kısmında araştırdığımız 6., 7. ve 8. tabakaların mimarisi C çukurunda kazdığımızın 6., 7. ve 8. tabakaların mimarisine uymaktadır. 6. tabakada C çukurunda aynı tabakada olduğu gibi burada da duvarda kabartma halinde görülen bir ocağa rastladık. Yine C çukurunda olduğu gibi depo olmaları mümkün olan ve küçük odacıklar gösteren yedinci tabaka burada da iki safhalıdır. Bu katta da nakış halinde kadın göğüslerini gösteren gaga ağızlı testilere rastlanmıştır. 8. katta meydana çıkarılan büyük bir odada tamamlanabilen yüz şekilli bir küpün fragmanları ele geçmiştir. Truva ile bu devirde yakın ilişkiler gösteren ve C çukurunda ve Konya bölgesinin diğer yerlerinde şimdiye kadar yalnız parça halinde bulunan bu kaplardan ilk defa olarak Karahöyük'te bir bütün halinde tamamlanabilen bir eser meydana çıkarılmış bulunmaktadır.

ORD. PROF. DR. SEDAT ALP

3 — *Kültepe - Kaniş Kazıları :*

Üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığında, Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Kemal Balkan, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Asistan Dr. Kutlu Emre, Asistan Aykut Çınaroğlu, Fotoğraf Selâhattin Öztartan'dan kurulu heyet tarafından idare edilmekte olan Kültepe-Kaniş kazılarına 1966 yılının Temmuz, Ağustos ve Eylül aylarında devam olunmuştur. Bu kazılara, görgü ve bilgilerini arttırmak üzere, 4 Arkeoloji öğrencisi de katılmıştır. Bu sene Karum'un merkezî kısmında, yalnız Ib yapı katında çalışılmış ve şehrin bu bölgesine isabet eden kısımda, sık evlerden müteşekkil bir Ib mahallesi meydana çıkarılmış, evlerin birbirine dik ve paralel durumdaki sokaklara göre tertiplendiği anlaşılmıştır. Bu mahallelere göre, II. şehirde olduğu gibi, Ib şehrinin de kendisine has özellikleri vardır. Evlerin içindeki eşya yerinde kalmış olduğundan, elimize geçen küçük eserlerin sayısı çoktur. Bunlar arasında, Kuzey Suriye'den ithal edilmiş seramik, damga mühürler ve Ib katına has çivi yazılı tabletler çok önemli bir yer tutmaktadır.

Tepede, Sitadelde yalnız Kaniş Karumu'nun II. yapı katiyle çağdaş şehirde çalışıldı. Tepe'de bazı farklı hususiyetlerine rağmen, Karum'daki II. yapı katı binalarını andıran özel yapıların plânları tam olarak ele geçmektedir. Bunların tabanları üstünde Karum seramiğinin eşlerine, değişik hususiyetler gösteren damga mühür baskılarına ve çivi yazılı tablete rastlanmıştır. Kültepe, her zamanki gibi bu sene de, bu yazılı vesikalariyle prehistorik yerleşme yerleri gibi karşımızda duran tarih çağına ait Anadolu şehirlerinden ayrılmakta ve mütehassısların dikkatini üstüne en çok çeken beldelerden biri olma vasfını korumaktadır.

Kaniş'de, karşı karşıya kurulan bu iki şehrin açığa çıkarılması, plânlarını, kuruluş tarzlarını mukayese etmemizi ve belirli sonuçlara varmamızı sağlamaktadır. Bu katta pişmiş topraktan yapılmış bir kadın heykelciği, bu çağda karşımıza ilk defa çıkan eserlerdendir.

4 — *Altıntepe Kazıları:*

Üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün Başkanlığında, Kurumumuz Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına, Kültepe - Kaniş kazı heyeti tarafından idare edilmekte olan Altıntepe kazılarına 1966 yılının Eylül ve Ekim aylarında devam edilmiştir. Bu seneki kazılarda II/geç şehrin ikinci kale kuşağı ve bu kuşak tarafından kesilen, tahrip edilen I/ eski şehrin depoları meydana çıkarılmıştır. M. Ö. VII. yüzyılın sonlarına ait olan bu monümental kale, Urartu askerî mimarlığı ve bu kavmin 20-25 ton ağırlığındaki iri blokları 60 metre yüksekliğindeki dik tepeye çıkarabilme tekniğine sahip oldukları hakkında çok esaslı bilgi vermektedir. Bu kale, Urartular tarafından, Doğudan gelen yeni kavimlere karşı, şehri korumak maksadiyle, alelacele inşa edilmiştir.

Bu kale ve ikinci şehir daha geniş bir sahayı özellikle sırtları da içine alan I. şehre nazaran daha küçüktür. Bu devirde, I. şehrin büyük depoları şehrin dışında kalmıştır. Birinci şehrin asıl kalesi, kuşağın da dışında olup, aradaki sırtlarda çoğunluğu depoların teşkil ettiği resmî binalar vardır.

I. ve II. yapı katlarında bulunan seramik, Urartu seramiğinin eski ve geç safhaya ait örnekleri arasındaki farkların anlaşılmasına yardım edebilecek durumdadır.

5 — *Side Kazısı:*

Türk Tarih Kurumu adına mezkûr Kurum ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağlı Antalya Arkeoloji İstasyonu tarafından sağlanan tahsisatla yapılan Side kazısına 25 Eylülden 28 Ekime kadar devam edilmiş, kazı heyeti başkanlığım altında Prof. J. İnan (arkeolog), asistan Somay Onurkan (arkeolog), Berge Aran (y. mimar), Akif Dâi (desinatör), Aziz Albek (fotoğraf uzmanı) ve ileri sömestrelerden üç öğrenciden teşekkül etmiştir.

Bu seneki çalışmalar 1964 yılında üzerinde silâh kabartmalı levhalar bulunması üzerine, muazzam kum kütleleri ile örtülü olmasına rağmen, kısmen açılmış olan şehrin "Doğu Kapısı" nın (bk. A. M. Mansel, *Side'nin doğu şehir kapısında bulunan silâh kabartmaları*, Belleten 30, sayı 119, 1966, 351 v. dd.) kazılması üzerinde teksif edilmiş, kazılarımıza ötedenberi büyük ilgi gösteren ve yardımlarını bizden hiçbir zaman esirgememiş olan Antalya bölgesi Karayolları ve Su işleri idaresinden sağlanan araçlar sayesinde kapının önünden ve arkasından yaklaşık olarak 10.000 m^3

kum kaldırıldıktan sonra toprak seviyesine inilerek gerek kapı, gerek onun arkasında bulunan avlu tamamile meydana çıkarılmış, aynı zamanda toprak zeminde gerekli yerlerde derine inen sondajlar yapılarak binanın temelleri, yüksekliği ve hellenistik devirden itibaren tedricî surette yükselmiş olan toprak seviyelerini tesbit etmek mümkün olmuştur.

Kapı konglomera bloklarından harçsız olarak yapılmış her tarafı kapalı bir orta mekânın sağında ve solunda (yahut güneyinde ve kuzeyinde) iki geçitten meydana gelmekte, genişlikleri 6,75 ve 6,45 m, derinlikleri ise 8,70 ile 8,80 m arasında değişen bu geçitlerin üzeri yine konglomera taşından yapılmış beşik kemerlerle örtülmüş bulunmaktadır. Genişliği dışta 5,50 içte ise 3 m yi bulan orta mekânın üzerini de daha küçük bir tonoz örtmektedir. Yan mekânların ön cephelerinde kemerlerin altında bir dolgu duvarı vardı ki güney mekânında bu duvar ortadan kalkmış, kuzey mekânında ise bir Bizans konstrüksiyonu şeklinde bize kadar gelmiş olup ortasında 2,70 m genişliğinde bir kapı kapsamakta, bu kapının uzun ve kalın bir blok halinde olan lentosunun üzerinde yuvarlak bir çerçeve içinde bir İsa monogramı yer almaktadır. Bu mekânın üzerinde 21,60 m uzunluk ve 8,30 m genişlikte, etrafı bir siper duvarı ile çevrili bir teras oturmaktadır ki bu terasta adı geçen makalemizde etraflı bir surette incelediğimiz silâh kabartmaları bulunmuştur. Kapı binasının yüksekliği, bugün kısmen mevcut siper duvarının üst sathına kadar ortalama 9 m'dir. Kapının dış cephesinde, girişlerin sağında ve solunda dikdörtgen plânlı iki kule (11 × 12 ve 11 × 11,50 m) arkada ise hemen hemen kare plânlı, etrafı konglomera taşından yapılmış ve kalınlığı doğudan batıya doğru tedricî surette azalan bir duvarla çevrili bir avlu yer almaktadır (gen. ortalama 18,50 m; derinlik ortalama 17 m). Avlunun yan duvarlarına dışta bitişik olarak her iki tarafta birbirine mütenazır bir şekilde, konglomera taşından yapılmış birer merdiven vardır ki bunlardan kuzeydekinin 14 basamağı oldukça iyi bir durumda bize kadar gelmiştir. Avlunun üç kapısı vardır. Binanın ekseninde olan arka kapı 3,55 m genişliğindedir. Girişlerin hemen arkasında bulunan diğer iki kapı ise 3,60 m genişlik ve 3,80 m derinlikte olup cepheleri "fascia" lı bir tonoz kemerle örtülü bulunmakta, Bizanslılar zamanında örülmüş ve arkaları toprakla doldurulmuş olan bu kapıların surları takibeden bir caddeye geçit verdikleri anlaşılmaktadır.

Avlu duvarlarının içe bakan üst kısmı açık renkte bir taştan yapılmış arşitrav, triglif frizi ve aslan başları ile süslü geison-sima bloklarından müteşekkil 1,30 m yüksekliğinde bir saçaklıkla çevrili idi. Bu saçaklıktan bir parça avlunun güneydoğu köşesinde ve avlu duvarının güney geçidi ile birleştiği yerde *in situ* olarak bize kadar gelmiştir. Diğer birtakım parçalara ise duvarlar boyunca toprak zemin üzerinde rastlanmıştır. Bunlardan başka avlunun gerek yan, gerek arka duvarında, zeminden itibaren üçüncü taş tabakasında mazgal delikleri de tesbit edilmiştir ki bunlar, düşman avluya girdiği takdirde, müdafilere duvarın arkasından oklarını atmak ve onu çeşitli yönlerden vurmak imkânını veriyordu.

Kapıda, orta ve kuzey mekânında, yıkılan kemerlerin altında, başka silâh kabartmaları bulmak ümidi ile yapılan araştırmalar bir sonuç vermemiştir. Avlunun içinde ise güney duvarı boyunca çok miktarda adi çanak çömlek kırıklarından ve geç Roma ve Bizans devirlerine ait birkaç tane sikkeden başka küçük bir sunağa yahut bir şapele ait oldukları anlaşılan mermer konsollar, narin sütun gövdeler,

İyon nizamında başlıklar ve palmetlerle süslü levha parçaları keşfedilmiştir. Fakat bunlar ait oldukları anıtın terkibine yetmemektedir.

İşte bu suretle Pamphylia bölgesi için karakteristik olan hellenistik devre ait avlulu şehir kapılarına bir yenisini katmış bulunuyoruz. Bu tip kapıları başlı başına bir etüd halinde incelemiş olduğumuzdan (bk. A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları ve şehir kapıları*. T. T. K. *Atatürk konferansları*, Ankara 1964, s. 215 v. dd.) bunlar üzerinde durmıyarak, yalnız Side doğu kapısının anıtsal bir plan göstermekle beraber arkasında yarım daire şeklinde bir avlusu olan Side'nin "büyük kapısı"ndan ayrıldığını ve en çok Assos (Behramkale) şehrinin doğu ve batı kapıları ile benzerlik gösterdiğini söylemekle yetineceğiz. Anadolu'nun hellenistik devir tahkimat yapılarında ve bunların ortaya attığı çok ve çeşitli problemlerin çözümünde önemli bir rol oynıyacağını zannettiğimiz bu kapıyı yakında "Belleten" dergisinde mufassal bir surette neşredeceğiz.

ORD. PROF. DR. ARİF MÜFİD MANSEL

6 — Bayraklı kazısı:

1966 yazında Bayraklı höyüğünde araştırmalar yapılmış ve buradaki çalışmalar Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın başkanlığında Asistan Dr. Ümit Serdaroğlu, Arkeolog Meral Güngör, Tomris Bakır ve öğrencilerden Coşkun Özgünel, Vedat İdil, Orhan Bingöl, Duygu Tuncer, Zerrin Potuoğlu'dan kurulu ekip tarafından yürütülmüştür. Hafriyatın mimarî işlerini Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi son sınıf öğrencilerinden Murat Erdim yapmış ve evvelce meydana çıkarmış olduğumuz arkaik mâbedin planını çizmiştir. Ödenek yetersizliği bakımından buradaki çalışmalar, açılan büyük çukurda tahrip edilmemiş tabakalara erişilmeden sona ermiştir. İzmir şehrinin eski Anadolu uygarlığı bakımından olan önemi göz önünde tutularak 1967 yılı çalışmaları Bayraklı höyüğü üzerinde, teksif edilecektir.

7 — Ildırı kazısı:

Bu yılki çalışmalar Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın başkanlığında Doçent Dr. Cevdet Bayburtluoğlu, İstanbul Arkeoloji Müzesi heykeltraşı Reha Arıcan, Fotoğrafçı M. Ali Düğenci, öğrenci Şevki Balkan ve Enis Gültekin'den kurulu ekip tarafından 2.8.1966 tarihinden itibaren yürütülmüştür; Akropolde geçen yıl açılmış olan çukurun doğu ve kuzey istikametleri kazılmış, bu arada geçen yıllarda bulunan VI. asra ait ters duvarının bir kısmı daha gün ışığına çıkarılmıştır. Bu duvarın kuzeyinde ve aşağı yukarı ona paralel şekilde yapılmış olan Bizans suru da plana geçirilmiştir; Yangın döküntüsünün bulunduğu bol malzemeli toprak Bizans surunun altında tepenin doğu eteğine doğru devam ettiğinden bu sur kaldırılmış ve açılan sahanın her tarafından ana kayaya kadar inilmiştir.

Kazıya fiilen başlanılmadığı zamanlar içinde gerek köyde, gerekse çevrede birçok araştırma yapılmış ve halen Ildırı'daki ufak depoda muhafaza altına alınan kitâbeler, heykel ve mimarî parçalarla çeşitli devirlere ait malzeme toplanmıştır. Toplanan eserlerin bir kısmı Erythrai'ın ve civarının iskânı hakkında kıymetli malûmat verebilecek durumdadır.

1966 yılı kazısı ile tetkik gezilerinden elde edilen neticeler kısaca şöyle hulâsa edilebilir :

1) Erythrai'a takriben 8 kilometre mesafede Şifne ile Reisdere köyleri arasındaki ufak bir yarımada üzerinde Miken seramiği toplanmış ve bu şekilde Erythrai'a yakın bir yerde Miken iskânının bulunduğu tesbit edilmiştir.

2) Köy içerisinde yapılan araştırmalarda Oğuz Erol'a ait tarlada "Pyros'un oğlu Epikrates yaptı" şeklinde kitâbesi bulunan bir heykel kaidesi; Yel değirmeni civarında Nekropol araştırmaları sırasında Roma devrine ait pişmiş toprak heykel kalıbı ve Jandarma Karakolu ile yel değirmeni arasındaki Herakleion adı ile anılan yere yakın tarlada VI. asra ait bazalttan bir İon başlığı bulunmuştur. Akropol'den indirilmiş ve köyde defalarca kullanılmış olması muhtemel olan bu parçanın bir mâbede ait olması mümkündür; kazı sırasında Akropol'de ele geçen ve malzemesi ile nizamı bakımından mezkûr başlığa uyabilecek bir kaidenin mevcudiyeti bunların aynı yapıya ait olduğu yolunda kanaat beslemeği mümkün kılmaktadır.

3) Kazı esnasında Bizans suru içinde ele geçen ve ancak 1/6'sı kalmış olan sütun kaidesi yukarıda da zikredildiği gibi muhtemelen mâbede ait olup Chios'ta çıkmış olan kaidelere profil bakımından büyük bir benzerlik göstermektedir. Şu hale göre Akropol'de Samos tipi ve İon nizamında arkaik bir mâbedin mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Kazı sahasının genişlemesiyle ilerideki çalışmalar sırasında bu tip mimarî parçaların daha da çoğalacağı ve belki mâbedin hiç değilse temeline ait bir kısım kalıntının gün ışığına çıkarılacağı ümit edilebilir.

4) Yangın döküntüsü içerisinde yine geçen yıllardaki gibi bol miktarda pişmiş toprak ve kireç taşından Kıbrıs heykelcikleri ve parçaları, Rodos, Chios, Korint, Attik ve yerli seramikler; Finike fayansları ile ok uçları, küpe fibula, boncuk ve çeşitli atelyere ait heykelcikler çıkarılmıştır. Korint mamulü parçalardan birkaçı geçen yıl çıkmış olan Chigi vazosunun ressamının diğer bir eserine aittir.

17 ayrı seramik parçası üzerinde fırça ile yazılmış veya graffiti kitabe bulunmuştur. Ekserisinde adak sunan kişinin ismi veya "hediye etti" kısmı kalmış olan bu kitâbeler içinde en mühimi Chios'lu bir çömlekçinin imzasını taşıyan parçadır. Bu şekilde doğrudan doğruya imza ile tanınan ikinci bir Chios'lu sanatkâr Erythrai'de keşfedilmiş olmaktadır.

5) Yine kazı sahasında döküntü olarak ele geçmiş çeşitli devirlere ait kitâbeler bulunmuştur.

6) Bu yılki çalışmalar esnasında yine VI. asrın ortasından normal büyüklükteki giyili bir mermer heykele ait bir parça meydana çıkmıştır. Malzeme ve işçilik yönünden geçen yıl çıkan heykele benzeyen bu parça Akropol'de daha başka arkaik heykellerin bulunacağını göstermektedir.

7) Altın eser yönünden bu yılki buluntu miktarı azdır. Ele geçen üç altın eserden biri düğme olup içi bronzla doldurulmuştur. Diğeri geçen yıl çıkan ve üzerinde aslan ve rozet bulunanlardan bir örnektir. Sonuncusu ise gayet bozuk bir halde olup muhtemelen defne yaprağı şeklinde ince bir yapraktan ibarettir.

19 Eylül 1966 tarihine kadar devam eden çalışmalar sonunda çıkarılan 6 kasa Kıbrıs heykellerine ait parçalar, 1 kasa orientalizan, 1 kasa kuşlu ve rozetli kâse parçaları, 1 kasa Chios, 1 kasa Korint, 1 kasa çeşitli yerlere ait figürinlerle 3 kasa çeşitli devirlere ait etütlük seramik; Ufak buluntular altın ve fildişi eserler İzmir Müzesine tevdi edilmiş, mimarî parçalarla kitâbeler Ildırı'daki depoda muhafaza altına alınmıştır.

Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal

8 — *Karatepe - Aslantaş Çalışmaları* (1966) :

Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi adına yapılmakta olan Karatepe - Aslantaş çalışmalarına 1966 yılında Ekim ve Kasım aylarında devam edilmiştir. Prof. Dr. Halet Çambel başkanlığındaki heyete Y. Mim. Alpaslan Koyunlu ile desinatör Sara Atabay katılmışlardır.

Kazı çalışmalarına Kuzey kapı ile bu kapının hemen iç tarafındaki büyük bina arasındaki geniş ve bugüne kadar açılmamış olan alanda başlanmış, bu sahada bir miktar yeni ortostat ve yazıt parçası bulunmuştur. Bunların yerlerinin tesbiti suretiyle noksan kalmış olan eserlerin tamamlanması işi geliştirilmiştir.

Hitit hiyeroglif ve Fenike metinlerinin tekst edisyonu çalışmaları ile ortostatların desen işlerine devam edilmiştir. Ayrıca yeniden terkip edilmiş bulunan ortostatların esas duruş yerlerinin tesbiti işine girişilmiş, kuzey kapı manzumesi bu yönden ele alınmıştır.

Açık Hava müzesi ve müze sitesi ile ilgili tesislerin tamamlanması konusundaki çalışmalara bu kampanya süresince de devam edilmiştir.

9 — *İslâhiye bölge araştırmaları ve Gedikli Hüyük kazısı :*

Üyelerimizden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın yönetimi altında Handan Alkım (Başkan yardımcısı), Asistan Dr. Refik Duru, Ali Dinçol, Rasim Özgürel, Âkif Dâi (Desinatör), A. Timonier, Mehmet Özdoğan ve Mehmet Günay'dan kurulu bir heyet tarafından Kurumumuz adına —Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin iştirakiyle— yapılmakta olan İslâhiye bölgesi araştırmalarına 25 Ağustos - 25 Eylûl 1966 tarihleri arasında devam edildi; bu dönemde Gedikli Hüyüğündeki kazılar geliştirildi ve Kırışkal Hüyüğünün ilk incelenmesi yapıldı. Stockholm Üniversitesinden Prof. Dr. N. — G. Gejvall, Prof. Dr. Greta Arwidsson ve Bayan Gejvall'in misafir üye sıfatı ile heyetimize katılarak osteolojik malzemeyi kazı yerinde gözden geçirmiş olmalarını şükranla karşılarız. Prof. Gejvall'in bu konudaki ilk etüdü, yakında çıkacak olan ikinci ön-raporumuzda yayınlanacaktır. Çalışmalarımızı iki ayrımda özetlemek mümkündür; Gedikli kazısı ve Kırışkal Hüyüğünün topraküstü incelenmesi.

I. Gedikli kazısı: İki kesimde faaliyet geliştirildi : Doğu yamaçta ve güneydoğu etekte.

A. Doğu yamaçta (=A_1 - Sondajı) : Hüyüğün kültürel sürekliliğini tanımlamak amaciyle 1964'de başlanan bu sondajda geçen sene III f seviyesine kadar inilmiş ve Eski Bronz Çağının beş evresi ($IIIb_2$, IIIc IIId, IIIe ve IIIf) açılmıştı. Bu dönemde aynı sondaj derinliğine geliştirilerek beş evre daha tesbit edildi : IIIg, IIIh, IIIi, IIIj ve IIIk.

IIIg : Hüyükte alınan röper noktasına göre 9,40 - 10,10 m. arasında olup 70 cm. kalınlığındadır. IIIf ile IIIg arasında oldukça yoğun bir moloz tabakası görülmüş ancak büyük bir yangına delâlet eden belirtiler alanın her yerinde müşahede edilmemiş, sadece batı kesimde yanmış kerpiç parçalarına rastlanmıştır. IIIg'nin mimarlık kalıntıları arasında, alanın ortasında ve doğusunda birer taş temel kalıntısı (yakl. ol. kalınlığı : 50 - 70 cm.) ve döşemeye yerleştirilmiş bazaltten bir kapı mihver yatağı zikre değer. Bu evrenin ilginç bir yapısı da batı yöndeki fırındır; fırın

yuvarlak plânlı olup üstü yarım daire biçiminde kerpiçten yapılmış, çamur sıvalı bir kubbe ile örtülüdür. Tranşenin dışına taştığı için fırının yarısı ancak kesit halinde açılabilmiştir.

IIIg'de, bölgenin geleneksel kırmızımtrak portakal renkli keramiği devam etmekte, hâkim form olarak çanayaklı kâseler, bodur meyvelikler görülmekte, ancak üzerleri mahkûk bezekli olanlarının miktarı azalmaktadır. Günlük ihtiyaç için kullanılan elle yapılmış kap parçaları ve biraz önce değinilen yanık kerpiç parçaları arasında da siyah renkli bir çömlek meydana çıkarılmıştır.

Muhtelif çakmaktaşı âletler (delici, kazıyıcı, bıçak v. s.), bazaltten bir eldeğirmeninin alt kısmı, ezgi taşı bu evrenin küçük buluntuları arasındadır.

IIIh (10.10 - 10.80 m.): IIIg'den yıkıntı ile ayrılmaktadır. Alanın batısında kuzeydoğu - güneydoğu doğrultusunda seyreden iri taşlarla itinalı bir işçilikte yapılmış kalın bir duvar (gen. 1.80 m.), bu duvarın doğu yanındaki çakıl taşı döşemeli bir zemin IIIh'nın mimarlık kalıntılarını teşkil eder; duvarın kuzey - doğu kısmı devam ederek deney çukurumuzun dışına taşmakta, güney - batı ucu ise çok düzgün bir kenar vererek bitmekte ve hemen önünde bir boşluk hasıl olmaktadır; bu ise, mukabil yönü alanımızın dışında kalan bir kapı açıklığının bu kesimde yer almış olması ihtimalini telkin etmekte ve binaenaleyh bu itinalı dış duvarın önemli bir yapıya aidiyetini olanaklı kılmaktadır.

IIIh'nın keramiği genellikle, IIIg'ninkine benzemektedir. Ancak, İslâhiye bölgesinde ilk defa 1961'de Tilmen Hüyüğünün "M_3 - mezarında" meydana çıkardığımız kırmızımtrak portakal renkli, uzun ayaklı "meyvelik" profilinde olan kap formundan üç ağız ve bir ayak parçasının bu devrede bulunmuş olması pek ilginçtir, zira söz konusu tür geleneğinin daha eski devirden geldiği böylece anlaşılmaktadır. Yine kırmızımsı portakal renkli, ağız içi yivli, düz dipli kâse parçaları da bu evrede zuhur etmeğe başlamaktadır. Ayrıca bölgenin, bir nevi mahallî Obeid tipi niteliğinde olan boyalı keramik nevinden müteaddit parçalar IIIh'da bulunmuştur.

III i (10.80 - 11.60 m.): III h'nın molozu altındadır. Bu evre alanının batı kesiminde bir önceki safhanın (= III h'nın) duvar kalıntısının hemen hemen altına rastlıyan bir yerde ve kuzey - güney doğrultusunda yine bir temelin kalınca bir taş duvarı (gen. 1.25 m.) ve bu duvarla batı yönde dikeye yakın bir açı ile birleşen iki duvar parçası meydana çıkarıldı; böylece, bir binaya ait bir odanın doğu kısmı tesbit edilmiş oldu. III i'nin güney - doğu kesiminde çakıl taşlı ve toprak sıvalı bir döşemeye ve yine taştan bir temel duvarı kalıntısına tesadüf edildi.

III i'nin hâkim çanak - çömleği kırmızımtrak portakal renkli keramik türüdür; çanayaklı kapların miktarı azalmış, buna mukabil yüksek ayaklı "meyvelik" formu artmıştır (kazı sırasında bu profilden 8 ağız parçası ve 3 ayak parçası bulundu). III i'de, söz konusu renkteki keramiğin deve tüyü ve kahve rengine dönen kap örnekleri fazlalaşmaktadır. Bej kaplarda da bir artış vardır; bunlar, üst evrelerdeki yivli fincanlardan hem hamur hem de profil bakımından fark göstermektedirler, bu türden düz dipli, bazen de belirsiz halka dipli ve hamurları daha kaba olan dışı yivsiz fincanlara rastlanmaktadır. Ayni hamurdan kâseler de bulunmuştur. Elle yapılmış siyah ve bazıları kırmızı kaba çömlekler hiç değişmeden devam etmektedir. Boyalı çanak - çömleğe gelince : III i'de Obeid benzeri mahallî keramik nevinden

yirmiye yakın parça bulunmuş olup bunlar arasında bir kaçı "Amuk - G" evresindekilerle büyük bir benzerlik göstermektedir.

Çakmak taşından ve obsidiyenden bıçaklar, kemik bızlar, bir perdah taşı ve bronzdan bir bız diğer ufak buluntular arasındadır.

III i döşemesinin altında, moloz içinde ve bir alttaki evrenin (=III j'nin) seviyesinde 13.30 m. derinlikte bir basit toprağa gömüye rastlandı (A_1 - SK_3). Güneydoğu - Kuzeybatı doğrultusunda arkaüstü yatmakta olan ve bir çocuğa ait olduğu anlaşılan iskeletin sırtı doğuya dönüktür; başı ezik durumdadır (1965'de IIIe evresinde meydana çıkarılmış olan çocuk iskeletinin başının ezikliği gibi). A_1 - SK_3'ün boynu yanında boncuk dizisi, pişmiş topraktan bir amület (boncuk şeklinde) ve sol kolunda da bronz bir bilezik bulundu. Gedikli'nin bu III i evresinin "Amuk-G" safhası ile çağdaş olabileceğini tahmin etmekteyiz.

III j (11.60 - 13.60 m.) : III i den kısmî bir yangın (kal. 15 cm.) ve yıkıntı molozu ile ayrılmaktadır; III j'nin iki tâli evreli olduğu anlaşıldı. Mimarlık kalıntısı olarak taştan iki temel duvarına tesadüf edildi; bunlardan biri (kal. 1.50 m.) alanın batısında kuzeydoğu - güneybatı doğrultusunda tranşeyi boydan boya katetmekte (uz. 8.50 m.) diğeri ise alanın doğusunda olup kenar veren uç kısmı deney çukurunun içinde bulunmakta ve güney istikametinde 3 m. kadar seyrederek çukurumuzun dışına taşmaktadır. Ayrıca, plân vermiyen iki taş dizisine rastlandı.

Kalınca duvarın hemen doğusunda bir platform üzerinde ağzı doğuya dönük dikdörtgen planlı bir ocak meydana çıkarıldı. Yine duvarın doğu kesiminde, ocak le duvar arasında dağınık bir durumda kömürleşmiş tahıl bulundu (C-14 analizi yapılmak üzere bunlardan nümune alınarak ilgili laboratuvara gönderilmiştir).

Geleneksel kırmızımtrak portakal renkli keramik türü bu evrede de bol örnekler vermiştir. Yüksek ayaklı "meyveliklerde" bir artış görülür; nitekim bu evrede bu neviden 15 dip ve 14 ağız parçası bulunmuştur. Bej hamurlu ve deve tüyü renginde olan kaplar keza mevcuttur. Elle yapılmış içi kırmızı, dışı deve tüyü renkli bir kâse ilginçtir, ayrıca yine tornasız siyah mutfak kap kacağı da mevcutlar arasındadır. Kâseler, dik ağızlı çömlekler (çanayaklı) keza III j'nin diğer keramik buluntularını teşkil ederler. Boyalı çanak çömleğe gelince : bu türden 15'den fazla meydana çıkarıldı. Obeid türünü andırır mahallî boyalı keramik "Amuk'daki ayni tür buluntularına gerek hamur ve renk ve gerek geometrik desen bakımından pek benzemektedir. Gedikli'nin III j evresinde bulduğumuz iki renkli bir kap parçası "Amuk-F" safhasında meydana çıkmış olan ve Braidwood'lar tarafından "Obeid'e benziyen iki renkli intikal devresi keramiği" suretinde nitelendirilen bir parçanın hemen hemen aynidir.

Küçük buluntular arasında 12 sileks bıçağı, bir madenî halkayı, kemikten bir deliciyi, bir iğneyi bir sapan taşını, bir ağırlık taşını ve kilden bir ağırşağı zikretmek isteriz.

III j'nin döşemesi altında ve alanın kuzey - batı köşesindeki duvarın doğu bitişiğinde ve sondaj çukurunun hemen sınırında ağzı doğuya dönük vaziyette yatan bir mezar çömleği bulundu; çömlek, gündelik siyah kap (deve tüyü renginde, pişirilirken siyahlanmış) cinsinden olup içinde birden fazla (muhtemelen iki) çocuk iskeleti kalıntısı mevcuttur; çömleğin ağzı başka bir kap parçası ile kapatılmıştır.

Gedikli'nin bu III j evresinin, "Amuk - E" ile "Amuk - F" arasındaki devreye ve daha ziyade "Amuk - F" safhasına tekabül edebileceğini tahmin etmekteyiz.

III k (13.60 - 14.30 m.) : Üzerinde III j'nin kısmî yangın tabakası ve kalın yıkıntı molozu vardır. Gerek mimarlık ve gerek keramik ve sileks endüstrisi bakımından çok ilginç bir evreyi temsil etmektedir. Alanın batı kenarı boyunca kuzey - güney doğrultusunda kalınlığı 2.5 m.'ye yaklaşan ve alanı boydan boya kateden itinalı ve muhkem bir taş duvar kalıntısı meydana çıkarıldı; bunun, üst yapısı kerpiçten olan bir sûra aidiyeti pek muhtemeldir; nitekim kazı sırasında duvarın önünde ve yanında düşüntü oldukları anlaşılan kerpiç parçaları bulunmuştur. III k'nın doğusunda yine kuzey - güney doğrultusunda seyreden ince bir duvar (kal. 1.00 m.) parçası açıldı.

III k'nın keramik çeşidinde hem geleneksellik hem de bir değişiklik göze çarpmaktadır. Birinci türden kırmızımsı portakal renginde olanlarını, yivsiz bej hamurlu kapları, dik boyunlu çanayaklı çömlekleri zikredebiliriz; yüksek ayaklı "meyveliklerin" sayısı artmaktadır, nitekim bu forma ait 15 ağız ve 17 ayak parçası tesbit edildi, bunlardan biri elle yapılmıştır. Yeni türe gelince : Bu, oldukça kaba hamurlu, elle yapılmış, saman izli, çoğu perdahsız, mahdut bir kısmı kırmızı astarlı ve perdahlı bir keramik çeşididir; açık kırmızı veya koyu kırmızı olanları vardır, daha ziyade büyücek kap profilindedirler (küp, iri çömlek, büyük kâse v.s.); bunların arasında küremsi gövdeli ve silindrik dikey ağızlı kulpsuz bir testiyi ve üzeri yumrulu minik bir çömleği özellikle zikretmek isteriz. Bilindiği üzere, saman izli keramik "Amuk - F" evresinde ve Tarsus'un Geç Kalkolitik Çağına ait bir tabakasında örnekler vermiştir; bu da bize, Gedikli'nin III k evresinin tarihlendirilmesi için karşılaştırma malzemesi sağlamaktadır. Boyalı çanak çömleğe gelince : III k'da hemen hepsi tornada yapılmış olan ve üzerleri mükerrer fırça darbeleri ile bezeklenmiş hat, band, noktalama veya geometrik süsleri taşıyan bu türden yirmiden fazla parça bulunmuştur. Gedikli'nin bu boyalı kapları Obeid'i andıran mahallî boyalı keramik nevi olup bunlardan biri "Amuk - E" de meydana çıkarılmış ayni nevi bir kap parçasına aynı denecek derecede benzemektedir.

Küçük buluntular arasında iki kemik bız, bir bronz levha parçası, kemikten bir iğne, bazaltten bir perdah taşı ve kapı mihveri yatağı, bir obsidiyen bıçak ve müteaddit sileks âletler ayrıca ilginçtir.

III k'da üç basit gömüye rastlandı. Bunlardan biri (A_1 - SK_4) alanın kuzey - batı kesiminde zeminin hemen altında bulundu; toprağa gömülü bu iskelet güneybatı - kuzeydoğu doğrultusunda sol yanına yatmakta olup kolları göğüs hizasına kıvrılmış bulunmakta, vücudünun alt kısmı ise çekik *(Hocker)* vaziyettedir, kemikleri pek harap durumdadır; yanında her hangi bir ölü hediyesi yoktur. İkinci iskelet (A_1 - SK_5) alanın tam orta yerinde yine tabanın altında meydana çıkarıldı; kuzeybatı - güneydoğu doğrultusunda yatmakta olup yüzü güneye bakmakta ve elleri, kıvrık durumda olan dizlerinin üzerindedir; ezik olan kafatasının altında ölü hediyesi olarak bir bej kâseye rastlandı. Üçüncü iskelet ise (A_1 - SK_6) sondaj sahasının güney - batı köşesinde, yine zeminin altında toprak içinde doğu - batı doğrultusunda sağ yönüne doğru yarı yatık bir halde bulunmuştur, yüzü toprağa dönüktür; sol kol üstte olmak üzere elleri çene hizasına kadar kıvrılmıştır, her iki bacak (sol bacak üstte, sağ bacak altta) omuz hizasına kadar keza kıvrıktır, ölü hediyesine rastlanmadı.

Gedikli'nin bu III k evresi buluntuları, genel olarak "Amuk - F" safhası ile, bir iki boyalı keramik parçası ise "Amuk - E" safhası ile ve Tarsus'un Geç Kalkolitik katı ile paralel gitmekte, Hüyüğümüzün kat silsilesi için kronolojik bir tutanak sağlamakta ve böylece İslâhiye bölgesinin gerek Amuk ve gerek Kilikya ile olan ilişkilerine yeni deliller katmaktadır.

Gelecek dönem çalışmalarında A - Sondajında, daha alttaki tabakalara inerek Gedikli Hüyüğünün kültürel sürekliliğini aydınlatmaya çalışacağız.

B. Güney-doğu etekte (C - Sondajı) : Bu kesimin iki yerinde çalışıldı : Deney çukurunda ve nekropol alanında.

1 — *Deney çukurunda:* 1964'de bulunmuş olan M_1 - mezarı ile 1965'de açılan dromoslu mezarın (M_4'ün) arasındaki küçük alanda ufak çapta derinliğine geliştirilen bir deney çukuru açıldı. Kuraklık dolayısiyle ovanın su düzeyinin pek çekik olmasından faydalanılarak Hüyük eteğine rastlıyan bu kısımda ana toprağa ulaşma ve ana topraktan 50 cm. kadar daha da derine inme imkânı hasıl oldu. Her hangi bir mimarlık izine tesadüf edilmedi. Keramik buluntularına gelince : geleneksel kırmızımtrak portakal renkli türden örnekler (kâseler, dik boyunlu çömlekler, yüksek ayaklı meyvelikler) çıkmış, ancak bu renkte olup üzeri geometrik hattî mahkûkâtı taşıyanları görülmemiştir, söz konusu çizik mahkûkâtlı çanak-çömlek Gedikli'nin A1 - Sondajının "III i - evresinde" kesildiğine göre bu deney çukuru keramiğinin III i'den daha eski bir çağa ait olduğu anlaşılmaktadır.

2 — *Nekropol alanında:* 1964 ve 1965 dönemlerinde bu kesimde üç çeşit gömü meydana çıkarılmıştı, bu yıl ise hem bu üç türün mükerrer örnekleri bulundu ve hem dördüncü bir gömü çeşidi tesbit edildi. Bunları kısaca betimliyelim :

a) Basit toprağa gömü: 1964'de tranşenin güneyinde bu türden dört gömü tesbit edilmişti (M. ö. II. binyılı ortası). Bu dönemde alan güney ve doğu doğrultusunda genişletilince yeniden üç iskelet daha meydana çıkarıldı (SK 11, SK 17, SK 20).

b) Üzeri taşla korunan gömü: 1965'de C - Sondajı alanının kuzey kesimindeki yakma mezarların üst sınırında bu türden iki iskelet bulunmuş, ancak bunlar sadece iki örnek oldukları için yeni bir tip gömüyü teşkil etmediklerine kesin bir hüküm verilememişti. Bu yıl kremasyon sahası kuzeye doğru genişletilirken üstteki toprak alındığı zaman taşla korunmuş 12 iskelet daha açıldı; bunlar, genel olarak belirli bir yön göstermedikleri gibi, ölü hediyeleri de yoktur. Üzeri taşla korunan bu tip mezar, gerçekte basit toprağa gömünün bir başka şeklidir.

c) Oda mezarı (cist-mezar): Bu dönemde Gedikli'de altıncı bir oda mezarı (M_6) bulundu; bu mezar, 1965'de açılan Dromos'lu Mezarın (M_4) inşası sırasında tahribe maruz kalmıştır, şöyle ki, doğu ve batı kenar duvarlarının ancak yarıya yakın kısımları ve kuzey kenarı istisna edilecek olursa diğer kenarları ve üstünü örten monolitler yok olmuştur; zemini çakıl taşı döşemeli olup üzerinde bazı kemik kalıntıları mevcuttur. Ölü hediyesi olarak bronzdan bir pens (?) bulundu; mezarın daha o devirde soyulduğu anlaşılmaktadır.

1966'da, ayrıca, Dromoslu Mezarın (M_4) mezar odacığının zemininin bir kesiminden itibaren bâkir toprağa kadar inilebilmiş ve böylece, M_4'ün yapılış tekniği hakkında ayrıntılı bir bilgi sağlanmıştır.

d) Kremasyon alanı gömüleri: Bu kesimde, 1964 ve 1965 dönemlerinde açılmış olan kısım kuzeye doğru genişletilerek 10.50 × 11 m.'lik bir yer açıldı, böylece söz konusu alanın şimdiye kadar açılan kısmı 18 × 11 m.'lik bir sahayı kaplamaktadır. 1964'de kazılan kremasyon mezarlığının kuzeyinde kalınca (20 cm.) beyaz bir kül tabakası belirmiş ve burası tarafımızca bir "ölü yeri" olarak tanımlanmıştı. Bu yıl, alan kuzey doğrultusunda genişletilince, beyaz ve kemik parçacıklarından teşekkül eden ve âdeta kendine has bir koku neşreden bir kesim ile karşılaşıldı ve teşhisimizdeki isabet gerçekleşti; bu "ölü yakma yerinin" çevresinde tabakalaşmış ve toprakla karışmış siyah kömür kalıntıları ve onların içine yerleştirilmiş mezar çömlekleri bulundu. Yine 1966 döneminde, alanın doğusunda ikinci bir "ölü yakma yeri" meydana çıkarıldı; bu ikinci kremasyon yeri daha altta bulunmakta ve muhtemelen daha eski evreye ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu seneki çalışmalarımız arasında bir toprak tabakası bulunan iki evreli kremasyon gömüsünün mevcudiyetini açıklamış bulunmakta, ancak bu zaman fasılasının o kadar fazla olmadığını da muhtemel kılmaktadır.

1966 döneminde kremasyon alanında 87 mezar çömleği bulunmuş ve böylece mezar çömleklerinin sayısı 165'e yükselmiştir; bunlar, genellikle önceki mevsimlerde meydana çıkarılanlarına çok benzemektedir; içlerinde, iki tarafında şerit kulplu olanları da vardır; Gedikli'nin geleneksel keramik türünden kırmızımtrak portakal renkli ve üzerinde mahkûk geometrik bezekli bir mezar çömleği tarihlendirme bakımından çok ilginçtir; üzeri mükerrer fırça darbeleri ile boyanarak bezeklenmiş bir mezar çömleği ayrıca dikkat çekicidir.

Gerek kazılan toprak içinde ve gerek çömleklerin içinde ölü hediyesi olarak bronz iğneler, ufak bej fincanlara ve *depas amphikypellon* parçalarına v. s. rastlandı. Mezar çömleklerinden birinin içinde, Tarsus Eski Bronz III'de meydana çıkarılmış olan iki kulplu, basık profilli, ince hamurlu gobletlere benziyen bir çift narin yapılı goblet bulundu; Gedikli'nin bu gobletleri siyahımtrak gri renkte olup gerek kalite ve gerek işçilik bakımından Tarsus'unkilerden daha üstündür.

Kremasyon alanında ele geçen mezar çömleklerinin içinde hem yakılmış, bazılarında ise yakılmamış kemik parçacıklarının müşahede edilmiş olması pek ilginçtir. Bundan başka, yine kremasyon sahası dahilinde, sayıları 21'i bulan basit toprağa gömüye de rastlanmıştır; bu iskeletler genellikle güney - kuzey doğrultusunda yatmaktadırlar. Kremasyon gömülerinin yanında basit toprağa gömü türünün de yer almış olması —aradaki kronoloji farkına rağmen— Boğazköy Osmankaya'sındaki ayni şekilde olan iki tür gömüyü hatırlatmaktadır.

1966 çalışmaları, Gedikli kremasyon mezarlarının Eski Bronz III'e aidiyeti hakkındaki kanaatimizi doğrulayacak yeni deliller vermiştir. Gelecek dönemde kremasyon alanındaki kazılarımıza devam edeceğimizi ümit etmekteyiz.

II. Kırışkal Hüyüğündeki ilk inceleme: 1966 döneminde Sakçagözü Ovasın'da yaptığımız araştırma gezileri sırasında, Gedikli'nin 5 km. kadar kuzey - doğusunda bulunan Kırışkal köyü içindeki Hüyüğün doğu yamacında yine megalitik görünüşlü "dromoslu bir mezar" olması muhtemel bir mezar yapısının mevcudiyetini tesbit ettik. Gedikli'dekine (= M_4) benzediği anlaşılan bu Kırışkal mezarın 1967 yılı çalışmalarımızda açmayı ve bu günkü bilgimize göre Suriye ve Kuzey

Mezopotamya'da en eski örneğini Gedikli'de bulduğumuz megalitik görünüşlü "dromos'lu mezar" türünü aydınlatmayı programımıza aldık.

Gelecek dönemlerde gerek Gedikli'de ve gerek Kırışkal Hüyüğünde geliştireceğimiz kazıların, İslâhiye bölgesinin henüz problematik olan çeşitli konularını açıklıyabilecek belgeler vermekte devam edeceğini ummaktayız.

U. BAHADIR ALKIM

10 — *Van bölgesi Çavuştepe kazısı:*

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Van bölgesi Çavuştepe kazısı 1966 yılında, Temmuz ortasından Ağustos'un sonuna kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı, üyelerimizden Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında, Asistan Mehmet Özsait, Asistan Taner Tarhan, Mühendis - Topograf Ferit Koper, Foto Uzmanı Aziz Albek, Arkeoloji mezunu Sümer Atasoy ile üç kız, üç erkek olmak üzere altı Arkeoloji ve Eskiçağ Tarihi öğrencilerinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

1966 kazı mevsiminde, Çavuştepe'de başlıca dört yerde çalışılmıştır :

1) Devlet ahırı

2) Uç kale

3) Tapınak sahası

4) Saray

1) Devlet ahırı — Çavuştepe kalesine çıkan iki rampanın ortasında büyük taşlarla örülmüş, çıkıntılı tipik bir Urartu duvarı ile, tabiî kayaların çevirdiği geniş bir çukur saha vardır ki, şimdilik buna Devlet ahırı adını vermekteyiz. Kuzeyden geçen Van - Hoşap yolundan bakıldıkta Çavuştepe kalesinin ilk büyük belirtisi olan bu sahada bu yıl sondajlar yapılarak mahiyeti araştırılmıştır. Yamaca, ana kayaya yapışık olarak kyklopik bir duvarla çevrilmiş olan bu yerde yapılan sondajlar göstermiştir ki, burası zamanımıza kadar ağıl olarak kullanıldığından çok kalın bir gübre - moloz tabakası ihtiva etmektedir. Nitekim Kuzey - Batı sondaj çukurunda I. 51 m. derinlikte, yukarıdan dökülmüş, yeşil renkli tipik Selçuk keramik parçaları bulunmuştur. Buradaki çalışmaların verdiği en önemli netice, kyklopik duvarı Kuzey - Güney istikametinde kat'eden, altlı üstlü bir kanalın meydana çıkarılmasıdır. Ağıl duvarının temel kısmından dışarı açılan üst kanal 185 m. boyunda ve 0.60 m. genişliğindedir. Akıntıyı dışarıya veren alt kanalın üst genişliği ise 0.18 m.'dir. Kanalın iç ve dış ağzında taş yuvalarının bulunması, icabında kapak taşları ile kapatıldığına işaret etmektedir. Kyklopik duvarın batı tarafında, dış köşesine kadar inen beş basamaklı, kısmen ana kayaya oyulmuş bir merdiven bulunmuştur ki, bu kanalın dış ağızına kadar inmektedir. Kanalın içinden çıkan keramik parçaları iyi kalitede değildir. Batıdaki merdivenlerin girişle ilgisi olmadığından, mekâna girişi Doğuda aramak icap edecektir. Kanalın büyük mekân içindeki devamı ve yönü meydana çıkarılamamıştır. Bu seneki çalışmalarla açılan üç tranşede esas buluntu tabakasına inilememiştir. 4.20 m.'de keramik parçaları çoğalmaktadır. Gelecek sene buradaki problemleri çözebilmek için araştırmalara devam edilecektir.

2) Uç kale :

a) II. Mekân — Geçen sene kazılmaya başlanan Uç kale II. mekânının boşaltılması bu mevsimde sona erdirilmiştir. Mekânın Batı kısmında yapılan kazı sırasında yuvarlak şekilde, taştan iki sütûn kaidesine rastlanmıştır. Kaidelerin etrafında çok miktarda kalas parçalarının bulunması sütûnların ahşap olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan kerpiç ve tahta kalaslar üzerinde, geçen seneki gibi, freskoların bulunmuş olması, aynı motif ve boyama sırasını takip etmesi bu seneki buluntularla daha açık bir şekilde görülmüş ve bu problem halledilmiştir. Nitekim Uç kale II. mekânın batısındaki Sedirli odada da ayni tarzda, ahşap üzerine yapılmış büyük fresko parçaları bulunmuştur. II. Mekân tamamen temizlendikten sonra, zeminin pembe - bej bir sıva ile sıvanmış olduğu görülmüştür. Batıda ana kayanın bir rampa gibi bırakılmış olması ve bu rampanın bittiği yerde iki basamaklı bir kerpiç merdivenin mevcudiyeti, mekâna yukarı kattan merdivenle inildiğini ve geçen sene burada bulunan kitâbenin de işaret ettiği üzere, burasının gerçekten bir depo olduğunu tamamiyle açıklamaktadır.

b) Sedirli oda — Daha önceki senelerde, karşılıklı çift sedirli bir oda olduğu zannedilen ve tam mânasıyle araştırılmamış olan bu mekânın kazılmasına bu sene de devam edilmiştir. Güney taraftaki sedir taşlarının düşük taşlar olduğu anlaşılarak kaldırılmıştır. Ayrıca ahşap bir kapıya ait kalas parçaları ve madenî kapı söve ekseni ve bir büyük kalas üzerinde, geometrik motifler gösteren harap bir vaziyette fresko parçaları bulunmuştur. Neticede odanın sadece kuzeyinde sedir bulunduğu meydana çıkmıştır. Gelecek sene bu mekânda da çalışılacaktır.

3) Tapınak sahası — Bu seneki kazıda Tapınağın etrafında araştırmalar yapılmış ve bilhassa Kuzey ve Batıda çok ilgi çekici eserler meydana çıkarılmıştır.

Tapınağın Kuzey duvarı, temele kadar kazılarak, Doğuya doğru meyil yapan ana kayaya oturtulmuş olduğu anlaşılmıştır. Bu günkü durumu ile Kuzey duvarının ortalama yüksekliği 4.00 m.'dir ve üst üste altı - yedi taş dizisinden müteşekkildir. Duvarın kuzey tarafı, ana kayanın meyilli olması dolayısiyle blokaj yapılarak doldurulmuş ve nivelman temin edilmiştir.

Geçen sene Tapınağın Kuzeyinde meydana çıkarılmış olan üç kapılı mekâna bitişik, ayni yönde ikinci bir mekânda çalışılmıştır. Burada sıvalı kerpiç parçalarının altından, batıdaki uçları kırık, Doğu - Batı yönünde ve birbirine paralel, ardıç ağacından, takriben 4. m. uzunluğunda oldukça kalın dört kalas bulunmuştur. Kalasların altından, külle karışık kemik ve keramik parçaları elde edilmiştir. Bu kalasların yukarıdaki mekânın tavanından anî bir çöküntü neticesinde, olduğu gibi aşağı düşmüş olması pek muhtemeldir. Mekânın uzunluğu 4.00 m. ve genişliği 3.00 m. kadardır. Güney'indeki mekânın orta kapı eşiğinden ortalama 1.60 m. derinlikteki seviye, tabanı teşkil etmektedir. Burada hemen hemen merkezî durumda, ortası delikli, yekpare volkanik taştan, yuvarlak büyük bir sunak bulunmuştur. Sunak kaldırıldığında, kaide vazifesini gören taşlar üzerinde kurumuş kan pıhtıları görülmüştür ki, ıslatıldığında koyu kırmızı renk almaktadır. Kaide taşlarının altında, kanların akmasına yarıyan, dört bir yöne açılmış kanalcıklar bulunmaktadır. Sunak taşının seviyesinde, Kuzey - Batı yönünde, boynuzları ile birlikte bir keçi kafası iskeleti ve etrafta keramik parçaları ele geçmiştir. Sunak kaide taşlarındaki kurumuş

kan pıhtıları, adak hayvanına ait olduğunu düşündüğümüz keçi kafası ile kemikler bunun bir kurban sunağı olduğu hakkındaki tezi ispatlamaktadır. Pıhtıların 2700 sene rengini muhafaza etmiş olması da dikkate şayandır.

Tapınağa bitişik Batı mekânının Güney - Doğusunda bu sene yapılan kazı sonunda, ortalama genişliği 4.00 m. ve uzunluğu 13.50 m. olan sedirli bir salon bulunmuştur. Kuzey - Güney ve Doğu - Batı yönünde uzanan, "L" şeklindeki sedirin yüksekliği 0.35 m., genişliği 0.50 m.'dir. Burada sıvanın üzerinde mavi-kırmızı boyalı fresko desen kalıntıları, oturulacak ve dayanılacak kısımlarda geometrik motiflerle süslü bezekler bulunmuştur. Freskolar çok tahrip olduğundan bütünü hakkında tam bilgi sahibi olamıyoruz. Salonun Kuzeyinde ve Doğusunda duvarlar mevcuttur. fakat Güney ve Batısında bunların devamına rastlanılmamıştır; ancak Güneyinde, zeminde, eşik taşları olabileceğini düşündüğümüz yanyana duran üç adet yassı, muntazam taşlar bulunmuştur. Bu büyük Sedirli mekânın tapınağa ait bir kabul veya toplantı salonu olması ihtimal dahilindedir.

4) Saray — Bu sene Sarayın Batı tarafında çalışılmış ve Kuzey koridorun Batı ucundaki moloz yığını kaldırılarak, koridor Batıdaki büyük salona bağlanmıştır. Kuzey koridorun yan mekânları olan Tandırlı oda (1 No.'lu oda) 2, 3 ve 4 No.'lu mekânlar yeniden araştırılarak, duvarlar ve tabanlar meydana çıkartılmıştır. Batı salonunun Havuzlu kısmındaki moloz yığını kaldırılarak bu mekân tamamen temizlenmiştir. Geçen sene açılan Çeşmeli mekânın Batı duvarının içinden geçen taş oluğun bağlandığı, ana kayaya oyulmuş dairevî ve iki kademeli bir havuzcuk veya kurna meydana çıktığından buraya Havuzlu salon adı verilmiştir. Bu da bize Sarayda bir su tesisatının mevcudiyetini kabul ettiren ikinci bir delildir (bk. Türk Arkeoloji Der. XIV., 1-2, s. 144). Havuzun yanında taştan yapılmış bir sedir vardır. Burada, moloz yığıntısının içinde bol miktarda sığır ve koyun cinsinden hayvan kemikleri, toprak haline gelmiş sarı renkli bir madde, günlük ihtiyacı karşılayan kap - kacak ve Pithos kırıkları bulunmuştur. Un gibi ince, sarı maddenin zahire kalıntısı olması ihtimal dahilindedir. Havuzlu salonun Batı kısmı uzun bir eşik ile ayrılmakta olup, burada kalın bir yanmış kerpiç, kül ve kömür tabakasına rastlanması, mekânın şiddetli bir yangın geçirdiğini göstermektedir. Burada, bu seneki kazının en güzel ve bol miktardaki küçük buluntuları elde edilmiştir. Bunlar arasında; muhtelif renk ve şekilde yetmişsekiz adet kolye boncukları, taştan mühürler, kemik amulet, işlemeli taş düğmeler veya ağırşaklar, bronz ziynet eşyası, demirden Kıbrıs hançeri, bronz ve demir ok ve mızrak uçları, sedef pullar ve sünger taşından oğucular bulunmaktadır. Beyaz, mavi ve yeşil renkteki cam kolye boncukları ilgi çekicidir. Mühürler üzerinde ve perdahlı birinci sınıf bir keramik kabın sathındaki beş köşeli yıldız motifi çok enteresandır. Amulet üzerindeki mahkûk hatlarla yapılmış adorasyon sahnesi ve taş mühürlere kazılmış hayvan tasvirleri, o devirdeki Urartu san'atının eriştiği yüksek seviyenin delilleridir. Ayrıca kalıp haline getirilmiş Urartu mavisi rengindeki boya taşları da bulunmuştur. Bu arada Güney koridorunun Batı ucu tamamen temizlenmiş ve kum taşından, beş basamaklı bir merdiven meydana çıkarılmış ve Sarayın bu kısmında da ikinci bir katın mevcudiyeti anlaşılmıştır. Merdivenin Batısında yedi tane, sağlam keramik kap bulunmuştur. Tandır, havuz, bilhassa güzel ve zengin kolye parçaları ve ziynet eşyaları bu mekânların, Sarayın kadınlar kısmı olabileceğini hatıra getirmektedir. Gelecek sene Kuzey - Batı köşe-

sindeki mekânlarda çalışılacak ve Sarayın esas salonlarının kazısı sona erdirilmiş olacaktır.

Büyük güney koridorda da hafriyat yapılmış ve Batı ucundaki molozlar tamamen kaldırılarak netice elde edilmiştir. Doğu yönünde de çalışılarak 15.00 m. ilerlenmiştir. Buradaki moloz tabakası içinde taş plakalar, pomza taşlarından müteşekkil, kesit veren bir satıh ve kerpiç blokları koridorun kısmen kapalı olduğuna işaret etmektedir. Önemli neticelerden biri de, Kuzey duvarında, iki yanı girintili çıkıntılı söve oyuklarını gördüğümüz iki kapının meydana çıkartılmasıdır. Sarayın Kuzey koridoruna açılan diğer bir kapıda da tesbit ettiğimiz gibi, bunlarda da ahşap eşikler instiu olarak bulunmuştur. Koridor içinde ayrıca, yanyana iki dibek taşı ile birlikte Haldi'nin işaretini taşıyan ve Çivi yazılı kitâbeye sahip büyük bir Pithos bulunmuştur. Bu günkü durumu ile Güney koridoru 115 m. bir uzunluk göstermekte olup, Doğu yönünde, henüz nereye kadar devam ettiği tesbit edilmiş değildir. Gelecek sene burada kazıya devam edilecek ve Tapınak sahası ile irtibatın sağlanmasına çalışılacaktır.

Ayrıca bu sene Mühendis - Topograf Ferit Koper tarafından Çavuştepe'nin topografik plânı yapılarak kazının mühim bir eksiği giderilmiştir. Kazı süresince meydana çıkartılan taş merdivenler, sütûn kaideleri, payeler ve döşeme plâkaları asıllarına uygun bir şekilde restore edilmişlerdir.

Van - Çavuştepe Kazı Heyeti Başkanı
Prof. Dr. Afif Erzen

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ'NİN 1966 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Basımevimizin bu yılki bürüt geliri geçen yıldan 855.921,88 lira fazlasiyle 3.866.481,74 lira olmuştur. Bu miktar Basımevimizin kuruluşundan beri ulaştığı en yüksek rakamdır.

Memleketimizin örnek müesseselerinden olan Basımevimizin her geçen yılı bir evvelkine oranla daha verimli olmakta ve kalite yönünden gelişimi de tatmin edici bulunmaktadır.

Basımevimizin son beş yıllık sermaye ve bürüt gelir artışı şöyle seyretmiştir:

Yıl	Sermaye	Endeks	Bürüt Gelir	Endeks
1961	2.040.000 TL.	100,00	1.523.760,58	100,00
1962	2.300.000	112,74	1.860.195,88	122,08
1963	2.650.000	129,90	1.989.866,25	130,58
1964	2.750.000	134,80	2.705.830,00	178,89
1965	3.150.000	154,41	2.980.558,86	195,61
1966	3.350.000	164,22	3.866.481,74	253,75

Bu duruma göre yıllık gelişme şöyledir:

Yıllar	Sermaye Gelişimi %	Bürüt Gelir Gelişimi %
1962	12,74	22,08
1963	15,22	6,97
1964	3,77	35,98
1965	14,55	10,15
1966	6,35	29,79
Toplam	52,63	104,90
Beş yıllık ortalama	10,52	20,98

Ortalama gelişmemizin Devlet plânlamanın matbaacılık sektörü için tesbit ettiği gelişme hızına uymaktadır.

Çalışmalarımızı bilânço yönünden tetkik edersek:

Basımevimizin öz varlığı:

Bilânçonun aktif toplamı	9.169.055,60
Birikmiş amortisman ve fonlar	-1.777.659,54
	7.391.396,06
Nâzım hesaplar	-73.945,00
	7.317.451,06
Uzun vâdeli borçlarımız	-1.014.692,73
	6.302.758,33
Kısa vâdeli borçlarımız	-1.943.311,31
Basımevinin öz varlığı	4.359.447,02

Basımevimizin özvarlığı 4.359.447,02 liranın 1966 yılı net kârı olan 1.009.447,02 liraya oranı % 23.15 dir. Bu sevindirici bir rantabilite oranıdır.

Geçen yılla 1966'nın net kâr ve giderlerinin mukayesesi :

	1965	1966	Artış
Amortisman	291.942,38	324.242,43	32.300,05
Personel giderleri	1.620.872,20	1.698.763,78	77.891,58
İşletme giderleri	549.297,73	834.028,51	284.730,78
Kâr	518.446,55	1.009.447,02	491.000,47
	2.980.558,86	3.866.481,74	885.922,88

Yukarıdaki çizelgede 1966 yılının bütün kalemlerinde bir artış görülmektedir. Bunları yüzde ile şöyle gösterebiliriz :

	1965	1966	Artan	Eksilen
Amortisman	9,8	8,4	—	1,4
Personel giderleri	54,4	43,9	—	10,5
İşletme giderleri	18,4	21,6	3,2	—
Kâr	17,4	26,1	8,7	—
	100,0	100,0	11,9	11,9

Bu çizelgelerin tetkikinde bilhassa personel giderleri oranında bir düşme ve kâr oranında da bir yükselme görülmektedir. Bu da geçen yıla nazaran daha parlak bir sonuçtur.

Basımevimiz 1966 yılında 90.224,00 dolarlık makine tahsisi almış ve bu meblâğ ile plastik, dikiş ve kapak takma makineleri, harman makinesi, kırma makinesi, yan kâğıdı yapıştırma makinesi, Monofoto film dizgi makinesi, 41 × 57 ölçüsünde baskı makinesi ve ofset kalıp atelyesi için teçhizat siparişleri vererek akreditiflerini açmıştır. 1967 yılında yukarıda adı geçen makineler Basımevimiz kapasitesine katkıda bulunacaktır.

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ YÖNETİM KURULU

Başkan
ORD. PROF. DR. AYDIN SAYILI

Üye
PROF. ABDÜLKADİR İNAN

Üye
PROF. DR. TAHSİN ÖZGÜÇ

Üye
ULUĞ İĞDEMİR

Basımevi Müdürü
GÖKMEN İĞDEMİR

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU YÜKSEK GENEL KURULUNA

Sayın Genel Kurulca bizlere verilen Denetleme görevini yapmak üzere Türk Tarih Kurumu ile Türk Tarih Kurumu Basımevi'nin 1966 yılı gelir - gider bütçeleri, bilânçoları, defter kayıtları ile birlikte incelenmiş ve bu incelemenin sonuçları aşağıda sunulmuştur :

I. Türk Tarih Kurumu

1) Türk Tarih Kurumu'nun 1965 yılı bilânçosunda yazılı kıymetlerin 1966 yılının ilgili hesaplarına aynen geçirilmiş olduğu, harcamalarının usulüne uygun ve Yönetim Kurulu kararına dayandığı,

2) 3.240.250, — lira olarak tahmin edilen 1966 yılı gelir bütçesinin Kurum arttırımından yıl içinde alınan 633.375, — lira ile 3.873.625, — liraya çıkarıldığı ve yıl sonunda 3.995.920,10 lira olarak tahakkuk ettiği,

3) 3.239.451, — lira olarak tahmin edilen gider bütçesinin, muhtelif masraf kollarından 401.585,95 lira tasarruf sağlandığı ve muhtelif sarfiyat kollarına da — 950.491,43 lirası bina yapımına olmak üzere — cem'an 1.034.960,95 lira eklendiği ve bu suretle gider bütçesinin 3.872.826, — liraya baliğ olduğu görülmüştür.

II. Türk Tarih Kurumu Basımevi

1) Basımevinin 1965 yılı bilânçosunda yazılı kıymetlerin 1966 yılının ilgili hesaplarına olduğu gibi alındığı, yıl içindeki işlemlerin yönetmelik hükümlerine uygun olarak yürütüldüğü tesbit edilmiştir.

2) Basımevinin 1966 yılı bürüt geliri, geçen yıla göre % 29,92 oranında 885.922,88 liralık fiilî bir artış kaydederek 3.866.481,74 liraya yükselmiş bulunmaktadır. Bu gelirden, idare ve işletme masrafları ile lüzumlu amortismanlar ayrıldıktan sonra 1.009.447,02 lira tutarında net kâr sağlandığı memnunlukla görülmüştür. Bu netice bir evelki yıla nazaran % 94,70 oranında 491.000,47 liralık bir artışı ifade eylemektedir.

Kurum ve Basımevi kayıtları ile defterlerinin düzenli, işlemlerin bunlara uygun olduğunu, Yüksek Kurulunuzun incelemesine sunulan 1966 yılı bilânço, kâr ve zarar hesaplarının yine bu kayıt ve belgelere dayandğını arzeder, Kurum ve Basımevi Yönetim Kurullarının 1966 yılı hesaplarından aklanmasını yüksek onayınıza sunarız.

III. Kurum'un teftişi ile ilgili konular

Maliye Bakanlığı müfettişlerince Kurumumuzla Basımevinde yapılan teftiş sonunda hazırlanan 24.8.1966 tarihli raporla bu rapordaki konular hakkında Kurumca biri mimar, diğeri hesap uzmanı iki bilirkişiden alınan mütalâa ve bu mütalâalara dayanılarak Kurum'un Bakanlığa verdiği cevap, bu cevaba Maliye

müfettişinin verdiği 22.XI.1966 tarihli cevap bizlere verilmiş olduğundan bunlar üzerinde de ayrı ayrı incelemeler yapılmış ve incelemelerimizin sonucu aşağıda sunulmuştur:

1) Maliye müfettişinin üye sayısına varıncaya kadar Kurum'un iç işlerine karışmasını yersiz ve kanunsuz bulmaktayız.

2) Müfettişin en çok üzerinde durduğu Basımevimizin vergiye tâbi olması keyfiyeti yargı organlarına intikal etmiş ve bunlardan bir kısım dâvalar lehimize sonuçlanmış olduğundan bu hususta dâvaların sonunu beklemek yerinde olur.

3) Basımevinin malî durumu hakkındaki mütalâalar hesap uzmanı Sayın Hilmi Tuner tarafından gereği gibi cevaplandırılmıştır. Basımevimizin 1966 bilânçosu bu tenkitlere en güzel bir cevaptır. Basımevi mensuplarına kârdan verilen primler Genel Kurul'un kabul ettiği yönetmeliğe göre verilmektedir. Bu sistemin faydalarını Basımevimizin gelişme hızı ispat etmektedir.

4) Kurum binası hakkındaki tenkitlere karşı Mimarlar Birliğinden gelen bilirkişinin raporuna katılırız. Binamız her bakımdan örnek bir yapı karakteri taşımaktadır. Kitap depomuzun büyük tutulduğu fikri çocukça bir düşüncedir. Deponun bir kaç yıl sonra kâfi gelmiyeceği bile düşünülebilir. Binada yatak odalarının bulunması bu gibi ilmî kurumlar için tabiîdir.

Özet olarak Maliye müfettişi raporunu hissî ve gerçeklere aykırı bulduğumuzu saygılarımızla bildiririz.

DENETLEME KURULU

DR. HÂMİT KOŞAY
T. T. K. Üyesi

FAKİHE ÖYMEN
T. T. K. Üyesi

PROF. DR. H. S. SELEN
T. T. K. Üyesi
Rahatsız olduğundan bulunamamıştır.

NECDET ŞARDAĞ
Türkiye İş Bankası
Muhasebe Müdürü

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1966 YILI BİLÂNÇOSU

AKTİF

		Lira Kr.
KASA		293.783,46
BANKALAR		3.250,84
Merkez 350.902.10	710,60	
İş 40209	562,62	
İş 5635	1.183,17	
Emlâk 2013	794,45	
CARİ HESAP		1.014.692,73
KIYMETLER HESABI		8.172.043,69
Basımevi sermayesi	3.350.000,—	
Telif, tercüme	201.982,26	
Bankalar hisse senetleri	350.111,55	
Kütüphane	601.731,43	
Baskı malzemesi	99.437,63	
Foto malzemesi	2.346,16	
Kitap anbarı	3.131.514,—	
Demirbaşlar	434.920,66	
M. BORÇLULAR HES.		7.209.756,73
İlmî araştırma ve konferanslar	21.713,—	
Telif, tercüme avansları	43.479,43	
Kazı avansları	4.002,11	
Basılmakta olanlar	69.301,28	
Ciltleme masrafları	3.547,95	
Kredili satışlar	3.560,60	
İç kitapçılar	7.973,24	
Dış kitapçılar	13.412,15	
Muhtelif borçlular	266.049,17	
Mensuplar avansı	14.200,—	
Kurum Bina inş.	6.762.517,80	
Toplam		16.693.527,45

PASİF

		Lira Kr.
M. ALACAKLAR HESABI		13.778.823,28
Kurum arttırımı	12.324.582,03	
Gelir vergisi	60.574,37	
Tasarruf bonosu	21.560,—	
Sosyal sigorta	43,01	
Kitap siparişleri	1.106,40	
Mht. alacaklılar	1.164.093,84	
Dış kitapçılar	31.987,81	
Emeklilik tazminatı	140.646,88	
Teminatlar	8.475,—	
Aboneler	4.050,—	
Kurum yayınları	21.337,04	
Kur farkları	366,90	
BANKALAR		2.914.704,17
İş 20184	1.025.770,05	
İş 82555	1.547.403,57	
Vakıf. 10033	341.530,55	
		16.693.527,45

31. 12. 1966
Muhasebeci
U. Süsoy

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ
1966 YILI BİLÂNÇOSU

AKTİF

SABİT KIYMETLER		5.565.341,53
Bina	844.652,87	
Demirbaş	4.720.688,66	
BAĞLANMIŞ KIYMETLER		988.591,96
Depozitolar	4.030,19	
Geçici Hesaplar	71.178,56	
Tasarruf Bonoları	10.090,00	
Akreditifler	903.293,21	
İŞLETME KIYMETLERİ		703.230,64
Ambarlar	703.230,64	
KISA VADEDE PARAYA ÇEVRİLEBİLEN KIYMET.		1.775.826,31
Senetler	51.321,57	
Müşteriler	705.446,84	
Borçlular	1.019.057,90	
EMRE ÂMADE KIYMETLER		62.120,16
Kasa	61.920,16	
Bankalar	200,00	
NÂZIM HESAPLAR		73.945,00
Teminatlar	73.945,00	
		9.169.055,60

PASİF

SERMAYE		3.350.000,00
İHTİYATLAR ve FONLAR		1.777.659,54
Yetiştirme Fonu	24.118,52	
Birikmiş Amortis.	1.753.541,02	
UZUN VADELİ BORÇLAR		1.014.692,73
T. T. Kurumu	1.014.692,73	
KISA VADELİ BORÇLAR		1.943.311,31
Müşteri avansları	41.947,50	
Alacaklılar	423.698,28	
Kanunî Kesintiler	50.489,58	
Emanetler	12.486,27	
Senetler	611.168,52	
Geçici Aracı Hes.	5.643,20	
Bankalar	797.877,96	
1966 YILI KÂRI		1.009.447,02
NÂZIM HESAPLAR		73.945,00
Teminatlar	73.945,00	
		9.169.055,60

Muhasebeci
EROL ÜSTÜN'AR

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ
1966 YILI KÂR ve ZARAR TABLOSU

GİDERLER			GELİRLER		
AMORTİSMANLAR		324.242,43	BASKI GELİRLERİ		3.203.712,96
PERSONEL GİDERLERİ		1.698.763,78	1966 Yılı İçindeki Tahakkuklar	2.819.493,74	
Ücretler	1.200.657,56		1966 Yılı Sonu Env. Tahakkuklar	384.219,22	
Muvakkat İşçi Ücret.	67.326,85		KLİŞE GELİRLERİ		424.537,93
Fazla Mesailer	130.866,27		BIÇAK BİLEME GELİRLERİ		14.360,00
Tazminatlar	25.210,06		SAİR GELİRLER		223.870,85
İkramiyeler	26.071,86				
Sosyal Yardımlar	89.878,51				
Sos. Sig. İşveren His.	158.752,67				
İŞLETME GİDERLERİ		834.028,51			
Işık	7.116,30				
Kuvvet	23.274,44				
Su	9.817,30				
Isıtma	25.268,16				
Sigorta	15.904,36				
Faizler	376.981,38				
Malzeme	293.540,51				
Tamir-Revizyon	8.974,68				
Diğer İşletme Gider.	73.151,38				
KÂR		1.009.447,02			
		3.866.481,74			3.866.481,74

Muhasebeci
EROL ÜSTÜN'AR

TÜRK TARİH KURUMU'NUN YENİ BİNASI

Türk Tarih Kurumu yıllardır özlediği yeni binasına dört yıllık yorucu bir çalışmadan sonra kavuşmuş bulunmaktadır. Kurum Nisan 1967 başından itibaren gerek bürolarını, gerekse kitaplığını yavaş yavaş yeni binasına yerleştirmeye başlamış ve taşınma işi Temmuz içinde sona ermiştir.

V. Seri Atatürk Yıllık Konferanslarından yedincisini üyelerimizden Prof. Tayyib Gökbilgin, 28 Nisan 1967 Cuma günü saat 17,30'da yeni binamızın Konferans salonunda ilk defa vermiş oldular. Bu münasebetle Kurumumuzun Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu şu sözlerle konferansı açtılar :

"Sayın dinleyiciler ve misafirlerimiz ;

Bugün Atatürk Yıllık Konferanslarımızın V. serisinin 7. konferansını Sayın üyemiz Prof. Tayyib Gökbilgin verecektir. Konusu "Yeni Belgelerin Işığı Altında Kanunî Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı - Venedik Münasebetleri"dir. Bildiğiniz gibi bu serideki konferanslarımız geçen 28 Haziranda kaybettiğimiz rahmetli değerli üyemiz Fuad Köprülü'nün hâtırasına tahsis edilmiştir.

Bugünkü konferansımızın mutlu özelliği yeni binamızın bu güzel Oditoryum'unda ilk konuşma olmasıdır. Bu tarihî anda içten dileğimiz, bu kürsünün bilimsel gerçeğin ve gerçeği arayan, cesaretle ifade eden özgür düşüncenin tribünü olmasıdır.

Gerçekten Atatürk 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'na gönderdiği bir mektupta aynen şöyle diyordu :

"Biz daima hakikat arayan ve onu buldukça ve bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız".

Onun bu sözleri Kurum'un mânevî yapısının ve faaliyetlerinin yol gösterici ışığı niteliğindedir.

Gelecek konferans 12 Mayıs Cuma günü saat 17.30'da General Sayın Hulki Saral tarafından "Musul için harekât tasarısı" konusunda verilecektir."

***

Bu münasebetle binamızın yapımına ait tarihî bilgilerle özelliğini burada kısaca okuyucularımıza sunalım :

Kısa tarihçe.

Kurum 1944 yılının Ocak ayında Cebeci caddesinde, Refik Saydam Sağlık Enstitüsü karşısında 2857 metrekarelik bir arsa satın almıştı. Bu arsa 1947 yılı sonunda Tıp Fakültesi için devletçe kamulaştırıldı.

Kurum yeni bir arsa aramıya başladı. Bu arsanın özellikle Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesine yakın olması, Kurum'un çalışmaları bakımından, zorunlu görünüyordu. Binamızın yapıldığı arsa bu bakımdan en uygunu idi. Hükümet katında teşebbüse geçildi ve 1949 yılı sonunda Basımevimizi de içine alan 2670 metrekarelik arsa Bakanlar Kurulu kararıyle Kurumumuza satıldı.

Yapı Hazırlıkları ve Basımevi Blokunun Yapımı.

Kurum'un birikmiş parası olmadığı için yapı işlerine hemen başlamak mümkün değildi. Bu arada Genel Müdürümüzün yakından tanıdığı Yüksek Mimar Doçent Dr. Turgut Cansever, Basımevi ve Kurum binaları için bir proje taslağı hazırlamayı kabul etti. Cansever'in hazırladığı ilk proje Yönetim Kurulunca beğenildi ve 1952 yazının başında Basımevi blokunun yapımına başlandı. Bu arada ağır bir hastalık geçiren Mimar Turgut Cansever, bu kısmın kontrolü ile meşgul olamadı; bu yüzden de Basımevi blokunda istenilen kalite elde edilemedi. Basımevi bloku iki yılda bitirildi. Bundan sonra asıl binanın yapımına kadar 9 yıl geçti. Bu arada Kurum yıllık küçük arttırımlarını bir köşeye koymakta idi.

Kurum'un çalışmaları arttıkça ve hele kitaplığı büyük bir hızla büyüdükçe Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinde Kurum'a ayrılan yer dar gelmiye başladı.

Esas Binanın Yapımına Başlanması.

Kurum binasının bir an önce yapılması gerekiyordu. Nihayet Turgut Cansever ve arkadaşı Yüksek Mimar Ertur Yener'le esas yapının projeleri üzerinde çalışmaları için 1961 yazında bir sözleşme imzalandı. Projelerin hazırlanması iki yıl sürdü ve 1963 yılının Haziranında küçük bir törenle binamızın temeli atılmış oldu.

Yapının Özellikleri.

Bir bodrum ve üç esas kattan ibaret olan binamızın yapı alanı her katta bin küsur metre karedir. Yapı işi dört yılda bitirilmek üzere plânlanmıştı. Bu plân aksamadan uygulandı.

Türk Tarih Kurumu binası, Kurum'un çalışmalarının yapılmasını sağlayacak bir ilim merkezi olarak düşünüldü.

Bina, kütüphane, konferans salonu, özel çalışma odaları ve Kurum Yönetim bölümünü içine almaktadır.

Kütüphane 200.000 kitaplık bir depoya sahiptir. Okuma Salonu, her okuyucuya özel bir çalışma yeri sağlıyacak şekilde tertiplendi. Özel çalışmalara imkân verecek, ilim adamlarının misafir edilebilecekleri ve çalışabilecekleri odalar düzenlenerek değişik seviyede ilmî çalışma ve araştırmalar için gerekli imkânlar hazırlandı.

Kurum'un ilmî ve idarî maksatlarla düzenleyeceği toplantılara tahsis edilmek üzere iki yüz kişilik bir Konferans ve kırk kişilik bir Toplantı Salonu yapıldı.

Kurum Yönetimi için gerekli hizmet odalarına yer ayrıldı.

Kütüphane, ilmî çalışma odaları, konferans ve toplantı salonlarının ve buralarda cereyan edecek her türlü faaliyetin yönetimi ile görevli olan Kurum idare kısmının sıkı bir bağlantısını ve bütünlüğünü; aynı zamanda değişik faaliyetlerin müstakil ve sakin özel çevrelere sahip olmasını sağlamak için, bu faaliyetlerin bütünlüğünün bir ifadesi ve neticesi olarak yapı, bir "Orta Hol" etrafında tertiplendi.

Çevresindeki yapıların iri kütleleri yanında nisbeten küçük bir hacme sahip olan Kurum binasını hem çevrenin bu ezici etkisinden korumak ve hem de çevrenin hareketliliğine karşı Kurum faaliyetlerinin muhtaç olduğu sükûneti sağlamak zorunluğu dolayısiyle de bina dışa karşı kapalı, orta avlu vazifesi gören bu "Orta Hol" etrafında düzenlendi.

Müstesna bir itina ile inşa edilen binanın betonarme iskeletinde açık betonlar, Ankara taşı ile işlenmiş taş duvarlar, alüminyum doğramalar, döşemelerde Marmara mermeri kullanıldı. Betonarme iskelet, Ankara taşının rengi ile ahenk teşkil edecek şekilde renklendirildi.

Mobilyalar meşeden imâl edildi. Sükûneti gerektiren mahallerde döşeme halı ile kaplandı. Görüşü kontrol etmek üzere kafeslerden, güneş kontrolü gereken yerlerde ise ahşap storlardan faydalanıldı.

İmkân nisbetinde ülkenin tarihî malzemesinin tekrar değerlendirilmesine çalışıldı.

Mahal düzenlemede, biçimlendirmede ve malzeme seçiminde mimarînin çağdaş ve mahallî sorunlarına yönelindi ve gerçek çözümlere ulaşmaya çalışıldı.

KURUM'UN DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİNDEN AYRILMASI MÜNASEBETİYLE FAKÜLTE DEKANLIĞINA YAZILAN VEDA YAZISI

Ankara : 15. V. 1967

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dekanlığına

25 yıl Kurumumuzu sinesinde barındıran Atatürk'ün büyük eseri Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesinden yeni binamıza taşınacağımız bu günlerde, Fakültenin bundan önceki ve bugünkü yöneticilerine Kurumumuzun en derin şükran duygularını iletmekle onurlanmaktayız.

Türk Tarih Kurumu, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi gibi Atatürk'ün Türk milletine en büyük armağanlarından biridir. İkisi de aynı amaca hizmet için kurulmuştur. O kadar ki Fakültenin kuruluşuna Atatürk, Türk Tarih Kurumu'nun o zamanki Başkanı Sayın Hasan Cemil Çambel'i memur etmiş, yeni binanın plânları hazırlanırken de burada Tarih ve Dil Kurumları için birer yer ayrılmasını emir buyurmuştu. Bu hâtırayı anmaktan maksadımız, her iki kuruluşun birbirine en sıkı ve tarihî bağlarla bağlı bulunduğunu belirtmektir. Yeni binamızın arsasını seçerken de bu yakınlığa dikkat edilmiştir. Her iki kuruluşun bundan sonra da aynı sıkı işbirliği içinde Atatürk'ün kutsal amacına yönelmiş olarak birlikte çalışacaklarına inanıyoruz ve bu inançla değerli müessesenizi ve onun vefakâr öğretim üyelerini ve idarecilerini en derin saygılarımızla selâmlıyoruz.

Türk Tarih Kurumu Başkanı
ORD. PROF. DR. ŞEVKET AZİZ KANSU

Türk Tarih Kurumu üyelerinden bir kısmı Kurum binası önünde

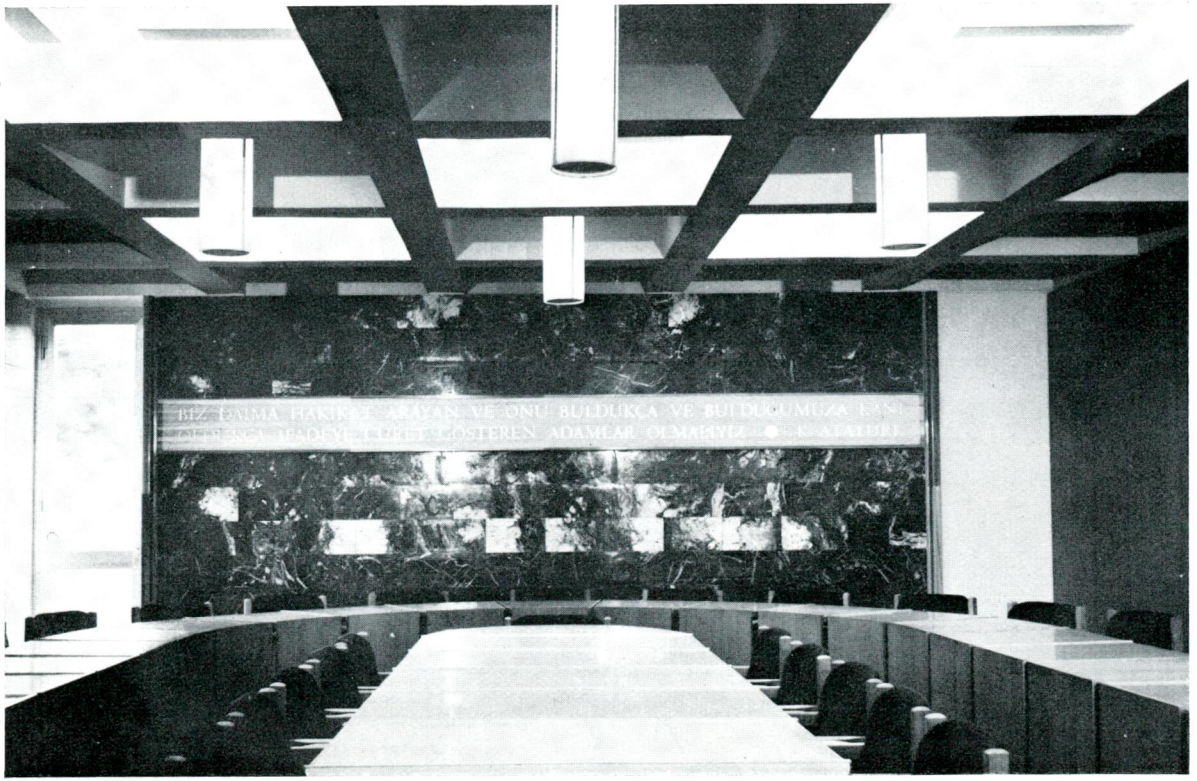

Türk Tarih Kurumu'nun yeni binasında toplantı salonu

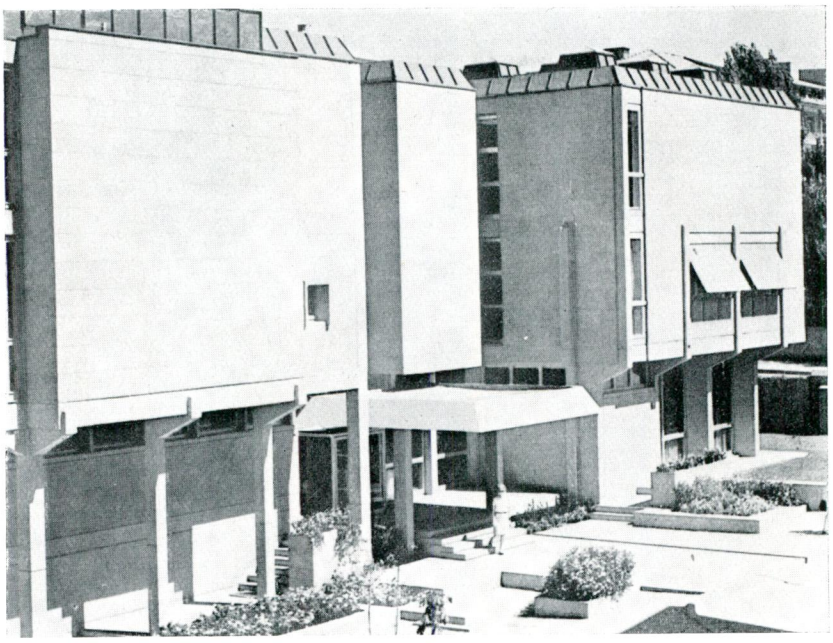

Türk Tarih Kurum binasının cepheden görünüşü

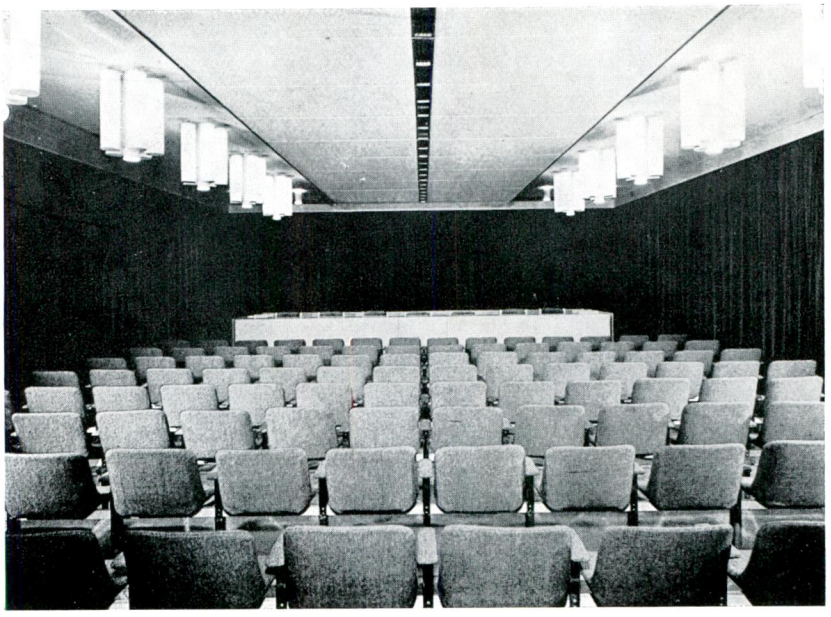

Konferans salonu

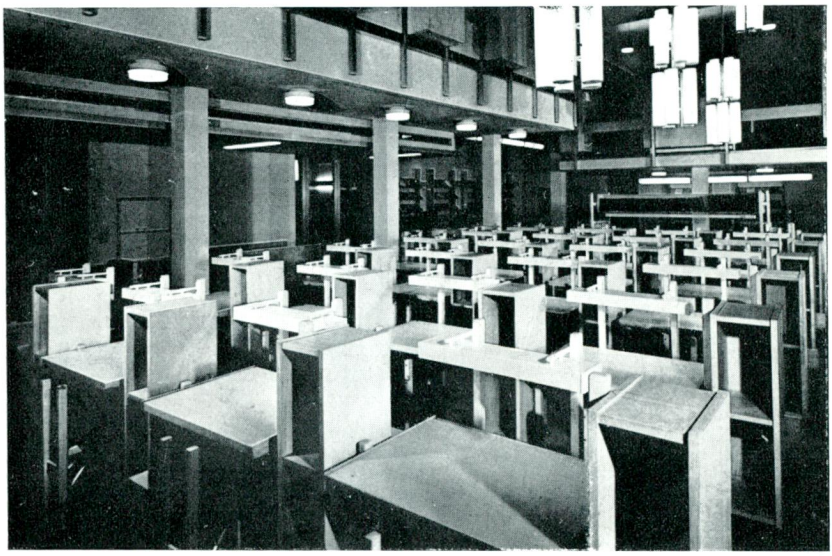

Okuma salonu

Kitap deposundan bir bölüm

Propriétaire : La Société Turque d'Histoire
Directeur responsable : Uluğ İğdemir

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études : **Page**

Altan, emika : Les Portraits qui se trouvent au Musée d'Archéologie d'Ankara (en turc, 8 fig.) 323

Bayburtluoğlu, Dr. Cevdet : La tête du Kuros archaïque qui a été trouvée à İzmit (en turc, 7 fig.) 331

Katoğlu, Murat : "Le Külliye" dans l'Architecture d'Anatolie au XIIIe siècle (en turc, 2 plans, 17 fig.) 335

Tekindağ, Prof. Dr. Şehabeddin : La lutte de pouvoir à Çukur-Ova, au temps de Bayezid II (en turc, 6 photocopies) 345

Kurat, Akdes Nimet : Les conférences de Brest-Litovsk et la paix..... 375

Communications :

Koşay, Dr. Hamit Übeyir : Les développements dans les recherches archéologique turques 415

Bibliographie :

Tansel, F. A. : Dr. Şerif Mardin, *Les Idées Politiques des Jeunes Turcs, 1895 - 1908* 423

Sümer, Mine : Yusuf Kemal Tengirşenk, *Au Service du Pays*.... 433

Informations :

L'Assemblée Générale de la Société Turque d'Histoire, en 1967 443

Le nouveau bâtiment de la Société Turque d'Histoire (en turc. 6 fig.)... 479

Sur la couverture : Coupe en forme de tête de bélier, trouvée à Karahöyük (Konya). - Date approximative : 1750 av. J. Ch.

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome: XXXI No: 123

Juillet 1967

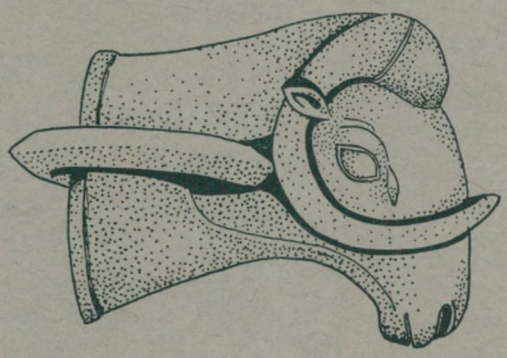

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

1 9 6 7